Γ. Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ
ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΣΕΛΙΔΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

(Σελ. 47—96)

ΣΕΛΙΔΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ «ρωμαντικὴ» περίοδος τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν *

Ἀπὸ τῶν τελευταίων ἰδίᾳ δεκαετηρίδων τοῦ 18ου αἰῶνος ἤρξατο ἀναπτυσσόμενον, κυρίως ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐκτεταμένον πνευματικὸν κίνημα—ἀποκληθὲν κατόπιν «ρωμαντικὴ ἐποχὴ» καὶ ἀντιτιθέμενον εἰς τὴν προλαβοῦσαν χρονικὴν περίοδον ἐπικρατήσεως τοῦ «κλασσικισμοῦ»—ἐπιφανὲν ἰδίᾳ εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν, ἀσκῆσαν ὅμως παραλλήλως τὴν ἐπιρροήν του καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ πνεύματος, οἷον εἰς τὴν μουσικὴν δημιουργίαν, εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, εἰς τὴν γλωσσολογίαν, εἰς τὴν γραμματολογίαν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, εἰς τὴν ἐθνολογίαν, ὡς καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωήν, εἰς τὰς καθόλου ἀξιολογικὰς πεποιθήσεις μιᾶς ὁλοκλήρου ἐποχῆς, εἰς τὰ ἤθη καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν ἐν γένει βίον, ἐξελιχθὲν δ' οὕτω εἰς ὁλόκληρον κοσμοθεωρίαν ἰδεοκρατικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑφῆς [1]. Τὰ τοιαῦτα ρεύματα ἰδεῶν καὶ ἡ συναφὴς εἰς τὴν ποιητικὴν δημιουργίαν τεχνοτροπία εἶχον κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἀναπτυχθῆ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα καὶ τὸ πρῶτον ἐχρησιμοποιήθη ὁ χαρακτηρίζων τὸ νέον πνευματικὸν κίνημα ὅρος («romantic»). Ὁ δ' ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ αὐτοφυὴς ρωμαντισμὸς ἐπεξετάθη βραδύτερον εἰς τὰς κυριωτέρας ἐκ τῶν πνευματικῶς ἀνεπτυγμένων χωρῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης—εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τοὺς ναπολεοντείους πολέμους, εἰς τὰς σκανδιναυϊκὰς χώρας, εἰς σλαυϊκούς τινας λαούς, μέσῳ δὲ τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἱσπανίαν καὶ Ἰταλίαν, ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κλπ.—μὲ ἱκανὰς ἑκασταχοῦ παραλλαγάς, ὀφειλομένας εἰς τοὺς κατὰ τόπους εἰδικωτέρους ὅρους, εἰς τὸ πνευματικὸν κλῖμα ἑκάστης χώρας, εἰς τὸ ἐπίπεδον μορφώσεως καὶ εἰς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα ἑκάστου λαοῦ.

---

* Ἐκ σειρᾶς παραδόσεων πρὸς τοὺς τελειοφοίτους (1944–1946) κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου, κατὰ τὴν διάρκειαν μακροχρονίου κωλύματος τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἕδρας τῆς Ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ κ. Σωκρ. Κουγέα καὶ εἰς ἀναπλήρωσιν αὐτοῦ.

1. Ἐκ τῆς κυριωτέρας βιβλιογραφίας πρβλ. Tumarkin, Die romantische Weltanschauung, 1920, F. Strich, Die Romantik als europäische Bewegung, Μόναχον, 1924, G. Brandes, Die Hauptströmungen der europäischen Literatur im XIX Jahrh., ἐκδ. 4η, Βερολῖνον, 1924.

Τὸ ὡς εἴρηται στάδιον ἐξελίξεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰς δεκαετίας. Ἤρξατο δ' ἀνακοπτομένη ἡ τοιαύτη κατεύθυνσις τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ εἰς χρόνον διάφορόν πως κατὰ χώρας, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατό τις εἰς γενικὰς γραμμὰς νὰ προσδιορίσῃ ὡς συμπίπτοντα μὲ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος, ἤτοι κατὰ τὰς ἀπαρχὰς ἐπικρατήσεως ἄλλων ρεαλιστικωτέρων ρευμάτων ἰδεῶν, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ὁποίων παρεῖχεν ἤδη ἀφορμὴν σὺν τοῖς ἄλλοις ἡ ὁλονὲν αὔξουσα πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νέων τούτων ἀντιλήψεων ἔλαβον σὺν τῷ χρόνῳ διάφορον πορείαν σχεδὸν ὅλαι καὶ πάλιν αἱ σφαῖραι τοῦ πνεύματος : ἀπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως καὶ τῆς πεζογραφίας μέχρι τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ἐν γένει τρόπου θεωρήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ἅτινα πάντα προσέλαβον πραγματιστικὴν τροπήν, ἀκολουθοῦντα ὁδοὺς «θετικωτέρας». Ἐν τούτοις ἐκδηλώσεις τινὲς τῆς ρωμαντικῆς τεχνοτροπίας εὑρηνται σποραδικῶς εἰς πνευματικὰ ἐνεργήματα καὶ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου, ἀκόμη δ' ἐν μικρῷ μέτρῳ καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς μας. Ἐμφανίζονται δ' αὗται προσφατώτερον μὲν ὑπὸ μορφὴν ἀντιδράσεως («νεορωμαντικοὶ») κατὰ τοῦ ρεαλιστικοῦ καὶ ὑλιστικοῦ πνεύματος μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία διακρίνεται διὰ τὴν μονομέρειαν τῶν ἐπιδόσεών της καὶ διὰ τὴν ἁλματώδη ἀνάπτυξιν ἑνὸς μονοπλεύρου τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ, παλαιότερον δ' ἐνεφανίζοντο αἱ ρηθεῖσαι ἐκδηλώσεις καὶ ὡς κατάλοιπα μιᾶς παρελθούσης μεγάλης ἀκμῆς, τῆς ὁποίας μάλιστα τὸ ἀποκορύφωμα εἶχε καθ' ἱστορικὴν σύμπτωσιν συγχρονισθῇ περίπου μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τῶν ἑλλήνων, ὁπότε ὁ ρωμαντισμὸς ἀφῆκεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην—κυρίως μέχρι τοῦ 1830 περίπου—θαυμαστὴν πράγματι πνευματικὴν κληρονομίαν.

Ποικιλώτατα εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς πορείας τοῦ δυτικοῦ πνεύματος κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τοῦ «ρωμαντισμοῦ» [1]. Κύριον κίνητρον δημιουργικῆς πνοῆς διὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς φάσεως ταύτης τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ θεωροῦνται τὰ συναισθήματα. Αὐθορμητισμὸς καὶ συγκινήσεις ἐμπνέουν εἰς αὐτοὺς πολλάκις καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα μὲ ἀπαράμιλλον αἰσθητικὴν πνοήν, καταξιοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐμφάνισιν ποιητικῶν ἢ λογοτεχνικῶν ἔργων μὲ τὸ στοιχεῖον τοῦ «θαυμαστοῦ», τοῦ «μυθικοῦ», ἐνίοτε δὲ—καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τὴν ὁποίαν δίδουν εἰς τὴν ζωήν των—ὠθοῦσιν αὐτοὺς εἰς πράξεις ὑψηλὰς (π.χ. Byron) καὶ ἐν γένει παρορμῶσιν αὐτοὺς εἰς παντὸς εἴδους πολιτιστικὰ ἐνεργήματα μὲ ἀξίαν καὶ μὲ

1. J. Aynard, Comment définir le romantisme, ἐν Revue de littérature comparée, τόμ. 5ος 1925, Benedetto Croce, Le definizioni del romantismo, ἐν ἐπιθεωρήσει La Critica, τόμ. 4ος 1906, M. Deutschbein, Das Wesen des Romantischen, Λειψία, 1921.

πρωτοτυπίαν. Ἔναντι τῶν καθιερωμένων λογικῶν μορφῶν τὸ θυμικὸν ὑπερέχει κατὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στάδιον τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Μεγάλαι «συλλήψεις», ἰδέαι «ὑψιπετεῖς» συναντῶνται εἰς τοὺς καθ' ἕκαστον τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπέρλογος δ' ἀντίληψις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου κρατεῖ, ἡ δὲ πραγματικότης παραμερίζεται καὶ παραγνωρίζεται, καμπτομένη πρὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς φαντασίας.

Κεντρικὴ ἄλλως τε καὶ τῶν θεωρητικῶν τοῦ ρωμαντισμοῦ ἰδέα εἶναι ὅτι ὁ «δημιουργὸς» (εἴτε εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου εἴτε εἰς τὰ ἔργα τῆς καλλιτεχνίας εἴτε εἰς τοὺς κόσμους τῆς ἁρμονίας κλπ., κατὰ μείζονα δὲ λόγον εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν κοινωνικὸν βίον) δὲν ἀπομιμεῖται τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωήν, ἀλλ' ἔχει τὴν ἱκανότητα «νὰ πλάσῃ ἰδίαν πραγματικότητα». Συλλαμβάνει τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶναι κατάλληλοι οὐδ' ἱκανοὶ δέκται, δίδει δ' εἰς αὐτὴν τὰς μορφὰς τὰς ὁποίας τῷ ἐμπνέουν αἱ δημιουργικαὶ ἱκανότητες τῆς φαντασίας του καὶ τοῦ πλουσίου συναισθηματικοῦ του κόσμου καὶ αἵτινες εἶναι κατ' ἀνάγκην διάφοροι—ἀλλὰ καὶ ὡραιότεραι καὶ ἀσυγκρίτως ὑψηλότεραι—τῆς πέριξ αὐτοῦ πεζῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ ἀπτοῦ περιβάλλοντος τῆς καθημερινῆς ζωῆς (Friedrich Schlegel).

Οὕτω, ὡς πνευματικὸν κήρυγμα ὁ ρωμαντισμὸς ἔχει ἔντονον ἰδεαλιστικὸν χαρακτῆρα καὶ διαπνέεται ἀπὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα, μαρτυρεῖ δ' εἰς πολλὰ αὐτοῦ σημεῖα καὶ τὴν ὕπαρξιν ἱκανοῦ μυστικισμοῦ, ὃν ἐμπεριέχουσιν ἰδίᾳ ἡ πεποίθησις ὅτι εἰς πλείστας περιπτώσεις ὁ «δημιουργὸς» τῶν οἰκείων πνευματικῶν ἐνεργημάτων εἶναι «ὄργανον τοῦ θείου» καὶ ἡ πίστις ὅτι «ἡ θεότης ἐκφράζεται δι' αὐτοῦ», ὁσάκις ἰδίᾳ πρόκειται περὶ μεγαλοφυοῦς καλλιτέχνου «τεταγμένου ὑπὸ τῆς μοίρας» νὰ δώσῃ μορφὴν εἰς τὸ ἰδανικὸν κάλλος ἢ περὶ μεγάλης ἐν γένει πνευματικῆς προσωπικότητος εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ (ποίησις, μουσικαὶ συνθέσεις, μεταφυσικὴ πίστις, θρησκευτικὴ ἀποκάλυψις, πολιτικὴ ἡγεσία, ἡγεσία κοινωνικῶν ἀναμορφώσεων κλπ.).

Εἰδικώτερον διακρίνουσι τὸ στάδιον τοῦτο τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ οἰκεῖα ἐπιτεύγματα τούτου εἰς μὲν τὸν τομέα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἡ ροπὴ πρὸς τὸ ὑπεραισθητόν, ἡ ὑπὲρ τὴν νόησιν καὶ τὸν ἀνθρώπινον λόγον σύλληψις τῆς ὑφῆς τῶν ὄντων, εἰς δὲ τὴν μεταφυσικὴν ὁ πόθος καὶ ἡ νοσταλγία τοῦ ἀπείρου, ἡ ἀκαταμάχητος ὁρμὴ τῆς ψυχῆς δι' «ἀποτίναξιν τῶν δεσμῶν» [1] καὶ ἡ θερμὴ συναισθηματικὴ ἔλξις διὰ τὸ αἰώνιον καὶ τὸ ἀπέραντον, τέλος δ' εἰς τὰς ἰδέας, εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ εἰς τὴν ἐν γένει ἀντιμε-

1. A. de Lamartine, «La mort pour le chrétien», τοῦ αὐτοῦ, «L'immortalité» ἐν «Premières méditations poétiques», τοῦ αὐτοῦ, «Hymne de la mort» ἐν 4ῳ βιβλίῳ τῶν «Harmonies poétiques» καὶ ἀλλαχοῦ.

τώπισιν τῆς ζωῆς ἡ δυσχέρεια ἐπιτυχοῦς καὶ ἀσφαλοῦς κρίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ ἠλαττωμένη αἴσθησις τῆς πραγματικότητος ἢ ἐνίοτε καὶ ἡ ἀδυναμία «προσγειώσεως» εἰς τὴν ἀληθινὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸ περιβάλλον. Ὄχι σπανίως ὅμως ἡ τοιαύτη περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψις ἐμφανίζει ἄξια πολιτιστικὰ ἐνεργήματα ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ λόγου καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ πεζογραφίᾳ [1]. Ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ζωῇ ἄγει ἡ τοιαύτη θεώρησις τῶν πραγμάτων εἰς ὡραίας καὶ ὑψηλὰς πράξεις, εἰς πράξεις ἠθικοῦ κάλλους, ὁσάκις μάλιστα ὁ συναισθηματικὸς κόσμος εἶναι πλούσιος καὶ πεπροικισμένος μὲ εὐαισθησίαν, εὐγενῆ δὲ πάθη ἐμπνέουσιν αἰσθήματα τρυφερότητος καὶ στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως καὶ ἔκθυμον ἐθελοθυσίαν, ἐν γένει δ' ὑψηλὰς συναισθηματικὰς ὁρμάς.

Εἰς τὴν μουσικὴν δημιουργίαν ἡ ρωμαντικὴ ἐποχὴ διαρρηγνύει τοὺς περιορισμοὺς τῶν κανόνων τῆς τεχνικῆς [2] καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἄψογον ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ἔργου, ἥτις ἀπετέλει νόμον ἀπαράβατον εἰς τὴν κλασσικὴν μουσικὴν σύνθεσιν, τὴν ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν πρόκλησιν τῆς αἰσθητικῆς συγκινήσεως—ὡς διανοητικῆς περίπου τέρψεως—διὰ τοῦ πλούτου τῶν ἠχητικῶν εὐρύθμων συνδυασμῶν. Ἐκχειλίζει δ' εἰς χείμαρρον αἰσθημάτων καὶ εἰς ἀπεικόνισιν ὑψηλῶν ἰδεωδῶν, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον τοῦ δέκτου. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος—παραλλήλως δὲ καὶ εἰς τὸν ποιητικὸν λόγον—ἀπετέλεσεν ὁ ἀνθρώπινος πόνος, περισσότερον ἀπὸ ὁπουδήποτε ἀλλαχοῦ, σημαίνοντα παράγοντα δημιουργικῆς ἐμπνεύσεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἰδίᾳ τῆς μεγάλης ἀκμῆς—διαρκούσης τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 19ου—ἐδωρήθησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὑπὸ τῶν ἀξιωτέρων ἐκ τῶν δημιουργῶν ἐκείνων μεγάλα ἔργα, ἅτινα θέλουσι παραμείνει διὰ παντὸς ἀνυπέρβλητα καὶ ἀκατάλυτα εἰς τοὺς αἰῶνας. Εἰς τὰ ὕψιστα ταῦτα ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπου «τὸ εὐχάριστον ἄκουσμα», ἡ τέρψις τῆς ἀκοῆς, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελῇ τὴν ἐπιδίωξιν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ συνθέτου, φθάνει ἡ μουσικὴ δημιουργία νὰ συναντᾶται πολὺ ὑψηλὰ μὲ τὰς ἀνωτάτας ὡσαύτως σφαίρας τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Καὶ οὕτω βλέπει τις τὴν αὐτὴν ὑπὲρ τὸν ἀνθρώπινον λόγον σύλληψιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, τὴν αὐτὴν ἀκατάσχετον ὁρμὴν τῆς ψυχῆς διὰ τὸ ἄπειρον, τὴν αὐτὴν θερμὴν συναισθηματικὴν ἔλξιν διὰ τὸ αἰώνιον καὶ τὸ ἀπέραντον, τὴν αὐτὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου δι' ἐκφυγὴν ἐκ τῶν «δεσμῶν»,

---

1. Ὑπὸ τύπον ἁπλῶν παραδειγμάτων πρβλ. Bernandin de Saint-Pierre, «Paul et Virginie» (1788) καὶ Chateaubriand, «Atala» (1801) ἐκ τῆς «παλαιοτέρας» ἐποχῆς τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ. V. Hugo, «Les misérables», «Notre-Dame de Paris» καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐκ τῆς «νεωτέρας» ἀποκληθείσης ἐποχῆς τοῦ γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ.

2. «Δὲν ὑπάρχει κανὼν τὸν ὁποῖον νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ παραβῶμεν χάριν τοῦ ὡραιοτέρου» (πρὸς ἐπίτευξιν καλυτέρου αἰσθητικοῦ ἀποτελέσματος) (Beethoven).

τὸν αὐτὸν πόνον διὰ τὸ στυγνὸν «πεπερασμένον» περιβάλλον ζωῆς, τὸ τεταγμένον ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας.

Εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας αἱ ρωμαντικαὶ ροπαὶ ἐσημείωσαν ἀληθῆ ἐπανάστασιν εἰς τοὺς μορφολογικοὺς κανόνας καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἰς τὰ θέματα καὶ εἰς τὰς ἐν γένει αἰσθητικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης [1]. Ἡ νέα καλλιτεχνία διεμορφώθη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην μὲ φανερὰν τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν κλασσικῶν ἰδεατῶν τύπων, κατὰ τῶν ἀψόγων μορφῶν καὶ τῶν τρόπων ἐκφράσεως τῶν παραδεδομένων ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ ἰδεώδους τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ κλασσικὴ αἰσθητικὴ ἐμμένει εἰς τὸ μέτρον, εἰς τοὺς παραδεδεγμένους νόμους τῆς τέχνης, εἰς τοὺς καθιερωμένους αὐστηροὺς κανόνας μορφοποιήσεως καὶ ὕφους. Ὁ κλασσικὸς καλλιτέχνης εἶναι ὁ ὀρθολογιστής, ὁ τηρητὴς τῆς παραδόσεως εἰς τὸ style καὶ εἰς τὰς γραμμὰς καὶ εἰς τὰ χρώματα. Τοὐναντίον, κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος φάσιν ἐξελίξεως τοῦ αἰσθητικοῦ πολιτισμοῦ τὸ βάρος δίδεται εἰς τὴν αὐθόρμητον καὶ πηγαίαν ἔκφρασιν καὶ εἰς τὴν φαντασίαν [2]. Οἱ φραγμοὶ τῶν κανόνων δὲν σταματοῦν πλέον τὸν δημιουργόν. Ἀκόμη καὶ αἱ προτιμήσεις ὡς πρὸς τὰ θέματα μεταβάλλονται. Ἐγκαταλείπονται τὰ κλασσικὰ θέματα τὰ εἰλημμένα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, οἱ δὲ καλλιτέχναι ἀναζητοῦσι τὰς ἐμπνεύσεις των εἰς θέματα τοῦ Μεσαίωνος κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ καὶ εἰς θέματα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς (Géricault, Radeau de la Méduse» 1819, μουσεῖον Λούβρου, Scheffer «Σουλιώτισσαι» 1827, Delacroix «Σφαγαὶ τῆς Χίου», ἔκθ. τοῦ 1824, ἤδη μουσ. Λούβρου). Ἐκδηλοῦται κατὰ ταῦτα καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον τοῦ πνεύματος ἐμφανής τις τάσις «διαρρήξεως τῶν δεσμῶν τοῦ κλασσικισμοῦ» καὶ διαλαλεῖται μὲ παρρησίαν ἡ ἄρνησις τοῦ δόγματος τοῦ ἀπολύτου κύρους καὶ τῆς ἀναντιρρήτου ἀξίας τῶν μορφῶν τῆς ἀρχαίας κλασσικῆς τέχνης. Εἶχεν, ὡς γνωστόν, καταστῆ παροιμιώδης ἐν Γαλλίᾳ ὁ στίχος «Qui nous delivrera des grecs et des romains?» κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Delacroix, ἀποτελῶν τότε τὸν λόγον τῆς ἡμέρας.

Ὁ ζωγράφος καὶ ὁ γλύπτης τῆς ρωμαντικῆς περιόδου ὑπενθυμίζουν κάπως, εἴς τινα σημεῖα τῆς τεχνοτροπίας των, τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνιστικῆς πλαστικῆς, ἥτις εἶχε καὶ ἐκείνη σημαντικῶς παρεκκλίνει ἀπὸ τῶν κλασσικῶν γραμμῶν καὶ μορφῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ζωντανὴ γοητεία καὶ ἡ ἄνεσις τῶν κινήσεων εἶχον διαδεχθῆ τὰ αὐστηρὰ περιγράμματα τοῦ

1. Πλεῖστοι ὁρισμοὶ τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐν τῇ αἰσθητικῇ διετυπώθησαν. Πρβλ. εἰδικωτέραν βιβλιογραφίαν ἐν L. Rudrauf, Eugène Delacroix et le problème du romantisme artistique, 1942, σελ. 364–372.

2. E. Delacroix «Journal» (ἔκδ. Joubin), τεῦχ. 1ον, σελ. 200 : «Si l'on entend par romantisme la libre manifestation de mes impressions personnelles, mon éloignement pour les types invariablement calqués dans les Écoles, je dois avouer que je suis romantique».

5ου π.Χ. αἰῶνος, ἀνθρώπιναι δὲ χαρίεσσαι μορφαὶ πλήρεις νεανικοῦ σφρίγους εἶχον λάβει τὴν θέσιν τοῦ κλασσικοῦ αἰσθητικοῦ ἰδεώδους μὲ τὴν πλαστικὴν «τελειότητα», μὲ τὴν θείαν γαλήνην καὶ τὴν ὀλυμπίαν μεγαλοπρέπειαν. Ἀλλ' ἡ νέα ροπὴ ἐκφυγῆς ἐκ τῶν «αὐστηρῶν νόμων», ἡ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἐπαναστατικὴ καὶ εἶχεν ἔκτασιν πολὺ εὐρυτέραν καὶ καθολικωτέραν. Δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ προσεγγίσῃ μᾶλλον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην πραγματικότητα, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐνεφάνισεν ἐκδηλόν τινα τάσιν ἀποδράσεως ἐκ τῆς πραγματικότητος. Τὴν χαρίεσσαν κίνησιν τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἀντικαθιστᾷ ἐδῶ ἡ ἀκατάσχετος ὁρμὴ τῆς ψυχῆς, τὴν δὲ κομψότητα τῶν ἀνθρωπίνων νεανικῶν μορφῶν ἀντικαθιστοῦν τὰ σχήματα τῆς φαντασίας καὶ τοῦ «ὀνείρου». Τὰ πλέον ἑτερόκλιτα θέματα παρέχουν τὰς ἐμπνεύσεις: Πλὴν τοῦ προμνημονευθέντος Μεσαίωνος, ὅστις εἶναι καὶ οὗτος εἶδός τι «φυγῆς εἰς τὸ παρελθόν», καὶ ἡ ἰσλαμικὴ Ἀνατολή, ἀκόμη δὲ καὶ κόσμοι τῆς φαντασίας, ἰδίᾳ δ' αἰσθητικὰ ἰδεώδη ἀντλούμενα ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνου, παρορμῶσιν αὐτὸν εἰς ἐξωτερίκευσιν τοῦ ὡραίου, ὡς ἐκεῖνος τὸ αἰσθάνεται, ἀδέσμευτος ἤδη ἐκ τῶν κανόνων τῆς κλασσικῆς τέχνης. Τὴν τοιαύτην προσφυγὴν τοῦ καλλιτέχνου—ἰδίᾳ δὲ τοῦ καλλιτέχνου τῆς ρωμαντικῆς ἐποχῆς, τοῦ ἀπαξιοῦντος νὰ ἀναζητήσῃ τὰ θέματά του εἰς τὴν πέριξ αὐτοῦ ἁπτὴν πραγματικότητα—εἰς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐκπήδησιν τῶν ἐμπνεύσεών του ἐτόνισε πρῶτος ὁ Hegel εἰς τὴν «Αἰσθητικήν» του—εἰς σημειώσεις δηλαδὴ παραδόσεών του, τὰς ὁποίας κατόπιν οἱ μαθηταί του ἐξέδωσαν ὑπὸ τὸν ρηθέντα τίτλον—πολὺν χρόνον πρὶν κάμῃ ὁ Κάρολος Jung λόγον περὶ τοῦ πλούτου εἰς αἰσθητικὰς ἀξίας καὶ ἰδεώδη ἐν γένει, τοῦ ἐμφωλεύοντος εἰς τὸ κεκρυμμένον ἐκεῖνο τμῆμα τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀσυνείδητον. Διακρίνων ὁ Hegel τὴν πορείαν τῆς τέχνης εἰς περιόδους κατὰ τὴν ἰδικήν του ἄποψιν—τὴν συμβολικήν, ὡς λέγει, τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν ρωμαντικὴν περίοδον—συνεχίζει λέγων, ὅτι ἡ μὲν πρώτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τάσιν της νὰ προβάλῃ ἠθικοὺς χαρακτῆρας - σύμβολα, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περίοδον, τὴν κλασσικήν, ἡ τέχνη φθάνει εἰς τὸ κορύφωμα τῆς ἀποδόσεώς της ὑπὸ ἔποψιν αἰσθητικῆς ἀξίας, εἰς τὴν «τελειότητα», ἀπεικονίζουσα τὸ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ ἰδεῶδες, ἐξιδανικεύουσα δὲ τὴν φύσιν καὶ συνενοῦσα μορφὴν καὶ ἰδέαν. Προσθέτει δ' ὅτι τὸ πνεῦμα βαίνει παρὰ ταῦτα πέραν τούτου. Ἀναπτυσσόμενον περαιτέρω, ἀναζητεῖ εἰ τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, εἰς τὸν κόσμον τῆς συνειδήσεως, ἓν αἰσθητικὸν ἰδεῶδες ἀπόλυτον, τὸ ὁποῖον ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ τῷ παράσχῃ, διότι δὲν ἐμπεριέχεται τοιοῦτόν τι ἐν αὐτῷ, καὶ τὸ ὁποῖον ἀναγκαιοῖ εἰς τὸν καλλιτέχνην διὰ τὴν λύτρωσίν του. «Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις τοῦ πνεύματος, λέγει ὁ μέγας γερμανὸς φιλόσοφος, τοῦ εὑρίσκοντος ἐν ἑαυτῷ ὅ,τι προηγουμένως ἐζήτει εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τοῦ κτωμένου συνείδησιν

τοῦ ἑαυτοῦ του ἐν μυχιαιτάτῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἁρμονίᾳ, ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς ρωμαντικῆς καλλιτεχνίας. Ἡ ὡραιότης τῆς κλασσικῆς μορφῆς κάμπτεται τότε ἐνώπιον τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ πνεύματος ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐκπροσωπήσῃ τὰς ἰδεώδεις αἰσθητικὰς ἀξίας καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαπιστώσεως τῆς ἀληθείας ταύτης. Τὸ ὑλικὸν κάλλος ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ, τοῦ ἐδρεύοντος εἰς τὸ βάθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς».

Οὕτω εἰς τὴν «ἐπίτευξιν τοῦ τελείου» τῶν κλασσικῶν ἀντιτάσσει ἡ ρωμαντικὴ τέχνη τὸ πνεῦμα τῆς «ἀενάου ἀναζητήσεως». Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκ τῆς πληρότητος τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους αἰσθητικῆς ἱκανοποιήσεως τοποθετεῖ ἡ ρωμαντικὴ καλλιτεχνία τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου καὶ τὰς «μορφὰς ὀνείρου». Εἰς τὴν κλίσιν τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος πρὸς τὸ πραγματοποιήσιμον, εἰς τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ ἐφικτόν, ἀντιτάσσει ἡ ρωμαντικὴ ἐποχὴ τῆς τέχνης τὴν αἰωνίαν ἀναζήτησιν τοῦ ἑκάστοτε «ὡραιοτέρου», τὴν ἄσβεστον νοσταλγίαν διὰ τὸ ἀνέφικτον καὶ τὸ ἀπρόσιτον καὶ τὸ ἀπέραντον. Τὸ δὲ κλασσικὸν γαλήνιον πνεῦμα ἁρμονίας ἀντιμετωπίζει ἡ αὐτὴ ἐποχὴ μὲ ὅλας τὰς ἀντιθέσεις του : μὲ τὴν ὁρμὴν τῆς ψυχῆς, μὲ τὸν καλπασμὸν τῆς φαντασίας, μὲ τὰς διαρκεῖς ἀνησυχίας καὶ τοὺς ἐνθουσιασμούς.

Τοιαύτη τις ψυχικὴ διάθεσις τοῦ καλλιτέχνου, τοιαύτη τις «ἔλλειψις παντὸς φραγμοῦ» εἰς τὸν τρόπον ἐνατενίσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, εἰς τὰς ἐν γένει κοσμοθεωρητικὰς τῆς ρωμαντικῆς καλλιτεχνίας τάσεις, τοιαύτη τέλος ὑπερεκχειλίζουσα συναισθηματικὴ ροπή, εἶναι ἐπόμενον νὰ τελῶσιν εἰς συνάρτησιν πρὸς πνεῦμά τι μυστικισμοῦ ἐν τῇ τέχνῃ, εἰς πολλὰς περιπτώσεις. Ἐπικρατεῖ πολλάκις, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ ἀληθὴς καλλιτέχνης, ὁ φέρων τὴν «θείαν σφραγῖδα τῆς μεγαλοφυΐας», εἶναι ὁ «ἀπεσταλμένος» τοῦ Θεοῦ, ὁ «ἐκλεκτός», ὁ προνομιοῦχος, ὁ ὑπ' Αὐτοῦ τεταγμένος νὰ δώσῃ μορφὴν εἰς τὸ ἰδεῶδες κάλλος, ὁ πιστεύων εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θείαν ἀποστολήν του [1], ὁ προωρισμένος χάριτι θείᾳ νὰ κληροδοτήσῃ διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἔργων εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἀπεικόνισιν αἰσθητικῶν ἀξιῶν ὑπερκοσμίας καταγωγῆς. Ἡ τοιαύτη πίστις τοῦ αἰσθητικοῦ μυστικισμοῦ διορᾷ ἐν παντὶ ἔργῳ μεγάλης τέχνης ἀντικατοπτριζομένην ἐν ἐλαχίστῳ ἔστω μέρει ὑπερβατικήν τινα πραγματικότητα, τὴν δ' ἐκ τοῦ «θείου» χρωστῆρος ἢ σμίλης ἀναδιδομένην πνευματικὴν αἴγλην

---

1. Εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῆς τοιαύτης αὐτοπεποιθήσεως αἱ φράσεις τὰς ὁποίας θέτει εἰς τὰ χείλη τοῦ Stello του ὁ ποιητὴς Alfred de Vigny : «Je crois en moi, parce que je sens au fond de mon cœur une puissance secrète, invisible ... Je crois en moi, parcequ'il n'est dans la nature aucune beauté, aucune grandeur, aucune harmonie qui ne me cause un frisson prophétique ... (πρβλ. καὶ τὰ αὐτόθι περὶ «une puissance pareille à un pressentiment de l'avenir» καὶ τὰ περὶ «larmes toutes divines et inexplicables»). Je crois fermement à une vocation ineffable qui m'est donnée» κλπ.

διαισθάνεται ὡς ἀνταύγειαν ὑπερκοσμίου τινὸς φωτός, ἐξ οὗ καὶ ὁ λόγος καὶ τὸ συναίσθημα καὶ τὰ ἰδεώδη ἐκπηγάζουσι καὶ ἡ αἰσθητικὴ καθόλου συνείδησις καὶ πᾶσαι αἱ ὕψισται ἠθικαὶ καὶ αἰσθητικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐν γένει ἀξίαι ἐκπορεύονται [1].

Εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ εἰς τὴν ποίησιν τὸ ρωμαντικὸν κίνημα, ἰδίᾳ ἐν Γαλλίᾳ, ἐξεδηλώθη ὡς ἀληθὴς ἐπανάστασις κατὰ τῶν παλαιοτέρων τυπικῶν μορφῶν τῶν κλασσικῶν κειμένων, ὡς πνεῦμα φιλελευθερισμοῦ καὶ ἀποσείσεως τῶν κανόνων τοῦ κλασσικισμοῦ. «Διεκδικοῦμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἐλευθερίαν μας, ἔγραφεν ὁ V. Hugo εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1826 τῶν «Odes et ballades», τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ τέχνῃ». Τὰ ποιητικὰ ἔργα τῆς ρωμαντικῆς περιόδου διαπνέονται περαιτέρω ἀπὸ πλούσιον λυρισμόν, πηγαῖον, αὐθόρμητον. Παραμερίζει ἡ ἐποχὴ αὕτη τὴν σχολαστικὴν περὶ τὴν φράσιν καὶ τὸν στίχον καὶ ἐν γένει περὶ τὸ ὕφος ἐπιμέλειαν, τὴν διακρίνουσαν τὰ μορφολογικῶς ἄψογα, ἀλλὰ πλειστάκις ἀβαθῆ καί πως ψυχρὰ κείμενα τῆς προλαβούσης κλασσικῆς περιόδου (ἐν Γαλλίᾳ Corneille, Racine κλπ. καὶ οἱ ἧσσονες : Malherbe κλπ.). Ἀκόμη καὶ τὸ ἐν τῇ σκέψει καὶ τῇ ἐκφράσει μέτρον καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς τῶν κλασσικῶν κάμπτονται τώρα πρὸ τῆς δημιουργικῆς πνοῆς τῆς φαντασίας καὶ τοῦ πλουσίου συναισθήματος καὶ τοῦ στοιχείου τοῦ «θαυμαστοῦ», τοῦ «φανταστικοῦ», ἅτινα λαμβάνουσι τὴν πρώτην θέσιν. Ὁ καλλιτέχνης ἀφίεται ἐλεύθερος νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν προσωπικότητά του ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ. Κυριαρχοῦντα δὲ θέματα εἶναι ὁ ἔρως, τὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη, ἡ λατρεία διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὁ πατριωτισμός, ἡ ἔκθυμος ὑπὲρ τῶν μεγάλων ἰδανικῶν ἐθελοθυσία, ἡ θερμὴ συναισθηματικὴ ἔλξις διὰ τὸ ὡραῖον καὶ τὸ ὑψηλόν.

Παραλλήλως παρατηρεῖται στροφὴ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, τὸν πλούσιον εἰς ἀξίας συναισθηματικὰς καὶ εἰς ἰδεώδη, εἰς ἄλλας δὲ περιπτώσεις μαρτυρεῖται—ὡς πρὸς τὰ ἐκλεγόμενα θέματα—ἐπιστροφή τις εἰς τὰς πηγὰς τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, εἰς τὴν δημώδη ποίησιν, εἰς τοὺς θρύλους τοῦ Μεσαίωνος, εἰς τοὺς παλαιοὺς λαϊκοὺς μύθους.

Καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον τοῦ πνεύματος ἡ αἴσθησις τῆς πραγματικότητος χάνεται πολλάκις, πλάττονται δὲ «κόσμοι ὀνείρου» καὶ ἐδῶ, ὡς εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας καὶ εἰς τὴν μουσικήν. Οἱ «δημιουργοί», εἴτε πεζογράφοι εἴτε ἰδίᾳ ποιηταί, ἀπομακρυνόμενοι ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τῆς πέριξ ἡμῶν πεζῆς ζωῆς, μᾶς ἐμφανίζουν ἴδιον κόσμον φανταστικὸν—ἐνίοτε δ' οἱ μεταξὺ τούτων πνευματικοὶ γίγαντες, ὡς ὁ V. Hugo ἐν Γαλλίᾳ ἢ οἱ Gœthe καὶ Schiller ἐν Γερμανίᾳ, ἓν ὁλόκληρον σύμπαν—ὡραιότερον καὶ ἀσυγκρίτως θαυμαστότερον τῆς ἁπτῆς πραγματικότητος.

---

1. Ἑτέρας ἀπόψεις πρβλ. παρὰ E. Seillière, Le romantisme et la religion. Essai sur le mysticisme chrétien et le mysticisme naturiste, 1932.

Εἰδικώτερον εἰς τὴν ποίησιν ὑπάρχουν ἱκαναὶ περιπτώσεις ροπῆς πρὸς τὴν μελαγχολίαν, πρὸς τὰ θλιβερὰ θέματα (π.χ. ἐν Ἑλλάδι Δ. Παπαρρηγόπουλος [1], ἐν Γαλλίᾳ A. de Lamartine [2] κλπ.), πρὸς τὴν ἀπαισιοδοξίαν, πρὸς τὸν ρεμβασμόν, συνήθως ἐντὸς περιβάλλοντος χλωμῆς π. χ. νεφελώδους φθινούσης ἡμέρας ἢ σεληνόφωτος ἢ ἁπαλῆς χροιᾶς δειλινοῦ, ἐμφανίζεται δ' ἐνίοτε ἀτμόσφαιρα καμάτου ἐκ τῆς ζωῆς καὶ νοσηρᾶς ἀδρανείας. Ἀλλὰ τὰ ρηθέντα χαρακτηριστικὰ ἀποτελοῦν τὴν ἐξαίρεσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ ταῦτα δὲν συναντῶνται ἢ σπανιώτατα συναντῶνται εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀξιωτέρων καὶ ρωμαλεωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ρωμαντικῆς περιόδου (Schiller, Gœthe, Mme de Staël, V. Hugo κλπ.). Εἰς τοὺς τελευταίους τούτους ἡ μεταφυσικὴ πίστις καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα μετουσιοῦσι τὸν ἀνθρώπινον πόνον εἰς ἄφατον πνευματικὴν ἀγαλλίασιν (V. Hugo), ἡ δὲ μετ' ἐμπιστοσύνης ἐνατένισις πρὸς ἕνα ἄλλον ὡραιότερον κόσμον ἀποτελεῖ στοιχεῖον λυτρώσεως ἐκ τῆς ὀδύνης τῆς ζωῆς καὶ ἐκ τῆς πεπερασμένης μοίρας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπαισιοδοξία δὲν ὑπάρχει. Εἰς τὸν βιολογικὸν νόμον τῆς «φθορᾶς» τοῦ «κάθε ὡραίου», εἰς τὴν «ἐπιφαινομένην» πραγματικότητα τῆς «ὀμορφιᾶς ποὺ ἀργοπεθαίνει», ἀντιτάσσονται ἡ πίστις πρὸς μίαν ἄλλην καθολικωτέραν καὶ βαθυτέραν πραγματικότητα ὑπεραισθητὴν καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ αἰωνίου, τοῦ ὑπεργηΐνου καὶ ἀφθάρτου κάλλους (Gœthe). Ἡ ἐν τῇ ρωμαντικῇ ποιήσει συνδιαλλαγὴ μὲ τὸν θάνατον δὲν ἔχει κατὰ κανόνα φιλοσοφικὴν τὴν θεμελίωσιν, ἀλλ' εἶναι καθαρῶς χριστιανικῆς ὑφῆς (Chateaubriand, Lamartine κλπ.). Διὰ στόματος τῶν ποιητῶν τῆς περιόδου ταύτης δὲν ὁμιλεῖ τὸ σωκρατικὸν ἢ τὸ στωϊκὸν ἢ τὸ ἐπικούρειον πνεῦμα, ἀλλ' ἡ βαθεῖα θρησκευτικότης μὲ ἔκδηλον τὴν σφραγῖδα τὴν χριστιανικήν. Ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν εἶναι τι—κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ρωμαντικῆς ποιήσεως—ὅπερ θὰ ἠδύνατό τις νὰ κατέχῃ, μάλιστα δὲ μὲ κάποιαν διάρκειαν. Ἐν τούτοις ἡ πικρία διὰ τὴν ἔλλειψίν της εἶναι φευγαλέα καὶ δὲν καταθλίβει. Καὶ οὕτω ἄδεται μία ἄλλη, θείας προελεύσεως, χαρά [3], ἀποτελοῦσα ὄχι ἀπόκτημα, ἀλλ' ἀντικείμενον νοσταλγίας καὶ βαθυτάτης πίστεως διὰ τὴν ὕπαρξίν της καὶ διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου δι' αὐτήν. Ἡ ἀληθὴς εὐτυχία εἶναι ἡ ἐξυψοῦσα καὶ λυτροῦσα τὸν ἄνθρωπον, ἡ τόσον διαφέρουσα ἀπὸ τὰς μικρὰς καὶ τὰς ταπεινὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς. Ἐκείνη δὲν ἔχει ὑλιστικὰς ἀπολαύσεις νὰ τῷ παράσχῃ. Μετάγουσα αὐτὸν εἰς σφαίρας ἀνωτέρας, καταξιοῖ αὐτὸν εἰς ὑψίστας ἠθικὰς ἀγαλλιάσεις—ἀναμίκτους μὲ

1. «Ὁ φανὸς τοῦ κοιμητηρίου Ἀθηνῶν».

2. «L'isolement», «Le vallon», «Souvenir», «L'automne», ἐν «Premières méditations poétiques».—«Le poète mourant», «Le crucifix», ἐν «Nouvelles méditations».—«Hymne à la douleur», ἐν 2ῳ βιβλίῳ τῶν «Harmonies poétiques».—«Pourquoi mon âme est-elle triste?» καὶ «Novissima verba», αὐτόθι ἐν 3ῳ καὶ 4ῳ βιβλίῳ.

3. Schiller, An die Freude.

εὐγενῆ ἀνθρώπινον πόνον καὶ μὲ δάκρυα [1] —καὶ δίδει μεγάλας πνευματικῆς ὑφῆς ἱκανοποιήσεις εἰς αὐτὸν ἐντὸς ἀτμοσφαίρας ἐξάρσεως καὶ ψυχικῆς ἀνατάσεως.

Καὶ προκειμένου περὶ τοῦ τομέως τούτου τοῦ πνεύματος ἰσχύει ὅ,τι ἐλέχθη ἀνωτέρω διὰ τὴν μουσικὴν σύνθεσιν : Ὅτι εἰς τὰ μεγαλύτερα ἔργα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περιόδου—καὶ δὴ εἰς ὡρισμένα κορυφαῖα αὐτῶν σημεῖα—φθάνει ὁ ποιητὴς νὰ συναντᾶται πολὺ ὑψηλὰ μὲ τὰς ἀνωτάτας ὡσαύτως σφαίρας τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Ἀνοίγει εἰς τὴν μεταφυσικὴν οὐρανοὺς ἀπεράντους καὶ ὁρίζοντας ὑπερκοσμίας ὡραιότητος, ἐμφανιζόμενος ὡς προφήτης εἰς τὰ πλαίσια ὄχι ἑνὸς μόνου λαοῦ, ἀλλὰ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Καὶ βλέπει τις καὶ ἐδῶ τὴν αὐτὴν ὑπὲρ τὸν ἀνθρώπινον λογισμὸν σύλληψιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, τὴν αὐτὴν ἀκράτητον συναισθηματικὴν ἔλξιν πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ τὸ ἄπειρον, τὴν αὐτὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν μοῖραν του, ὡς νὰ ἔχουν ἐνιαίαν τὴν Πηγὴν ἡ θρησκευτικὴ ἀποκάλυψις καὶ πίστις, ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις, ὁ ποιητικὸς λόγος καὶ ἡ μεγάλη τέχνη εἰς τοὺς κόσμους τῆς ἁρμονίας.

Εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ στοιχεῖόν τι μυστικισμοῦ εἶναι ἔκδηλον εἰς τὰ ποιητικὰ ἔργα τῆς ρωμαντικῆς περιόδου. Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ καὶ διά τινα ἔργα τῆς πεζογραφίας τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, τῆς λογοτεχνίας ἐν γένει. Εἰς τὰ ἐρωτικὰ ἰδίᾳ μυθιστορήματα συναντᾶται ὄχι σπανίως ὁ μυστικισμὸς τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ πάθους [2], θεωρουμένου τοῦ ρωμαντικοῦ ἔρωτος ὡς «φωνῆς τῆς θεότητος» ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἐρῶντος, ὑπερνικώσης τὴν κοινωνικὴν συμβατικότητα. Ἐπίκλησις τοῦ θείου, ἐν μέσῳ ἐξάρσεων καὶ ποικίλων παθητικῶν ἐκφράσεων καὶ ἐνθουσιασμῶν, γίνεται συχνὰ ὑπὸ τῶν

---

1. M. Mæterlinck, L'oiseau bleu, ἐν τέλει τῆς 4ης πράξεως.

2. Gœthe, «Die Leiden des jungen Werthers», ἔνθα ὁ ποιητὴς ἐξεικονίζει ἑαυτὸν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἥρωός του καὶ ἀφηγεῖται τὰ ἴδια αὐτοῦ αἰσθήματα εἰς τὸ κείμενον τῶν περιφήμων ἐπιστολῶν, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται τὸ ἔργον. Μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιείκειαν ἐκφράζεται ὁ Chateaubriand διὰ τὸν ἀπηγορευμένον ἔρωτα («Les Natchez», «René»), ἐμφανίζων τὸν ἥρωά του ὡς ὠθούμενον ἐκ παρορμήσεως ὑπεργηΐνης («c'est toi, Être suprême, qui me creas tel que je suis ; toi seul peux me comprendre»). Ἀντίστοιχα παραδείγματα πρβλ. καὶ παρὰ τῇ κ. de Staël («Delphine») καὶ παρὰ τῇ Γεωργίᾳ Sand («Ἰνδιάνα», «Λέλια»), παλαιότερον δὲ καὶ ἐν τῇ «Nouvelle Héloise» τοῦ Rousseau, ἔνθα ὁ Saint-Preux διαισθάνεται τὸν ἔρωτά του ὡς «θέλημα Θεοῦ». «Remerciez Dieu pour moi» ἔγραφε καὶ ἡ Sand—κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ δεσμοῦ της μὲ τὸν ποιητὴν Alfred de Musset (1833)—πρὸς τὸν ἐξ ἀπορρήτων αὐτῆς κριτικὸν Sainte-Beuve, τὸν πνευματικὸν καθοδηγητήν της κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Ἰδρβλ. τέλος καὶ τοὺς χαρακτηριστικοὺς στίχους τοῦ Hugo εἰς τὸ «Ἀ Olympio» («Les voix intérieures»): «Quand la main du Seigneur—laboure le génie avec cette charrue—qu'on nomme passion», νοῶν ὅτι εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν εἶναι τὰ ἀγνὰ πάθη θείᾳ χάριτι ἐπιτετραμμένα, χάριν τῆς αἰσθητικῆς αὐτῆς ἐπὶ γῆς ἀποστολῆς.

ἡρώων τῶν ἐρωτικῶν μυθιστοριῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περιόδου, διὰ στόματος τῶν ὁποίων πολλάκις οἱ συγγραφεῖς ἐκφράζουσι τὰ ἴδια αὐτῶν αἰσθήματα. Ἡ θεία Πρόνοια φέρεται ἐμπνέουσα ἢ προστατεύουσα τοὺς ἐρῶντας ἢ καταδεικνύουσα κατανόησιν διὰ τὸν πόνον των καὶ διὰ τὰ κατέχοντα αὐτούς «ἁγνὰ» πάθη. Ἐνίοτε δὲ τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον χαρακτηρίζεται ὡς ὁ μίτος ὁ συνδέων τὸν ἥρωα τοῦ ἐρωτικοῦ ἀφηγήματος πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ τυπικὴ «ρωμαντικὴ» περίοδος, ἡ κοινῶς παραδεδεγμένη ὡς τοιαύτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἡ τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀλλὰ τὰ γνωρίσματα τὰ χαρακτηρίζοντα τὰ ρεύματα ἰδεῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχῆς δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς μεμονωμένον τι πνευματικὸν φαινόμενον, χρονικῶς ἀποκεκομμένον ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν τοῦ πολιτισμοῦ φάσεων καὶ ἐντετοπισμένον εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ εἰς τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ἑπομένου, μεταξὺ «κλασσικισμοῦ» καὶ «ρεαλισμοῦ».

Ὡς ὅλα τὰ ἀνάλογα πολιτιστικὰ κινήματα εἰς τοὺς κόσμους τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν, εἰς τὰς περὶ καλοῦ ἀντιλήψεις καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν, τὸ ρωμαντικὸν πνεῦμα δὲν ἐξεδηλώθη ὡς τι τὸ πρωτοφανὲς ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τοὺς ἐγγίζοντας τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν χρόνους, οὐδ' ἠτό τι ἄγνωστον ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ. Ὁμιλοῦμεν περὶ «κλασσικῆς» ἢ περὶ «ρωμαντικῆς» ἐποχῆς ὄχι ὡς ἐμπεριεχούσης ἀμιγεῖς τὰς ἀντιστοίχους αἰσθητικὰς ροπάς, ἀλλὰ διότι αὗται ἢ ἐκεῖναι αἱ πεποιθήσεις εἶναι αἱ δεσπόζουσαι εἰς τὴν διανόησιν, εἰς τὴν πνευματικὴν ἐν γένει ζωήν, εἰς τὰ καλλιτεχνήματα, εἰς τὴν αἰσθητικὴν κοινὴν συνείδησιν, εἰς τὰς κυριαρχούσας περὶ ὡραίου ἀντιλήψεις, εἰς τοὺς τρόπους ἐκφράσεως κλπ. χρονικῆς τινος περιόδου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παρεμποδίζωσιν αὗται τὴν παρεμβολὴν ποικίλων ἄλλων δευτερευόντων ἀντιρρόπων στοιχείων ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν πολιτιστικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ καιροῦ των. Οὕτω φέρ' εἰπεῖν τὸ ἔργον τοῦ «κλασσικοῦ» Ἀριστοφάνους ἔχει καὶ πλούσιον εἰς «ρεαλισμὸν» περιεχόμενον, ἐξ ἄλλου δέ τινες τῶν κορυφαίων δημιουργῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ἰδίᾳ οἱ Schiller, Gœthe καὶ Beethoven, ὑπῆρξαν καὶ «κλασσικοὶ» καὶ «ρωμαντικοί».

Ἀφ' ἑτέρου δ' ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ὁ ὅρος «κλασσικὸς» χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος ἵνα σημάνῃ ἐκεῖνα ἐκ τῶν ἔργων οἱασδήποτε ἐποχῆς, ἅτινα ὡς ὑπερέχοντα ἀξιολογικῶς ἔναντι τῶν ἄλλων πολιτιστικῶν ἐνεργημάτων τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου καὶ ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ τοῦ εἴδους των, ἀντέσχον εἰς τὴν ροὴν τοῦ χρόνου καὶ ἀπηθανατίσθησαν, καὶ ὡς οὐσία ὁ «κλασσικισμός», ἐμφανίζων χωρὶς σχεδὸν θεμελιώδεις παραλλαγὰς τὰ γνωστὰ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ γνωρίσματα, ἤτοι τὸ αἴσθημα τοῦ μέτρου, τὸ ὀρθολογιστικὸν πνεῦμα, τὴν ἐμμονὴν εἰς τὰς καθιερωμένας μορφολογικὰς ἐκδηλώσεις καὶ εἰς τοὺς

παραδεδεγμένους τρόπους ἐκφράσεως καὶ εἰς τοὺς αὐστηροὺς κανόνας τῆς τέχνης κλπ., ἐνεφανίσθη πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ—ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἐν Ἀττικῇ καὶ κατὰ τὸν 17ον μ.Χ. αἰῶνα ἐν Γαλλίᾳ—δὲν ἀποκλείεται δὲ καὶ νὰ ἐπανεμφανισθῇ, ἄγνωστον πότε, κατ' ἄλλην τινὰ ἐν μέλλοντι καμπὴν τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς πορείας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς σφαίρας ταύτης.

Οὕτω καὶ ὁ ρωμαντισμὸς οὔτε αὐτονόμως οὕτως εἰπεῖν ἀνεφύη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος οὔτε ἐξέλιπεν ἐντελῶς μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου. Ρωμαντικὰ στοιχεῖα ἔχουσι νὰ ἐμφανίσωσι καὶ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα (Πλάτων) καὶ οἱ ἑλληνιστικοὶ χρόνοι (πλαστικὴ) καὶ ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφικὴ διανόησις (νεοπλατωνικοὶ) καὶ οἱ ἀλεξανδρινοὶ κλπ. Ἰδίᾳ δὲ κατὰ μακρὰς χρονικὰς ἐν τῷ Μεσαίωνι περιόδους τὸ ρωμαντικὸν πνεῦμα καὶ αὖθις ἐφάνη ἐντόνως τὴν φορὰν ταύτην ἐπανατέλλον εἰς ἐκτεταμένας χώρας τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς φεουδαρχίας (πρβλ. κατωτέρω), ἐπεκταθὲν ἐκεῖθεν καὶ εἰς ἄλλας χώρας, καὶ δὴ μέ τινα καθυστέρησιν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα (ἔμμετρος ἐρωτικὴ μυθιστορία, ἔπος ἐρωτικὸν καὶ ἡρωϊκόν, ὡς ἐν Κρήτῃ ὁ «Ἐρωτόκριτος» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου) καὶ ἀνακοπὲν μόλις κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ὅτε ἤρξατο ἀναζῶσα, τὸ πρῶτον ἐν Ἰταλίᾳ, ἡ κλασσικὴ παράδοσις. Ρωμαντικὰ στοιχεῖα ἔχουσιν ἀφ' ἑτέρου ἐπιζήσει καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἢ τοὐλάχιστον μέχρι τῆς ἀμέσως προηγουμένης γενεᾶς (Keyserling, H. Bergson, M. Mæterlinck κλπ., «νεορωμαντικοί»).

Αἱ ἀπαρχαὶ τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος—ὅσον ἀφορᾷ δηλαδὴ εἰς τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰς τοιαύτας, διότι καὶ ἐκ τῶν μύθων θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ τὸν περὶ τῆς Ἀλκυόνης—δέον, ὡς τόσαι ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ἀναζητηθῶσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ ὅρος ἦτο ἄγνωστος, σχολαὶ δὲ δὲν ὑπῆρχον ἐν τῇ τέχνῃ, ἡ δ' ἔξαρσις τοῦ συναισθήματος δὲν εἶχε γίνει κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς ἐκείνους χρόνους πίστις θρησκευτική. Ἐν τούτοις στοιχεῖα τινὰ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ μετέπειτα κληθέντος «ρωμαντικοῦ πνεύματος» συναντᾷ τις ἔκδηλα εἰς πνευματικὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς. Οὕτω π.χ. τὰ ἔργα τῶν ἑλλήνων λυρικῶν μαρτυροῦσιν εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα δείγματα τῆς ἐνδομύχου ἐκείνης τρυφερότητος, τῶν λεπτῶν αἰσθημάτων, τῆς ἀπαλότητος, τοῦ μυχιαιτάτου πόνου καὶ τῆς εὐαισθησίας, ἅτινα ἀναφαίνονται εἰς τὴν ποίησιν τῆς τυπικῆς ρωμαντικῆς περιόδου τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὰ τοιαῦτα δείγματα—ὧν τινα ἀπαραμίλλου κάλλους καὶ ἀσυγκρίτου ἀξίας αἰσθητικῆς—σαφοῦς ρωμαντικῆς οὐσίας ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ πνεύματι καταδεικνύουσιν ὅτι τὸ ἐρωτικὸν αἴσθημα ἐν τῇ ποιητικῇ δημιουργίᾳ καὶ ἐν τῇ ζωῇ ἐν γένει τοῦ ἀρχαίου κόσμου δὲν ἐχρειάσθη νὰ ἀναμείνῃ τὴν ἔλευσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἐξαγνιστικὴν τούτου ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων

καὶ τῶν ἠθῶν ἐπίδρασιν, οὐδὲ τὰ εὐγενῆ πάθη τῶν ἱπποτικῶν χρόνων, ἵνα πλουτισθῇ μὲ τὸ ρωμαντικὸν στοιχεῖον. Πρόκειται, ὡς εἰκός, περὶ περιπτώσεων αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν ἐξαίρεσιν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, τόσον ἐν τῇ ζωῇ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ποιητικῇ δημιουργίᾳ. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους αἱ τοιαῦται περιπτώσεις ἀξιολογικῶς μόνον, ὄχι δὲ καὶ ποσοτικῶς, ὑπερέχουσιν ἔναντι τῶν λοιπῶν ἐκδηλώσεων τῆς τέχνης καὶ τῆς ζωῆς. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρῃ τις ἐκ τῶν ᾠδῶν τῆς Σαπφοῦς τὴν

Ἀστέρες μὲν ἀμφὶ κάλαν Σελάναν
Ἄψ ἀποκρύπτοισε φάεννον εἶδος

καὶ τοὺς ἄλλους ἐκείνους στίχους

Γλύκεια μᾶτερ, οὔτοι δύναμαι κρέκην τὸν ἶστον
Πόθῳ δάμεισα παῖδος βραδίναν δι' Ἀφροδίταν

καὶ τοὺς ἐξ ἐπιθαλαμίου στίχους

Οἵαν τὰν ὐάκινθον ἐν οὔρεσι ποίμενες ἄνδρες
Πόσσι καταστείβοισι, χάμαι δέ τε πόρφυρον ἄνθος,

ἐκ δὲ τῶν «Φαρμακευτριῶν» τοῦ Θεοκρίτου θὰ ἤρκει ὡσαύτως νὰ ἀναφέρῃ τις τὸν στίχον τὸν ὁποῖον οὗτος θέτει εἰς τὰ χείλη τῆς Σιμαίθας :

Φράζεο μευ τὸν ἔρωθ' ὅθεν ἵκετο, πότνα Σελάνα

ἐν περιβάλλοντι ἀσυγκρίτου κάλλους, μὲ τὴν δύουσαν σελήνην καὶ τὸ ἐπερχόμενον σκότος, ἔνθα αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βουκολικοῦ ποιητοῦ εἰκόνες πλάττουσιν ὁλόκληρον ζωγραφικὸν πίνακα, τέχνης ποιητικῆς ἥτις εἶναι ὁμολογουμένως ἄφθαστος κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς τοὐλάχιστον ἐκείνους χρόνους.

Ἐξ ἄλλου, τόσον εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅσον καὶ εἰς τοὺς ρωμαίους, ἡ λυρικὴ ἔκφρασις ἐπὶ μακρὸν χρόνον συνεχέετο καὶ ἐταὐτίζετο πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἔμπνευσιν καὶ ἐκδήλωσιν. Εἰς τὸ ἀρχαῖον λατινικὸν πνεῦμα εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ σύμπτωσις τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν τοῦ προφήτου ἐν τῇ λεκτικῇ ἐκφράσει vates. Ἡ λέξις σημαίνει ἀμφοτέρους τοὺς πνευματικοὺς τούτους ἀνθρωπίνους τύπους. Εἶναι δ' ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ γνωστὸν ὅτι ἀμφότεροι ἐθεωροῦντο ὡς ἐμπνεόμενοι ἐκ τῆς θεότητος καὶ ὡς τελοῦντες εἰς ἐπαφὴν μὲ θεούς.

Εἰς δὲ τὸν Πλάτωνα τὸ πρῶτον συναντᾷ τις, ὡς γνωστόν, ἐν τῷ «Συμποσίῳ», τὴν ἰδέαν περὶ τῆς μεταφυσικῆς καταγωγῆς τῶν ἐπὶ γῆς ἐρώτων (ἐν τῇ ὁμιλίᾳ τοῦ Ἀριστοφάνους : «Ἐπειδὴ οὖν ἡ φύσις δίχα ἐτμήθη . . .»), πρὸς δὲ καὶ τὴν περὶ ἰδεώδους καὶ ἀφθάρτου κάλλους (ἐν τῷ λόγῳ τῆς Διοτίμας : «θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν . . . ἀεὶ ὂν καὶ οὔτε γιγνόμενον οὔτε ἀπολλύμενον οὔτε φθῖνον . . . αὐτὸ καθ' αὑτὸ μεθ' αὑτοῦ μονοειδὲς ἀεὶ ὄν» . . . «αὐτὸ τὸ θεῖον καλὸν δύναιτο μονοειδὲς κατιδεῖν») καὶ τὴν περὶ ἐθελοθυσίας

χάριν τῆς ἀγάπης («καὶ τοῦτ' ἐργασαμένη Ἄλκηστις τὸ ἔργον, οὕτω καλὸν ἔδοξεν ἐργάσασθαι οὐ μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ θεοῖς») καὶ τὴν ἰδέαν περὶ τῆς διὰ τοῦ ἔρωτος ἐξυψώσεως καὶ καλλιεργείας τῆς προσωπικότητος καὶ τὴν περὶ κτήσεως τοῦ ἀπολύτου κάλλους καὶ τῆς μοναδικῆς γνώσεως. Ὁ ἔρως ἐξαίρεται ἐκεῖ ὡς κίνητρον εὐγενῶν πράξεων καὶ ὡς βάσις τῆς ἀρετῆς, μὲ τὴν τάσιν τοῦ ἐρῶντος νὰ ἐξυψωθῇ καὶ νὰ γίνῃ ἄξιος εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐρωμένου προσώπου. Ἡ τοιαύτη δὲ περιλάλητος πλατωνικὴ θεωρία περὶ τῆς ἀγνῆς αἰσθητικῆς χαρᾶς καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ ἔρωτος καὶ διὰ τῆς λατρείας τοῦ ὡραίου, ἥτις καταλήγει εἰς συναισθηματικὴν ροπὴν πρὸς τὸ θεῖον, ἐμπεριέχει ἀναντιρρήτως ρωμαντικὴν ὑφήν.

Ἀνάλογα τοιαῦτα στοιχεῖα συναντῶνται εἶτα καὶ εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν λογοτεχνίαν (ἑλληνιστικὴ περίοδος), ἧς ἱκανὰ ἔργα διαπνέονται ἀπὸ πλούσιον αἴσθημα καὶ ἀπὸ φαντασίαν, καὶ εἰς λατίνους συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς [1] καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τῶν χριστιανικῶν αἰώνων [2], ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἐν πολλοῖς ἀνεπτύχθη εἰς περιβάλλον ἐθνικόν, εἰδωλολατρικόν. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς σφαίρας τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ρωμαντικὰ καὶ μυστικιστικὰ στοιχεῖα εὑρηνται καὶ εἰς τοὺς νεοπλατωνικοὺς (Πλωτῖνος καὶ μαθηταὶ αὐτοῦ).

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴν δημιουργίαν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν. Εἰς δὲ τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὰ συναφῆ καλλιτεχνικὰ ἐνεργήματα ἡ πνευματικὴ οὐσία τοῦ ρωμαντισμοῦ ἔχει ἀπωτάτας ἐπίσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ρίζας. Παρατηρεῖται ἰδίᾳ ἐνωρὶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ θείου χαρακτῆρος τῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν ὁ Fr. Schlegel δὲν ἔκαμεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐπαναλάβῃ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ «αἰσθητικὸς μυστικισμὸς» ἐμφανίζει καὶ παρ' ἀρχαίοις τὸν μεγαλοφυᾶ καλλιτέχνην ὡς Μεσσίαν, ὡς προφήτην ἢ ὡς ἀπεσταλμένον τῆς θεότητος, ἥτις ἐμπνέει εἰς αὐτὸν γόνιμον δημιουργικὴν δρᾶσιν, συνειδητοποιοῦσα παραλλήλως ἐν αὐτῷ τὴν ὑψηλήν του ἀποστολὴν καὶ ὠθοῦσα αὐτὸν εἰς αὐτεπίγνωσιν τῆς ἰδίας ἀξίας.

Καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἠπλοῦτο εἰς τὴν Δύσιν, ἀνεπτύσσοντο ἐντονώτατα ρωμαντικὰ στοιχεῖα—ἀλλ' ὑπὸ ἄλλην ἐντελῶς μορφὴν—εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων [3], εἰς τὰς περὶ ἔρωτος ἀντιλήψεις, εἰς τὰ ἤθη τῆς ἱπποτικῆς ζωῆς, εἰς τὰ ὀλίγα ἔπη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ εἰς τὴν ἔμμετρον ἐρωτικὴν μυθιστορίαν. Ἔργα τέχνης, ὡς γνωστόν, δὲν ὑπάρ-

1. Π.χ. Ὀβιδίου «Μεταμορφώσεις» («Πύραμος καὶ Θίσβη» κλπ.), Ἀπουηλίου, «Μεταμορφώσεις» («Ἔρως καὶ ψυχή»).

2. Πρβλ. τὸ βουκολικὸν μυθιστόρημα τοῦ ἐν περιβάλλοντι ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας ζήσαντος Λόγγου «Τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην».

3. Salomon, Das Mittelalter als Ideal in der Romantik, 1922.

χουν κατ' ἐκείνους τοὺς καιρούς, οὐδ' αὐτοτελὴς φιλοσοφικὴ σκέψις, διότι ἡ φιλοσοφία λογίζεται ὡς «ancilla theologiæ». Ὁ μεσαιωνικὸς ρωμαντισμὸς φέρει ἔκδηλον τὴν σφραγῖδα τῆς ἐπιρροῆς τῆς χριστιανικῆς διδαχῆς. Ἡ πρὸς τὴν «δέσποιναν» ἀγάπη ἔχει ἐξευγενισθῆ καὶ ἐκδηλοῦται ἤδη πολὺ συχνὰ ὡς αἴσθημα ἀσυγκρίτως ἀγνότερον ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρείας, χαρακτηριστικὰ δὲ γνωρίσματα τοῦ τύπου τοῦ ἱππότου εἶναι τὸ αἴσθημα τιμῆς καὶ τὸ χρέος ὑπερασπίσεως τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἀδυνάτων. Ἔντονος ἰδεαλισμὸς διαπνέει τὴν ὅλην ποιητικὴν δημιουργίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς φεουδαρχίας. Ἰδίᾳ ἐν Γαλλίᾳ οἱ trouvères καὶ οἱ troubadours ψάλλουσιν ἐνώπιον τοῦ πυργοδεσπότου καὶ τῶν συνηγμένων εὐγενῶν τὰ βουκολικὰ αὐτοσχέδια ποιήματά των, τὰ περὶ πολεμικῶν κατορθωμάτων ἔπη των [1], τὰ ἐρωτικὰ σονέττα των κλπ., περιοδεύοντες ἀπὸ πύργου εἰς πύργον. Ἡ ρωμαντικὴ ἱπποτικὴ ποίησις, εἴτε ἡρωϊκὴ εἴτε ἰδίᾳ ἐρωτική, εἶναι μυστικοπαθὴς καὶ ἐντόνως συναισθηματική. Ἡ ἔμμετρος μυθιστορία διαπνέεται ἀπὸ «μεγάλα αἰσθήματα», ἡ δ' ἐν αὐτῇ πλοκὴ τοῦ μύθου ἐμπεριέχει πάντοτε τὸ ὡς προείρηται στοιχεῖον τοῦ «θαυμαστοῦ», τοῦ «παραμυθένιου».

Ἡ Ἀναγέννησις ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ρωμαντισμόν, μολονότι σποραδικά τινα ρωμαντικὰ στοιχεῖα ἤρξαντο αὖθις ἐκδηλούμενα ἤδη ἐν τῇ Δύσει βραχὺ μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς νέας ταύτης «μεγάλης ἐποχῆς» τοῦ πνεύματος. Ἐγγίζοντος τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τούτου τὸ στοιχεῖον τοῦ μύθου καὶ αἱ μυστικιστικαὶ τάσεις κατέστη δυνατὸν νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς γνησίας πλατωνικὰς ἰδέας, διότι αὐτούσια τὰ κείμενα τοῦ μεγάλου ἕλληνος φιλοσόφου ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη τότε, τερματισθείσης τῆς γνωστῆς ἐκ τῆς ἱστορίας ἀποκλειστικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνος ἐπικρατήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀρχικῶς ἐν Ἰταλίᾳ (15ος αἰών) ἐπανατέλλουσι τὰ πλατωνικὰ κείμενα, ἡ δὲ μυθιστορία καὶ ἡ ποίησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (Matteo Boiardo «Il canzoniere», «Orlando innamorato», κλπ.) ὑφίστανται ἐμφανῶς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν. Εἶτα ἐν Γαλλίᾳ τὸ πνεῦμα τοῦ «θαυμαστοῦ» ἐκδηλοῦται ἰδίᾳ εἰς τὰ ἔργα τῆς Μαργαρίτας τῆς Ἀγκουλέμης-Ναβάρρας (16ος αἰών), ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως Φραγκίσκου τοῦ Α', ὅστις ἄλλως τε κατέστησε «τοῦ συρμοῦ» τὰ ἱπποτικὰ ἐν γένει μυθιστορήματα, εὐχερῶς τότε διαδιδόμενα διὰ τῆς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τεθειμένης ἤδη εἰς ἐφαρμογὴν τυπογραφίας.

Ἐν τούτοις τὸ κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικὸν πνεῦμα, ἐκείνη δηλαδὴ ἡ χρονικὴ περίοδος ἥτις ἀφῆκεν ἐποχὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ-

1. Π.χ. πρβλ. τὸ τυπικὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔπος «La chanson de Roland» καὶ τὰ τούτῳ παρόμοια, ἥσσονος ὅμως ἀξίας.

πολιτισμοῦ, δὲν ἐπεφάνη ἐν τῇ Δύσει πρὸ τοῦ 18ου αἰῶνος. Διεμορφώθη δὲ τοῦτο κεχωρισμένως κατὰ χώρας καὶ μὲ ἰδίαν ἑκασταχοῦ ἀπόχρωσιν, ὀφειλομένην, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴρηται, εἰς τοὺς διαφόρους κατὰ τόπον ὅρους πνευματικῆς ζωῆς, εἰς τὸ περιβάλλον ἐν γένει καὶ εἰς τὸν ἴδιον ἐθνικὸν χαρακτῆρα ἑκάστου λαοῦ.

Ἐν Γερμανίᾳ [1] ἡ ἐποχὴ τοῦ ρωμαντισμοῦ ἦλθεν ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ κρατήσαντος, διαρκοῦντος τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος, ὀρθολογιστικοῦ καὶ κριτικοῦ πνεύματος τῆς «Διαφωτίσεως» («Aufklärung»), μὲ τὴν ἀκαδημεικὴν παράδοσιν καὶ μὲ τὴν κυριαρχοῦσαν φυσιογνωμίαν Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου [2], κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ κλασσικοῦ γερμανικοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος—παραγωγῆς πνευματικῆς κατὰ πολὺ ἧσσονος πάντως ἔναντι τῆς ἀντιστοίχου γαλλικῆς τοιαύτης—μὲ τὰς δεσποζούσας τότε ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ μορφὰς τῶν Klopstock καὶ Lessing. Αὐτὸς οὗτος ὁ «κλασσικὸς» Wieland ἐφιστᾷ διὰ τῶν ποιητικῶν του ἔργων καὶ τῶν μυθιστοριῶν του τὴν προσοχὴν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τοῦ γερμανοφώνου εὐρωπαϊκοῦ χώρου ἐπὶ τοῦ ρωμαντικοῦ Μεσαίωνος καὶ ἐπὶ τῶν ἱπποτικῶν χρόνων μέσῳ τῶν θεμάτων ἅτινα ἐκλέγει διὰ τὴν (ἔμμετρον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) δημιουργίαν του καὶ μέσῳ ὡσαύτως σημαινόντων τινῶν ρωμαντικῶν στοιχείων τοῦ ὕφους του. Τὸ ἔργον τοῦ Klopstock ὡσαύτως ἐμπεριέχει σημαίνοντα ρωμαντικὰ στοιχεῖα («Ἡ ἀνοιξιάτικη ἑορτή», «Ἡ λίμνη τῆς Ζυρίχης» 1757 κλπ.). Ὁ δὲ φιλόσοφος τῆς ἱστορίας Herder, ὁ μαθητὴς τοῦ Kant, τονίζει εἰς τὰ ἔργα του («Περὶ τῆς νεωτέρας γερμανικῆς λογοτεχνίας» κλπ.) πόσην δίδουν δημιουργικὴν πνοὴν εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν ὁ αὐθορμητισμὸς καὶ ἡ φαντασία καὶ τὸ συναίσθημα καὶ πόση εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ γερμανικὴ ποίησις ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν κλασσικῶν καὶ νὰ ἀντλήσῃ τὰς ἐμπνεύσεις της ἀπὸ τὴν δημώδη ποιητικὴν δημιουργίαν, ἀπὸ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὴν λαϊκὴν ψυχήν.

---

1. Παλαιότερον πρβλ. H. Hettner, Die romantische Schule in ihrem innern Zusammenhang mit Gœthe und Schiller, 1850, R. Haym, Die romantische Schule, ἔκδ. 2α, 1906, W. Dilthey, Das Leben Schleiermachers, Βερολ., 1870, ἔνθα, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου θεολόγου καὶ φιλοσόφου, γίνεται καὶ γενικὴ ἀνάλυσις τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος, καὶ τὸ ἄρθρον Les premiers romantiques allemands τῶν Lévy-Bruhl, ἐν Revue des deux mondes τῆς 1 Σεπτ. 1890.

Διαρκοῦντος τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἔγραψαν οἱ O. F. Walzel, Deutsche Romantik, Βερολ., 2 τόμοι, 1918 (καὶ 5η ἔκδ. τῷ 1926), K. Mehlis, Die dt. Romantik, Βερολ. 1922, P. Kluckhohn, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, Χάλλη, 1924, F. Strich, Dt. Klassik und Romantik, ἔκδ. 2α, 1924, J. C. Petersen, Die Wesensbestimmung der dt. Romantik, Βερολ., 1926, W. Linden, Umwertung der dt. Romantik, ἐν Zeitschrift für Deutschkunde, 1933 καὶ ἄλλοι.

2. Funk, Von der Aufklärung zur Romantik, 1925.

Τῆς κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικῆς ἐποχῆς προηγήθη ἐν Γερμανίᾳ, ἀπὸ τοῦ 1760 μέχρι τοῦ 1785 περίπου, ὡς τις πρώτη μορφὴ ἀντιδράσεως κατὰ τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, τὸ εὐρὺ ἐκεῖνο καὶ ποικίλης ὑφῆς φιλολογικὸν καὶ ἐν γένει πνευματικὸν κίνημα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸ πρῶτον ὅπερ ἐξεπροσώπησε τότε ἀντιορθολογιστικὰς ροπὰς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῇ ζωῇ καὶ τὸ ὁποῖον ἔμεινεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ὑπὸ τὴν χαρακτηριστικὴν ὀνομασίαν «θύελλα καὶ ὁρμή» («Sturm und Drang») [1] ἔκ τινος τίτλου δράματος τοῦ ποιητοῦ Μαξιμιλιανοῦ Klinger.

Ἤδη τὰ νέα ρεύματα ἰδεῶν καὶ αἱ νέαι τάσεις ἐν τῇ φιλολογίᾳ εἶχον μέσῳ τούτου ἐκδηλωθῆ. Ὡς ἀξίαι ὕψισται εἶχον διακηρυχθῆ τὰ συναισθήματα, τὰ εὐγενῆ πάθη, ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν φύσιν, ὁ αὐθορμητισμός. Ἐν τούτοις ἡ πρώτη καθαυτὸ ρωμαντικὴ σχολὴ ἐνεφανίσθη ἐν Γερμανίᾳ μὲ τὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ «Ὧραι» («Horen») (1794) (τοῦ Schiller), «Ἡμερολόγιον τῶν Μουσῶν» («Musenalmanach») (1796) καὶ «Ἀθήναιον» («Athenäum») (1797), εἰς ἅτινα συνειργάζοντο ἐνθουσιώδεις νέοι ποιηταί, φιλόσοφοι, αἰσθητικοὶ ἢ κριτικοί. Τὰ ὀνόματά τινων ἐξ αὐτῶν ἀπηθανατίσθησαν κατόπιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ γερμανικοῦ καὶ τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Εἰδικώτερον ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ὁ ρωμαντισμὸς ἀπετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ καταλληλότατον πνευματικὸν κλῖμα διὰ τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς γερμανικῆς συνειδήσεως. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἴσως χώραν ἡ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχουσα ὁρμὴ τῆς ψυχῆς καὶ τὰ δυναμικὰ τοῦ πνευματικοῦ τούτου κινήματος στοιχεῖα συνεδέθησαν κατὰ τρόπον ἐντελέστερον πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὴν μεγάλην τοῦ ἔθνους ἀποστολήν. Ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι εἰργάσθησαν πρὸς τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σκοπιᾶς ἕκαστος [2], διὰ δὲ τῆς συμβολῆς καὶ τῶν συλλογῶν δημωδῶν ᾀσμάτων (v. Arnim, Brentano) καὶ τῆς ζωντανῆς ἐμφανίσεως λαϊκῶν μύθων (ἀδελφοὶ J. καὶ W. Grimm) διεπλάσθη σὺν τῷ χρόνῳ τὸ νόημα καὶ ὁ θρῦλος τοῦ «λαϊκοῦ πνεύματος» (Volksgeist) ὡς δημιουργικοῦ παράγοντος παντὸς πνευματικοῦ πολιτισμοῦ (Herder).

Ἐν τούτοις καὶ αἱ τάσεις πρός τινας συλλήψεις οἰκουμενικότητός τινος καὶ παγκοσμίας ὑφῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος δὲν ἔλλειψαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην τόσον δημιουργικὴν ἐποχήν, ἁπαντῶσαι πρὸ παντὸς μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων ἐκ τῶν πνευμάτων, ἅτινα ἐλάμπρυναν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἔτη τοῦ 19ου αἰῶνος. Ρωμαντικοῦ χαρακτῆρος εἶναι π.χ. καὶ ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας μιᾶς παγκοσμίου φιλολογίας (Weltliteratur), πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Gœthe προσέκειτο, ἡ πίστις περὶ ὑπάρξεως πολλῶν κοινῶν σημείων

1. H. Hettner, Geschichte der dt. Literatur des 18. Jahrh., 7η ἔκδ., Βρυνσβίκη, 1926, H. K. Korff, Geist der Gœthezeit, Λειψία, 1923, R. Unger, Hamann und die Aufklärung, 2α ἔκδ., Χάλλη, 1925.

2. Ἰδίᾳ οἱ Fichte («Reden an die dt. Nation»), Herder («Ideen zur Philosophie und Geschichte der Menschheit») καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοί.

μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν γραμματειῶν, ὡς καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἀνεύρεσιν συγγενῶν ροπῶν καὶ ἰδεῶν καὶ στοιχείων ἐν γένει εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τοὺς θρύλους καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν ὅλων κατ' ἀρχὴν τῶν ἐποχῶν. Ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ ποίησις ἀρχίζει νὰ θεωρῆται κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὡς «ἡ φωνὴ τῆς φύσεως» («die Stimme der Natur») καὶ ὡς «ἡ φωνὴ τῶν λαῶν» («die Stimme der Völker») καὶ ὡς «ἡ μητρικὴ γλῶσσα τῆς ἀνθρωπότητος». Ὁ Δημιουργὸς χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ ποιητὴς εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῶν καιρῶν», ὡς ὁ «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων πλάστης ποιήσεως» (J. G. Hamann), ἡ δὲ μεγαλοφυΐα τοῦ ποιητοῦ-ἀνθρώπου ὀνομάζεται «μικρὸς θεὸς τοῦ κόσμου» (Herder), ἣν ἔκφρασιν συναντᾷ τις καὶ παρὰ τῷ Goethe εἰς τὸν «ἐν οὐρανῷ πρόλογον» τοῦ «Faust», ἀναφερομένην μάλιστα ἐδῶ—καθ' ὃ εἰλημμένην ἐκ τοῦ Leibniz—εἰς τὸν hominem sapientem μὲ ἐκπλήττουσαν γενικότητα :

Der kleine Gott der Welt bleibt stets von gleichem Schlag.

Οὕτω ἐν Γερμανίᾳ, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Sturm und Drang, καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικῆς περιόδου τοῦ πνεύματος, τὴν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τῶν κλασσικῶν μορφολογικῶν κανόνων πίστιν διεδέχθη ἐν ἀσυγκρίτως δημιουργικώτερον δυναμικὸν νόημα καὶ «αἴσθημα» ποιήσεως, διανοιγείσης οὕτω τῆς ὁδοῦ διὰ τὴν κατὰ τὸν Schiller ἀντίληψιν τῆς ἄκρας ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς «ἀφελοῦς ἀρχαίας ποιήσεως» ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς τόσον ὑπερτέρας ἀξιολογικῶς καὶ τόσον γονιμωτέρας «νεωτέρας συναισθηματικῆς ποιήσεως» ἀφ' ἑτέρου [1].

Κυριώτεροι δ' ἐκπρόσωποι τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος ἐν Γερμανίᾳ ὑπῆρξαν ὁ λυρικὸς ποιητὴς Joh. Hölderling, μὲ τὸ μυθιστόρημά του «Ὑπερίων» καὶ τὴν πλουσίαν λυρικὴν παραγωγήν του, καὶ ὁ θεολόγος καὶ φιλόσοφος Fr. Schleiermacher [2]—ὁ καὶ μεταφραστὴς τοῦ Πλάτωνος—ὅστις πρῶτος ἐκήρυξεν ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι κυρίως βίωμα καὶ συναισθηματικὴ ἔλξις πρὸς τὸ θεῖον, κατὰ δεύτερον δὲ μόνον λόγον δόγμα καὶ ἠθικὴ ἐπιταγή. Ὡσαύτως ὁ ἐνωρὶς ἐκλιπὼν ποιητὴς καὶ φιλόσοφος Fr. v. Hardenberg (ὁ γνωστὸς ὡς Novalis) [3], ὁ καντιανὸς φιλόσοφος Johann Fichte, ὁ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας καὶ κριτικὸς Fried. Schlegel—ὁ καὶ θεωρητικὸς τοῦ γερμανικοῦ ρωμαντισμοῦ—ὁ ποιητὴς Κλήμης Brentano, ὁ λογοτέχνης καὶ ποιητὴς J.-L. Tieck, ὁ ἰδεαλιστὴς φιλόσοφος Fr. Schelling καί τινες ἄλλοι, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ δημοτικώτατος—ὄχι ὅμως τόσον πολὺ ἐν Γερμανίᾳ—γερμανοεβραῖος Ἑρρῖκος Heine (1797–1856) («Lyrisches Intermezzo»

1. Fr. Schiller, Über naive und sentimentalische Dichtung, 1795–1796.

2. Kirn, Schleiermacher und die Romantik, 1895, W. Dilthey, Das Leben Schleiermachers, Βερολ., 1870.

3. Obenauer, Novalis (Gesammte Studien) 1925.

1823, «das Buch der Lieder» 1827 κλπ.), τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα ἔτυχον παγκοσμίου διαδόσεως. Ἐπίσης ἀνήκουσιν ἐν μέρει εἰς τὴν ρωμαντικὴν ἐποχὴν οἱ μέγιστοι ἐκπρόσωποι τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος Schiller καὶ Gœthe, οἵτινες ὑπῆρξαν τόσον κλασσικοί, ὅσον κατόπιν καὶ ρωμαντικοί.

Χάρις ἰδίᾳ εἰς τὸ ἔργον τῶν δύο τελευταίων τούτων ἐδόθη παγκοσμία αἴγλη εἰς τὸν γερμανικὸν Παρνασσόν, τὰ δὲ τελευταῖα ἔτη τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τὰ πρῶτα τοῦ 19ου ἐσημείωσαν ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἀπαράμιλλον ἀκμὴν τῆς ποιήσεως, τῆς λογοτεχνίας καὶ γενικώτερον τοῦ πνεύματος.

Καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ πνεύματος ἀφῆκεν ἡ ἐποχὴ τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἀξιόλογα ἔργα. Εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας [1] διεκρίθησαν ἰδίᾳ οἱ τοπιογράφοι καὶ οἱ «ρωμαντικοὶ» ζωγράφοι οἱ λαβόντες τὰ θέματά των πρὸ παντὸς ἐκ μύθων τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καὶ ἐκ παλαιῶν παραδόσεων καὶ ἐκ μεσαιωνικῶν θρύλων. Οὕτω ἰδίᾳ εἰς τὰς πινακοθήκας τοῦ Ἀμβούργου εἴχομεν ἴδει κατὰ τὴν μεσοπολεμικὴν ἐποχὴν τοὺς ὡραιοτάτους πίνακας τοῦ ἐκλιπόντος νέου ζωγράφου Φιλίππου Runge [2] (1777–1810), ἀναφερομένους εἰς ἀλληγορικὰ καὶ εἰς συμβολικὰ θέματα, διακρινομένους δὲ διὰ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν χρωμάτων των καὶ διὰ τὴν ἁπαλότητα τῆς γραμμῆς των εἰς τὰς «μορφὰς ὀνείρου» τὰς ὁποίας ὁ καλλιτέχνης ἠρέσκετο νὰ ἐμφανίζῃ. Ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἐπίσης ὁ τοπιογράφος Karl Blechen. Ἰδιαζόντως ρωμαντικὴ ἡ τέχνη τοῦ Caspar David Friedrich [3] («ὁ Σταυρὸς πάνω στὸ βουνό», εἰς τὴν πινακοθήκην τῆς Δρέσδης) μὲ τὸν ἔντονον λυρισμὸν καὶ τὸν συναισθηματικὸν καὶ μελαγχολικὸν τόνον τῶν χρωμάτων καὶ τῶν γραμμῶν. Ὁ Karl Piloty—εἰς τὴν σχολὴν τοῦ ὁποίου ἐμαθήτευσε καὶ ὁ ἡμέτερος Γύζης—εἰργάσθη ἐν Μονάχῳ («ὁ θάνατος τοῦ Wallenstein» κλπ.). Ὁ δὲ βιενναῖος Μαυρίκιος v. Schwind [4] (1804–1871), ἂν καὶ εἰργάσθη—ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Μονάχῳ ἐπίσης—ἐν χρόνῳ καθ' ὃν ἤγγιζεν εἰς τὸ τέρμα της ἡ κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικὴ περίοδος τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, ἐξέλεγεν ἐν τοσούτῳ τὰ θέματά του ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ ἱπποτικοῦ Μεσαίωνος, ἐκ τῶν χρόνων τῆς φεουδαρχίας, ἐκ τῶν λαϊκῶν μύθων καὶ ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν θρύλων.

Ἄλλοι «καθυστερημένοι» ρωμαντικοὶ καλλιτέχναι τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης εἶναι οἱ ἀποκληθέντες «γερμανορρωμαῖοι» τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος, ζήσαντες καὶ ἐργασθέντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὡς εἷς τῶν λίαν ἀξιολόγων μεταξὺ τούτων θεωρεῖται ὁ ἑλβετὸς A. Böcklin,

1. Deutsch, Malerei der dt. Romantiker und ihrer Zeitgenossen, Βερολ., 1937, Benz und v. Schneider, Die Kunst der dt. Romantik, Μόναχον, 1939.
2. Aubert, Runge und die Romantik, Βερολ., 1909.
3. Nemitz, C.-D. Friedrich, 3η ἔκδ., 1940.
4. Zahn, M. v. Schwind, Μόναχον, 1922.

κ Βασιλείας, μὲ τὸ περίφημόν του «Νησὶ τῶν νεκρῶν» καὶ μὲ τὰ ὀλιγώτερον γνωστά, ἀλλ' ἰσάξια πρὸς ἐκεῖνο «Ἱερὸ δάσος» καὶ «Παιχνίδισμα τῶν κυμάτων» (μουσεῖον τῆς Βασιλείας). Ἔζησεν οὗτος ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ εἰργάσθη ἐκεῖ. Μὲ τὴν τοιαύτην δὲ πρὸς τὸ φῶς τοῦ μεσογειακοῦ οὐρανοῦ ἐξόρμησίν των πρὸς νότον οἱ «γερμανορρωμαῖοι» ὑπενθυμίζουν τὴν παλαιοτέραν προρρωμαντικὴν σχολὴν τῶν «Ναζαρηνῶν», ἀποκληθεῖσαν οὕτω ἐκ τοῦ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τῶν θεμάτων των, ἥτις ἀπετελεῖτο ὡσαύτως ἐξ ὁμάδος γερμανῶν ζωγράφων—ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παλαιῶν διαμαρτυρομένων ἀσπασθέντων τὸν καθολικισμὸν—ἐγκατεστημένων ἀπὸ τοῦ 1812 περίπου ἐν τῇ ἐγκαταλελειμμένῃ μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου ἐπὶ τοῦ λόφου Pincio τῆς Ρώμης καὶ ἐργαζομένων ἐκεῖ, μὲ τὸν Πέτρον v. Cornelius (1787–1867) ἐπὶ κεφαλῆς (τοιχογραφίαι «ἡ φυγὴ εἰς Αἴγυπτον» ἐν Schackgalerie τοῦ Μονάχου ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ Α', «ἡ πώλησις τοῦ Ἰωσὴφ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν του» ἐν palazzo Bartholdy τῆς Ρώμης, 1816, ἔργον μεταφερθὲν εἶτα εἰς Βερολῖνον, κλπ.).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὸν τομέα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας δὲν ἠδυνήθη τὸ ρωμαντικὸν κίνημα ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ νὰ φθάσῃ τὸ ἔργον ἑνὸς Constable ἢ ἑνὸς Delacroix. Ἐκεῖ τοὐναντίον ὅπου τὸ γερμανικὸν ρωμαντικὸν πνεῦμα ἔσχεν ἐπιτεύγματα ἰσαξίως θαυμαστὰ πρὸς τὰ τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ποιήσεως καὶ ἀφῆκε μεγάλην ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, κληροδοτῆσαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἔργα ἐξ ἴσου ὑψηλὰ καὶ παράλληλα πρὸς τὰ τῆς τέχνης τοῦ λόγου, εἶναι ἡ σφαῖρα τῆς μουσικῆς δημιουργίας. Εἰς τὴν ρωμαντικὴν περίοδον ἀνάγονται ὀνόματα κορυφαίων συνθετῶν, ὡς τὰ τῶν F. Mendelssohn–Bartholdy, K. v. Weber, Fr. Schubert καὶ R. Schumann, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ τῶν μεγίστων ἡρώων τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς κόσμους τῆς ἁρμονίας L. v. Beethoven καὶ R. Wagner, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μπετόβεν εἶναι τόσον μέγα, τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ ἔχει τοιαύτην πολυμέρειαν καὶ περιεκτικότητα ἐν γένει, ὥστε θὰ ἀνθίστατο, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ὑπαγωγήν του εἴς τινα ὡρισμένην σχολήν.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν[1] ὁ ρωμαντισμὸς δὲν ἦλθεν ὡς ἀντίδρασις κατὰ προϋπάρχοντος κλασσικοῦ πνεύματος, οὐδ' ἔλαβε τὴν μορφὴν ἐπαναστατικοῦ πνευματικοῦ κινήματος, ὡς εἰς τὰς χώρας τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἰδίᾳ δ' ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ ἠπειρωτικοῦ ρωμαντισμοῦ, τῇ Γερμανίᾳ. Ἀντιθέτως ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ «ρωμαντικὴ ἐποχὴ» ἀπετέλεσε τὴν συνέχισιν ἠρέ-

1. H. A. Beers, A history of english romanticism in the 18th century, Λονδ.' 1899, A. Symons, The romantic movement in english poetry, Λονδ., 1909, Richter, Geschichte der englischen Romantik, τόμ. 2, 1911 καὶ 1916, H. Walker, The english essay and essayists, Λονδ., 1915, H. G. de Maar, Romanticism in the 18th century, Οξφόρδη, 1924.

μου πορείας παλαιῶν ἐν τῇ ποιητικῇ δημιουργίᾳ παραδόσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυρίας θέσεις κατέχουσιν ἡ μυστικοπάθεια καὶ ὁ αἰσθηματισμὸς τῶν ποιητῶν τῆς «Σχολῆς τῶν λιμνῶν» καὶ τὰ πλούσια συμβολικὰ στοιχεῖα τὰ ἐμπεριεχόμενα εἰς τὸν «Ἀπολεσθέντα παράδεισον» τοῦ Μίλτωνος.

Εἰς τὴν «Σχολὴν τῶν λιμνῶν» («the lake poets», «the lakists»), κατατάσσει ἡ ἱστορία τῆς ἀγγλικῆς λογοτεχνίας ἰδίᾳ τοὺς τρεῖς ποιητὰς Wordsworth, Coleridge καὶ Southey, οἵτινες θεωροῦνται ὡς οἱ ἱδρυταὶ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικῆς σχολῆς ἐν Ἀγγλίᾳ. «Lakists» ἐπωνομάσθησαν λόγῳ τοῦ ὅτι ἐξύμνουν κατὰ κόρον εἰς τὰ ἔργα των τὰ πλησίον τῶν ἀγγλικῶν λιμνῶν τοπία, ἰδίᾳ δὲ τὰ τῶν λιμνῶν τοῦ Οὐέστμορλαντ καὶ τοῦ Κάμπερλαντ. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ποιητῶν ὁ R. Southey (1774–1843) (ραψῳδίαι, λυρικὰ ποιήματα μὲ θέματα εἰλημμένα ἐκ θρύλων, ἔπη μὲ θέματα ἰνδικὰ ἢ τῆς ἄπω Ἀνατολῆς) δὲν ἀφῆκεν ἀξιόλογον ἐποχὴν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν. Περὶ δὲ τοῦ ἔργου τῶν Wordsworth καὶ Coleridge, ἀσυγκρίτως ὑπερτέρων αὐτοῦ, θέλομεν ἐκθέσει τινὰ κατωτέρω.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παλαιότης τοῦ ἀγγλικοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος. Πρὶν ἢ ἄρξηται διαμορφουμένη εἰς τὴν μεγαλόνησον ἡ κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικὴ περίοδος, ἡ ἀναγνωρισθεῖσα ὡς τοιαύτη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μείνασα ὑπὸ τὴν ρηθεῖσαν ὀνομασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀγγλικῆς γραμματείας, αἱ συναφεῖς πρὸς ταύτην ἰδεολογικαὶ καὶ αἰσθητικαὶ τάσεις εἶχον ἐκδηλωθῆ ἐκεῖ καὶ εἶχον ἤδη ἀσκήσει τὴν ἐπιρροήν των εἰς τὴν διανόησιν, εἰς τὴν λογοτεχνίαν, εἰς τὴν ποίησιν, εἰς τὴν ζωήν.

Εἷς τῶν πρώτων φορέων τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος ἐν Ἀγγλίᾳ—καὶ ὡσεὶ πρόδρομος τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐκεῖ—ὑπῆρξεν ὁ ἐλεγειακὸς κυρίως ποιητὴς Ed. Young (1683–1765), ἐξωτερικεύσας εἰς τὰς πλήρεις θρησκευτικῆς ἐξάρσεως καὶ ψυχικῆς ἀνατάσεως «Νύκτας» του («the Nights»), τὰς ὁποίας ἐν τῇ μονώσει του εἶχε συνθέσει, νοήματα ὑψηλὰ καὶ ἀσυγκρίτου πνευματικοῦ κάλλους, μεταξὺ δ' ἄλλων ἐκφράσας πρῶτος ἐν τῇ ποιητικῇ δημιουργίᾳ τῆς Δύσεως καὶ τὴν ἰδέαν τῆς πιθανῆς πλειονότητος κόσμων κατῳκημένων ἀπὸ λογικὰ ὄντα πεπροικισμένα μὲ θρησκευτικότητα, εἰς στίχους οἷοι οἱ :

> Each of these stars is a religious house :
> I saw their altars smoke, their incense rise
> And heard hosannahs ring through every sphere,

εἰς τοὺς ὁποίους αἱ μυστικοπαθεῖς διαβεβαιώσεις του ὡς ποιητοῦ-προφήτου «I saw, I heard» ἀπηχοῦν ὑποβλητικώτατα τὴν πίστιν του καὶ τὴν δύναμιν τοῦ θρησκευτικοῦ του αἰσθήματος καὶ τοὺς ὁποίους θὰ εἶχε πιθανώτατα ἀναγνώσει ὁ ρωμαντικὸς ἐπίσης γάλλος συνάδελφός του De Fontanes, ὅταν ἔγραφε τοὺς «Κόσμους» του («Les mondes») εἰς τὸ «Essai sur l'astronomie» :

Royaumes étoilés, célestes colonies,
Peut-être enfermez-vous ces esprits, ces génies,
Qui par tous les dégrés de l'echelle du ciel
Montaient, suivant Platon, jusqu'au trône éternel.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ ὅρος «ρωμαντικὸς» («romantic») ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀγγλίᾳ περὶ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνος [1], εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν τοὐλάχιστον ἡ λέξις—ὄχι ὅμως καὶ τὰ συναφῆ πρὸς ταύτην ἰδεολογικὰ καὶ αἰσθητικὰ ρεύματα—δὲν ἦτο ποσῶς ἐν χρήσει ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ ὅρος εἶχεν ἀρχικῶς ἀκαθόριστον καὶ ποικίλλουσαν ἐν Ἀγγλίᾳ ἔννοιαν καὶ ἐσήμαινεν ὁ,τιδήποτε τὸ «γοτθικόν», τὸ «μεσαιωνικόν», ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ κυρίως ἵνα δηλώσῃ τι τὸ ἀντίθετον πρὸς τὰ ἐν Εὐρώπῃ μνημεῖα τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν κλασσικῶν γραμμάτων. Παραλλήλως ἐγίνετο χρῆσις τῆς λέξεως «romantic» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «γραφικοῦ» [2], προσέτι δὲ καὶ ὑπὸ τὴν ἄσχετον πρὸς τοῦτο σημασίαν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ἥτις εἰθίζετο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος (βραδύτερον δ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ τῆς ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας), τῆς ἐρωτικῆς ἢ ἡρωϊκῆς, τῆς ἀναφερομένης εἰς τοὺς χρόνους τῶν ἱπποτῶν.

Πολὺ πρὶν ἐμφανισθῇ ἡ ποιητικὴ δημιουργία τῶν Wordsworth καὶ Coleridge, ὁ ἐπίσκοπος Θωμᾶς Percy (1729–1811) ἐδημοσίευε (1765) τοὺς τρεῖς τόμους τῶν «Λειψάνων τῆς ἀρχαίας ἀγγλικῆς ποιήσεως» ἐκ παλαιῶν χειρογράφων, περισώσας τὰ παλαιὰ σκωτικὰ καὶ ἀγγλικὰ δημώδη ποιήματα καὶ τὰς ἐθνικὰς μπαλλάντας (ραψῳδίας). Ἡ ἔκδοσις ἔσχεν ἐξαιρετικὴν τότε ἐπιτυχίαν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀκόμη δὲ καὶ ἐν Γερμανίᾳ, κυκλοφορήσασα ἐκεῖ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Sturm und Drang.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐν ᾧ χρόνῳ μετὰ τὴν ἐν Γαλλίᾳ μεγάλην ἐπανάστασιν ἔπνεεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην ἄνεμος πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων, διεδίδοντο καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ ἰδέαι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, εὑρίσκουσαι ἀπήχησιν καὶ εἰς τὴν ποιητικὴν ἐκεῖ δημιουργίαν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τὰς ὁποίας οἱ φιλόσοφοι, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ πνευματικοὶ ἐν γένει ἄνθρωποι ἐκήρυττον τότε ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ. Εἷς τῶν καλυτέρων ἐν Ἀγγλίᾳ ἑρμηνευτῶν τῶν τοιούτων ρευμάτων ἰδεῶν ὑπῆρ-

1. Μεταξὺ ἄλλων πρβλ. H. I. Griorson, Classical and romantic, Cambridge, 1923, L. P. Smith, Four romantic words, Oxford, 1924, E. Schulz, Romantik und Romantisch als literarhistorische Terminologien und Begriffsbildungen, ἐν Dt. Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, τόμ. 2ῳ, 1924. Πρβλ. καὶ R. Ullmann καὶ H. Gotthard, Geschichte des Begriffes Romantisch, Βερολ., 1927.

2. Πρβλ. L. Réau, L'art romantique 1930, ἐν ἀρχῇ, σελ. 3, καὶ τοὺς ἐκεῖ ἀναφερομένους Leblanc, Lettres sur l'Angleterre καὶ Girardin, Essai sur la composition des paysages.

ξεν ὁ μεταφραστὴς τοῦ 'Ομήρου Γουλιέλμος Κάουπερ (William Cowper, 1731–1800), ὁ ποιητὴς - ἐξομολογητὴς τῆς ψυχῆς, ὁ ὑμνητὴς τῆς ἠδύτητος τῆς οἰκογενειακῆς ἑστίας, ὁ φλογερὸς κήρυξ τῶν κατὰ τῆς τυραννίας καὶ ἀπανθρωπίας ἀγώνων («the Task» 1785 κλπ.). Ἡ ποιητική του δημιουργία, διακρινομένη διὰ τὸν πλούσιον λυρισμόν της, διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἀπὸ βαθὺν ἐν γένει ἀνθρωπισμόν.

Ἐν τούτοις ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων θεωροῦνται, ὡς εἴρηται, ὡς ἱδρυταὶ καὶ ὡς ἀρχηγέται τῆς ρωμαντικῆς κινήσεως ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ William Wordsworth (1770–1850) καὶ ὁ Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) μὲ τὰς «Lyrical ballads» των καὶ ἰδίᾳ μὲ τὴν ἐν συνεργασίᾳ γραφεῖσαν ὑπ' αὐτῶν εἰσαγωγὴν τῆς συλλογῆς ταύτης (1798).

Ὁ πρῶτος ἀφῆκε τὴν συλλογὴν σοννέτων «Memorials of a tour on the continent» (1820), τὸ «Yarrow revisited» (1835), τὸ «Intimations of immortality» (ἐξ ἀναμνήσεων τῶν πρώτων παιδικῶν του χρόνων) καὶ πλεῖστα ἄλλα ποιητικὰ ἔργα, διακρινόμενα διὰ τὴν δροσιὰν καὶ τὴν ἀγνότητα τῶν πρώτων συγκινήσεων—τὴν πρὸς τὰς ὁποίας ἐπιστροφὴν διακηρύσσει ἄλλως τε καὶ ὡς θεωρητικὸς τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ εἰς τὰς «Εἰσαγωγάς» του, εἰς τὰ αἰσθητικά του δοκίμια καὶ εἰς τὸ ὅλον ἔργον τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας—πρὸς δὲ καὶ διὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἀνταπόκρισίν των πρὸς τὴν φύσιν καὶ διὰ τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ἐκφράσεώς των. Ἐξ ἄλλου βαθὺ πνεῦμα γαλήνης διαποτίζει τὴν ὅλην ποιητικὴν δημιουργίαν τοῦ Wordsworth. Ἐν αὐτῇ δ' αἱ ποικίλαι τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ ποιητοῦ ἐκδηλώσεις, εἴτε συναισθηματικαὶ εἶναι αὗται εἴτε ἠθικαὶ εἴτε ἀποτελοῦσιν ἐξωτερίκευσιν θρησκευτικότητος, ἐμφανίζονται ἐξισορροπημέναι καὶ ἐνηρμονισμέναι πρὸς ἀλλήλας, τελοῦσαι δὲ καὶ ἐν συντονισμῷ πρὸς τὸν ἁγνὸν ἀνθρωπισμὸν τὸν διαπνέοντα τὸ σύνολον τοῦ ἔργου του.

Τοῦ Coleridge τὸ ποιητικὸν ἔργον εἶναι μικρότερον εἰς ἔκτασιν («Christabel» 1799, «The rime of the ancient mariner» 1798, «Love», ἡ ᾠδὴ «to the France» κλπ.), ἀλλ' ἐξ ἴσου μεγάλης ἐμπνεύσεως. Ὁ ποιητὴς διεκρίθη ἰδίᾳ διὰ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἠδυνήθη νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τῆς συγχρόνου του ποιητικῆς δημιουργίας. Τὸ ἔργον του μαρτυρεῖ ἀφ' ἑτέρου τὴν πλουσιωτάτην χρωματικὴν φαντασίαν του καὶ τὴν ἀσύγκριτον δύναμιν ὑποβολῆς δι' ἧς ἦτο πεπροικισμένος, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἱκανότητα τῆς ἐμπνεύσεώς του νὰ καταυγάζῃ διὰ φωτὸς μυστικιστικῆς ὑφῆς τὰς εἰς τὰς μπαλλάντας του προβαλλομένας ποιητικὰς εἰκόνας καὶ μορφὰς ζωῆς ἐν γένει.

Ὅλως σύγχρονοι πρὸς τοὺς δύο προηγουμένους ὑπῆρξαν ὁ ἰρλανδὸς Thomas Moore (1779–1852) καὶ ὁ σκῶτος Walter Scott (1771–1832), ὁ μὲν πρῶτος ποιητής, ὁ δὲ δεύτερος ποιητὴς καὶ ἰδίᾳ μυθιστοριογράφος. Ὁ Moore ἀφῆκεν ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων χάρις εἰς τὰς πλήρεις λυρισμοῦ, ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν αἰσθημάτων καὶ τρυφερότητος «Irish

melodies» του (1807–1834), ἔνθα ψάλλει κατὰ συγκινητικὸν τρόπον τὰς ἐλπίδας καὶ τὰς κακοτυχίας τῆς πατρίδος του, ἐνῷ συγχρόνως εἰς ἄλλην σειρὰν καυστικῶν ποιημάτων—σατυρικῶν—μαστιγώνει μὲ λεπτὴν καὶ ζωηρὰν εἰρωνείαν ἀρνησιπάτριδάς τινας ἡγέτας της καὶ τοὺς ἀσυνεπεῖς πολιτικοὺς τῆς Ἀγγλίας. Καθαρῶς ρωμαντικὰ εἶναι ἐπίσης τὰ ἔργα του «National melodies» καὶ «Sacred songs» καὶ τὸ ἀριστούργημά του «Lalla Rookh» (1817)—ἔμμετροι ἀφηγήσεις μὲ θέματα εἰλημμένα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς—ὡς καὶ τὸ «the loves of the angels» (1823). Ὑπῆρξεν ἀφ' ἑτέρου ὁ Moore θαυμαστὴς καὶ βιογράφος τοῦ Βύρωνος. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Scott, οὗτος ἐξέδωκε σκωτικὰς ραψῳδίας (ballads) («Border Minstrelsy» 1802, ἤτοι «Ἀκριτικαὶ ραψῳδίαι»), τῷ δὲ 1805 ἐδημοσίευσε τὸ πρωτότυπον—ἀλλὰ μὲ βάσιν τὸ τονικὸν μέτρον τοῦ Coleridge—«the lay of the last minstrel», «τὸ τραγοῦδι τοῦ τελευταίου ραψῳδοῦ», καταστὰν δημοφιλέστατον λόγῳ τοῦ συναρπαστικοῦ του θέματος καὶ τῆς ἀπαραμίλλου ἐν αὐτῷ περιγραφῆς τῶν τοπίων τῆς Σκωτίας. Ἐπηκολούθησαν τὰ ἐπικά του ἀφηγήματα καὶ τὰ μεγίστης συνολικῆς ἐκτάσεως πεζογραφήματά του (ἱστορικὰ μυθιστορήματα) μὲ τὰ ὁποῖα κατώρθου νὰ ζωντανεύῃ εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀναγνωστῶν του τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεσαίωνος καὶ ἄλλας ἱστορικὰς περιόδους.

Οἱ μέγιστοι ὅμως ἐκπρόσωποι τῆς ἀγγλικῆς ρωμαντικῆς σχολῆς ὑπῆρξαν οἱ τρεῖς σύγχρονοι μεταξύ των καὶ φίλοι Shelley, Keats καὶ λόρδος Byron, ἀποθανόντες νέοι καὶ οἱ τρεῖς, οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ δὲ Βύρων, ὡς γνωστόν, ἐν Μεσολογγίῳ. Ἡ πρὸς ξένους τόπους—ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὸν διαυγῆ μεσογειακὸν οὐρανὸν—φυγὴ καὶ τῶν τριῶν ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς ρωμαντικῆς των ψυχοπνευματικῆς διαθέσεως. Τυπικοὶ ἥρωες τοῦ ρωμαντικοῦ κινήματος, ἀντάρται, ἐγωκεντρικοί, περιφρονηταὶ τοῦ περιβάλλοντος, γενναῖοι προστάται τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων, ἐπαναστατοῦν καὶ οἱ τρεῖς κατὰ τῆς κοινωνικῆς συμβατικότητος. Ἐν διαρκεῖ συναισθηματικῇ συγκρούσει πρὸς τὸ περιβάλλον τῆς γεννήσεώς των τελοῦντες, ἀναζητοῦσι νέαν πατρίδα ὑπὸ ἄλλους οὐρανούς.

Ὁ John Keats (1795–1821) («Ὑπερίων», «Ὠδὴ ἀφιερωμένη εἰς ἑλληνικὴν ὑδρίαν» κλπ.) διαχέει εἰς τὸ ἔργον του ὅλην ἐκείνην τὴν πνευματικὴν διαύγειαν, ὅλο ἐκεῖνο τὸ ἐσωτερικὸν φῶς, μὲ τὸ ὁποῖον ἡ ὡραία καὶ εὐγενὴς ψυχή του ἦλθεν εἰς τὴν σφαῖραν ταύτην πεπροικισμένη. Δι' αὐτὸν αἱ αἰσθητικαὶ ἀξίαι καὶ ἡ θερμὴ συναισθηματικὴ ἔλξις πρὸς τὸ ὡραῖον διαποτίζουν—καὶ πρέπει νὰ διαποτίζουν—ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ἀξίου τοῦ ὀνόματός του ἀνθρώπου καὶ συμπορεύονται πρὸς ταύτην. Λάτρης τοῦ ἠθικοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὡς ὅλοι οἱ ρωμαντικοί, ἔζησε μὲ τὴν φαντασίαν του ἐν μέσῳ τῶν λαμπρῶν μύθων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν θρύλων τοῦ ἱπποτικοῦ Μεσαίωνος, ἀπέθανε δ' ἐν Ρώμῃ εἰς ἡλικίαν εἴκοσι ἓξ ἐτῶν, ὀλίγας ἑβδομάδος πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τῶν ἑλλήνων, μὴ εὐτυ-

χήσας, ὡς ὁ φίλος του Shelley, νὰ προλάβῃ νὰ πληροφορηθῇ τὴν ἔναρξιν τῆς μεγάλης μας ἐπαναστάσεως. Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τῆς ζωῆς του κατῴκησε παρὰ τὴν κεντρικωτάτην κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν piazza di Spagna τῆς Ρώμης, ἐν οἰκίᾳ (ἥτις σήμερον εἶναι μουσεῖον) παραπλεύρως τῆς μνημειώδους κλίμακος τῆς ἀγούσης ὑψηλὰ εἰς τὸν ναὸν τῆς Trinità dei Monti. Ἐπὶ τῷ θανάτῳ του ὁ P. Shelley ἔγραψε τὸν «Ἄδωνιν» (1821), ἀλλ' ἐπέπρωτο κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος νὰ χαθῇ καὶ ὁ Shelley, πνιγεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν μικρᾶς θαλασσίας ἐκδρομῆς ἔξωθι τῆς La Spezia. Ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὁ P. Shelley ἐνεπνεύσθη τὸ «Hellas» (1822), ἡ δὲ συλλογή του «Poetical pieces» ἐξεδόθη ἓν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ [1].

Τοῦ λόρδου Βύρωνος [2] (1788–1824) ἡ ζωὴ ὁλόκληρος ὑπῆρξεν ἓν ρωμαντικὸν μεγαλούργημα. Δὲν ἔκαμεν οὗτος ἁπλῶς ρωμαντικὴν ποίησιν. Παραλλήλως «ἔζησε» τὸν ρωμαντισμόν. Ἐκ τῶν ἔργων του λαμπρὰν ἐπιτυχίαν ἐσημείωσεν ἰδίᾳ τὸ ἔπος «Childe Harold» (1812), ἔνθα ἱστορεῖται τὸ ταξείδιον ἑνὸς ἀπογοητευμένου ἐκ τῆς ζωῆς. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τοῦ μεγάλου ποιήματος ἐντύπωσις ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, καταπληκτική. Τὸ ἔργον ἐξεικόνιζεν ὡραῖα τοπία καὶ εὐγενῆ σφοδρὰ πάθη, μὲ τὰς ὡραίας του δὲ λεκτικὰς ἐκφράσεις καὶ μὲ τὴν ἁρμονίαν τοῦ ὕφους του, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἤνοιγε νέους μακρυνοὺς ὁρίζοντας εἰς τὴν φαντασίαν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἔφερε νέον style εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου. Ἐπακολουθεῖ δ' ἡ γνωστὴ μακρὰ σειρὰ τῶν ἐμμέτρων αἰσθηματικῶν ἀφηγημάτων τοῦ ποιητοῦ («Γκιαοὺρ» 1813 κλπ.). Ἡ ἐν τῷ δράματι «Manfred» (1817) ἐκδηλουμένη ἀπαισιοδοξία του ἔχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ 1816 ἀρξαμένην πλάνητα ἀνὰ τὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην ζωήν του. Εἰς τὸ μέγα ἐπικόν του ποίημα «Don Juan» (1819–1824) σατυρίζει τὴν σύγχρονόν του κοινωνίαν καὶ τὰς ἀντιλήψεις της. Ἀλλ' ὑπὲρ πάντα ἄλλον ποιητὴν ὁ Βύρων μετέφερεν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸ πνεῦμα τοῦ ρωμαντισμοῦ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ζωήν του καὶ τὴν δρᾶσιν του, ἥτινος ἡ τελευταία ὡραία πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ὑπὲρ τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἐθελοθυσία του.

Εἰς τὸν τομέα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν τὴν μεγάλην δόξαν τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξησφάλισαν οἱ τοπιογράφοι, ἰδίᾳ μὲ τὸ ἀπαραμίλλου διαυγείας φῶς τῶν ὑδατογραφιῶν των, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἐπέτυχον καὶ εἰς τὰς ἐλαιογραφίας. Χάρις εἰς αὐτοὺς ἡ ρωμαντικὴ σχολὴ ζωγραφικῆς προηγεῖται ἐν Ἀγγλίᾳ ἔναντι τοῦ Delacroix καὶ τοῦ Géricault καὶ τῶν ἄλλων γάλλων ρωμαντικῶν, τὰ δὲ γαλλικὰ ἐργαστήρια ἀνεζήτουν

1. André Maurois, Ariel ou la vie de Shelley, 1923.
2. C. Gordon, Life and genius of lord Byron, 1824, A. Farinelli, Lord Byron, 1921.

ἐφ' ἱκανὸν χρόνον πέραν τῆς Μάγχης τὰ πρότυπα αὐτῶν [1]. Οὕτω εἰς τὴν ἔκθεσιν (Salon) τοῦ 1824 εἰς τὸ Παρίσι προὐκάλεσαν ἀληθῆ ἐνθουσιασμὸν τὰ ἔργα τοῦ ἀριστοτέχνου εἰς τοὺς χρωματισμοὺς τῶν τοπίων καὶ εἰς τὰς ποικίλας ἀποχρώσεις τοῦ πρασίνου Ἰω. Constable (1776–1837), ἐνῷ ὁ ἐκλιπὼν νεώτατος R. P. Bonington (1801–1828) μετέφερεν αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐργαστήριόν του εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν, συμμετασχὼν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Delacroix καὶ Géricault καὶ εἰς τὴν κατὰ τοῦ νεοκλασσικισμοῦ τῆς σχολῆς τῶν David καὶ Gros «μάχην» τῆς δεκαετίας 1817–1827, ὁ δ' ἀριστοτέχνης τῆς ὑδατογραφίας καὶ τῆς ἀναλύσεως τοῦ φωτὸς William Turner (1775–1851) ἐνεφάνιζε κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν τοπία θαυμαστῆς τέχνης, ἀπαράμιλλα ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ὑποβολὴν ἐντυπώσεων («Βροχή», «Καρχηδὼν»—ἤδη ἐν National Gallery τοῦ Λονδίνου—κλπ.) [2].

Εἰς τὴν Γαλλίαν ἡ ρωμαντικὴ ἐποχὴ ἤρξατο πολὺ βραδύτερον ἢ ἐν Ἀγγλίᾳ. Ὁ γαλλικὸς ρωμαντισμὸς [3] ἀπετέλεσε τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς πνευματικῆς κυριαρχίας τῶν μεγάλων κλασσικῶν (Corneille, Racine, Molière, Pascal, Boileau, Voltaire κλπ.). Εἷς δὲ τῶν κυριωτέρων προδρόμων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ J.-J. Rousseau [4] (1712–1778), ὁ φιλόσοφος–λάτρης τῆς φυσικῆς ζωῆς, ὁ ἀσκήσας τόσον βαθεῖαν καὶ ἔντονον καὶ μακρᾶς διαρκείας ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς διανοήσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ προπαρασκευάσας, ὡς γνωστόν, μετ' ἄλλων καὶ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν. Παραλλήλως πρὸς τὸ πολιτικοῦ περιεχομένου ἔργον του («Le contrat social»), ὁ μέγας ἐκ Γενεύης παιδαγωγὸς καὶ στοχαστής, ὁ πιστεύων εἰς τὴν φυσικὴν καλωσύνην τοῦ ἀνθρώπου—καὶ μάλιστα ὁσάκις οὗτος ζῇ εἰς τὸ περιβάλλον τῆς φύσεως, μακρὰν τοῦ διαβιβρώσκοντος τὰ ἤθη πολιτισμοῦ (1750)—ἐτόνισεν εἰς τὰς μετὰ τὸν θάνατόν του δημοσιευθείσας «Ἐξομολογήσεις» του τὴν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ ὡς ὑψίστην ἐσωτερικὴν πρα-

1. P. Dorbec, Les paysagistes anglais en France. Ἐν τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς περιόδου ταύτης ἀριστουργημάτων εἶναι ἡ ἐν Λονδίνῳ (μουσεῖον Βικτωρίας καὶ Ἀλβέρτου) «Θέα τῆς μητροπόλεως τοῦ Salisbury ἐκ τοῦ κήπου τοῦ ἐπισκόπου» τοῦ Constable.

2. Ruskin, Modern painters, τόμ. 1ος, 1840.

3. Ἐκ τῶν πρώτων πρβλ. Théophile Gautier, Histoire du romantisme, 1927 (ἡ 1η ἐκδ. τῷ 1874). Εἶτα πολλοὺς ἄλλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων G. Dusmenil, L'âme et l'évolution de la littérature, Παρίσι, 1903, W. Küchler, Die französische Romantik, Ἀϊδελβέργη, 1908, P. Lasserre, Le romantisme français, 2α ἐκδ., Παρίσι, 1920 κλπ.

4. Mme de Staël, Lettres sur Rousseau. Sainte-Beuve, Causeries de Lundi, II, III, XV καὶ Nouveaux Lundis, IX. Compayré, Rousseau et l'éducation de la nature. Brunetière, Études critiques, III, IV. Οἱ Chuquet, Nourrisson, J. Lemaître καὶ ἄλλοι ἔγραψαν ἔργα μὲ τίτλον τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου.

γματικότητα, ἀποτελοῦσαν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος πάσης ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας καὶ δράσεως. Ἐδίδαξε δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπαναγωγὴ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν φύσιν καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποφυγὴ περιορισμῶν τοῦ θυμικοῦ («Émile» 1762), ἐξαίρων οὕτω τὴν σημασίαν τῆς φαντασίας, τοῦ αὐθορμητισμοῦ καὶ τοῦ συναισθήματος καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῆς διαισθήσεως ἔναντι τοῦ ὀρθολογισμοῦ («Exister, c'est sentir» καὶ «Le cœur a des raisons que la raison ne connaît pas»).

Ἡ ρωμαντικὴ περὶ ζωῆς ἀντίληψις καὶ εἴδός τι κοινωνιολογικοῦ μυστικισμοῦ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐναρέτου ὑφῆς τοῦ κατὰ φύσιν ζῶντος ἀνθρώπου ἀποτελοῦσι τὰς βασικὰς καὶ πρωταρχικὰς ἀρχὰς τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρουσσώ, αἵτινες τοσαύτης διαδόσεως ἔτυχον καὶ τόσην ἐπέπρωτο νὰ ἔχουν ἀπήχησιν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἐπὶ πολλὰς μετὰ τὸν μέγαν φιλόσοφον δεκαετίας.

Ἡ κυρίως εἰπεῖν ρωμαντικὴ ἐν Γαλλίᾳ περίοδος διεκρίθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν «παλαιοτέραν» ρωμαντικὴν ἐποχήν, τὴν χαρακτηριζομένην σὺν τοῖς ἄλλοις ἀπὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα εἰς τὰ ἔργα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς λογοτεχνίας, καὶ εἰς τὴν «νεωτέραν» ἐποχὴν τοῦ ρωμαντισμοῦ, τὴν προεχόντως διαπνεομένην ἀπὸ πνεῦμα φιλελευθερισμοῦ εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου καὶ εἰς τὰ ρεύματα ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ μὴ ὑστεροῦσαν κατὰ πολὺ ἔναντι τῆς πρώτης καὶ ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικότητος. Ἀρχηγέτης τοῦ ρωμαντικοῦ κινήματος τῆς «παλαιοτέρας» ἐποχῆς ἐν Γαλλίᾳ—πλὴν «προρρωμαντικῶν» τινων ἐκεῖ πνευμάτων, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Bernandin de Saint-Pierre—θεωρεῖται ὁ Chateaubriand [1] (1768–1848), ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ ὁποίου συναντᾷ τις τόσα στοιχεῖα ἀνάλογα πρὸς τὰ βραδύτερον (ἀπὸ τοῦ 1820) ἀναπτυχθέντα ὑπὸ τῶν «νεωτέρων» ρωμαντικῶν: τὴν μελαγχολικὴν διάθεσιν, τὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα, τὴν ἱκανότητα νὰ συγκινῇ τὸν μελετητήν του, τὴν θρησκευτικότητα ἐν γένει, τὴν λατρείαν διὰ τὴν φύσιν, τὴν ροπὴν πρὸς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, πρὸς τὸν Μεσαίωνα καὶ γενικώτερον «πρὸς τὰ περασμένα». Εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἀνάγεται καὶ τὸ εὐρὺ συγγραφικὸν ἔργον τῆς κυρίας de Staël [2] (1766–1817), ἥτις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς γάλλους, μὲ τὸ «περὶ τῆς Γερμανίας» βιβλίον της («De l'Allemagne» 1810), τὴν κατὰ τὸ μεταίχμιον τῶν δύο αἰώνων λογοτεχνικὴν καὶ ποιητικὴν ἐν Γερμανίᾳ κίνησιν καὶ ἐγνώρισεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἔργον τῶν Gœthe, Schiller, Herder, τῶν δύο Schlegel κλπ.

---

1. Sainte-Beuve, Causeries de Lundi, I, II, X καὶ Nouveaux Lundis, III. Émile Faguet, XIX siècle. Μὲ τίτλον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἔγραψαν οἱ De Lescure, Giraud, Cassagne καὶ ἄλλοι.

2. Sainte-Beuve, Portraits de femmes καὶ Nouveaux Lundis II, XII. Μὲ τίτλον τὸ ὄνομα τῆς συγγραφέως ἔγραψαν οἱ Sorel, P. Gautier, Dejob καὶ ἄλλοι. Ιδε καὶ τὸ ἔργον τοῦ Herriot, Mme Récamier et ses amis.

Οὕτω ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος ἐν Γαλλίᾳ ἐγένετο ὑπὸ τὸ κράτος πολλαπλῶν ἐπιδράσεων, ἐξ ὧν αἱ κυριώτεραι εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ προρρηθὲν κήρυγμα τοῦ Ρουσσὼ περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν φύσιν, αἱ αἰσθηματικαὶ ἀφηγήσεις τοῦ Bernandin de Saint-Pierre, τὰ προηγηθέντα ἔναντι τοῦ γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ ἐπιτεύγματα τῶν ἀγγλικῶν γραμμάτων (ἰδίᾳ Walter Scott [1], Byron [2]) καὶ τῆς φιλολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ καὶ τὰ συνεπείᾳ τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως κυριαρχήσαντα νέα ρεύματα ἰδεῶν εἰς τὰ ἤθη, εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν κλπ. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1789 εἶχε συμπέσει πρός τινα παρακμὴν τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ποιήσεως. Ἡ δρᾶσις ἦτο φυσικὸν νὰ καταπνίξῃ σχεδὸν τὴν ποίησιν καὶ τὸ ὄνειρον. Ἀναλόγους πως σκέψεις θὰ ἠδύνατό τις νὰ κάμῃ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ὑπατείας καὶ τῆς πρώτης αὐτοκρατορίας, παρ' ὅλα τὰ μεγάλα τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀνόματα τοῦ Chateaubriand καὶ τῆς κ. de Staël. Ἡ αὐστηρὰ λογοκρισία, αἱ αὐτοκρατορικαὶ ἐπιθυμίαι διὰ μίαν «διευθυνομένην» φιλολογικὴν κίνησιν, ἡ κλίσις τοῦ Ναπολέοντος πρὸς τοὺς κλασσικούς, δὲν ἀπετέλουν βεβαίως ἔδαφος πρόσφορον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἐν Γαλλίᾳ. Οὕτω ἡ δευτέρα, ἡ «νεωτέρα» περίοδος τοῦ γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ ἕπεται κατὰ χρόνον σημαντικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καὶ ἀρχικῶς ὑπέστη ἱκανὰς τούτου—εὐεργετικὰς δ' ἄλλως τε—ἐπιρροάς [3]. Ὅτε ὅμως αὕτη ἤρξατο ἀναπτυσσομένη, ληγούσης τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 19ου, ἠπλώθη αὐτοδυνάμως ἤδη εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ πνεύματος καὶ ἐνεφάνισεν ἐπὶ δεκαετίας ὁλοκλήρους ἀπαράμιλλον τῆς ἐν Γαλλίᾳ πνευματικῆς ζωῆς ἀκμήν, μὲ φιλολογικὴν δημιουργίαν διαπεποτισμένην ἀπὸ καθαρῶς ἐθνικὰ στοιχεῖα, ἐμπνεομένην ἀπὸ τὰ κληροδοτηθέντα ἐκ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἰδεώδη περὶ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ ἔθνους, διεισδύσασαν δὲ βαθέως εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἡ Γαλλία συνέπιπτε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ εἶναι τὸ μόνον εὐρωπαϊκὸν κράτος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ἐθνικὴ ἑνότης ἦτο ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου τόσον συμπαγής, ἐμφανίζουσα τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας ὡς τι ἀρραγὲς

---

1. Τῷ 1822 εἶχον κυκλοφορήσει ἐν Γαλλίᾳ ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ W. Scott εἰς γαλλικὴν ἀπόδοσιν ὑπὸ Defauconpret.

2. Pélerinage de Childe Harold, 1812, Manfred, 1817, εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν.

3. Ἀνεξαρτήτως τῆς διαδόσεως τῶν ἔργων τῶν κορυφαίων γερμανῶν ποιητῶν ἐν Γαλλίᾳ, ἰδίᾳ τῶν Schiller καὶ Gœthe, ὡσαύτως δ' ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπὸ τῆς κ. de Staël εἰσαγωγῆς εἰς Γαλλίαν τοῦ ἀγνώστου ἐκεῖ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος «πνεύματος τῆς Weimar» πρβλ. καὶ τὰς γαλλικὰς μεταφράσεις πλείστων γερμανικῶν αἰσθητικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοκιμίων, μεταξὺ δ' ἄλλων καὶ τὴν γαλλικὴν ἔκδοσιν (1813) τῶν ἐν Βιέννῃ παραδόσεων τοῦ A. W. Schlegel «Cours de littérature dramatique» κλπ.

σύνολον, ἡ δὲ φιλολογία καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ὁ πνευματικὸς ἐν γένει πολιτισμὸς—ἐνιαῖα πάντα ταῦτα καθ' ὅλην τὴν χώραν—ἀπετέλουν τὴν ἄμεσον καὶ ὁλοκληρωτικὴν ἔκφρασιν τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Δι' ὃ ἐνῷ ἐν Γερμανίᾳ ἡ κίνησις Sturm und Drang καὶ ἡ μετέπειτα καθαυτὸ ρωμαντικὴ περίοδος ἐστράφησαν πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, καὶ δὴ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ἀσχέτως κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, τοὐναντίον ἐν Γαλλίᾳ τὸ ρωμαντικὸν πνεῦμα τῆς «νεωτέρας» ἰδίᾳ ἐποχῆς (1820 ἐπ.) προσηρμόσθη ἐμφανῶς πρὸς τὰ ζωντανὰ στοιχεῖα τὰ δρῶντα ἐν τῇ ἱστορικῇ πραγματικότητι τῶν μεταναπολεοντείων ἐκείνων χρόνων. Ἔγινεν ὁ φορεὺς τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ἐκείνην περίοδον ἀναγκῶν καὶ ἐπιδιώξεων τοῦ ἔθνους. Συνεχωνεύθη μὲ τὴν πνευματικὴν τοῦ λαοῦ ἀφύπνισιν, τὴν ὁποίαν ἡ μετὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν σημειωθεῖσα πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄνοδος τῆς ἀστικῆς τάξεως εἶχεν ἐπιφέρει. Ἐχρησιμοποίησε δὲ τὸ ρωμαντικὸν πνεῦμα διὰ τὰς ἐκδηλώσεις του τὰ πλαίσια τῆς τόσον πλουσίας εἰς συνταρακτικὰ γεγονότα ἐποχῆς ἐκείνης: Τὴν διεκδίκησιν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, τὰ ἰδανικὰ τῆς δημοκρατίας, τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, τὰς νέας κοινωνικὰς ἐξελίξεις, τὰ προβλήματα συνδιαλλαγῆς μεταξὺ κράτους καὶ ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ ζωτικὰ ζητήματα τῶν πρώτων ἐκείνων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου αἰῶνος ἐν Γαλλίᾳ.

Τοιουτοτρόπως ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ ποίησις καὶ τὸ θέατρον καὶ ἡ πνευματικὴ ἐν γένει ζωὴ τῆς «νεωτέρας» ρωμαντικῆς περιόδου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ, ὁλόκληρος ὁ ἐθνικὸς πολιτισμὸς τῆς Γαλλίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γέμει ἐκδηλώσεων συναφῶν πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς πρὸς τὸ ἔθνος πίστεως, τῆς δημοκρατίας, τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου κλπ., ἡ δὲ φιλολογικὴ παραγωγὴ καὶ ἡ δημοσία δρᾶσις συμπίπτουσι συχνὰ κατὰ τὴν χρονικὴν ἐκείνην περίοδον ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ἀναδεικνύουσαι τὰς αὐτὰς μεγάλας τοῦ αἰῶνος προσωπικότητας ὡς ἀξίους τῆς πατρίδος πολιτικοὺς ἄνδρας καὶ συγχρόνως ὡς «μεγάλους τοῦ πνεύματος», ὡς π.χ. συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν V. Hugo καὶ A. de Lamartine καὶ ἄλλων ὀλιγώτερον ὀνομαστῶν. Ἀντιστοίχως δὲ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐν τῷ γερμανικῷ ρωμαντικῷ πνεύματι «Volksgeist», διεμορφώθη ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 19ου καὶ ὑπὸ τὴν ζωοποιὸν πνοὴν τῶν ἀρχῶν τῆς μεγάλης ἐκεῖ ἐπαναστάσεως τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐθνικῶς ἑνιαίου λαοῦ («la nation») καὶ συνεδέθη ἡ εἰς αὐτὸ πίστις πρὸς τὴν μόνην ἱκανὴν ὅπως φωτίσῃ τὴν πρὸς τὸν πνευματικὸν ἐκπολιτισμὸν πορείαν «μεγάλην ἰδέαν».

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν «παλαιοτέραν» ἐν Γαλλίᾳ ρωμαντικὴν περίοδον, τῆς ἐποχῆς τοῦ Chateaubriand καὶ τῆς κ. de Staël, ἡ «νεωτέρα» τοιαύτη ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως περισσότερον δημιουργικὴ καὶ ἐνεφάνισεν ἀπαραμίλλως ὑπερέχοντα—τόσον κατ' ἔκτασιν ὅσον καὶ ἀξιολογικῶς—πλοῦτον πνευ-

ματικῶν ἐνεργημάτων. Ἐπλούτισε τὴν γλῶσσαν, κατηξίωσε τὴν λυρικὴν ποίησιν εἰς νέαν ἄνθησιν, ἔδωσε ζωὴν εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, παρέσχε μεγάλην ἀκμὴν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν καὶ ἤνοιξε νέας ὁδοὺς εἰς τὸ θέατρον, εἰς τὴν κριτικήν, εἰς τὴν μυθιστορηματικὴν λογοτεχνίαν καὶ εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας. Οἱ δὲ πρῶτοι καὶ κύριοι σταθμοὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι τὰ ἐντὸς ἐλαχίστων ἐτῶν ἐμφανισθέντα, ἔκτοτε δ' ἀπαθανατισθέντα ἔργα τῶν τεσσάρων ποιητῶν V. Hugo, A. de Lamartine, Alfred de Musset καὶ Alfred de Vigny. Τῷ 1820 ἐκδίδονται τὸ πρῶτον αἱ «Méditations» τοῦ Λαμαρτίνου. Μετὰ διετίαν ὁ Hugo δημοσιεύει εἰς πρώτην ἔκδοσιν τὰς «Ὠδάς» του, κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος μὲ τὰ «Poèmes» του (1822) ὁ de Vigny δίδει τὸ μέτρον τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ συμβολικοῦ νοήματος τοῦ ἁρμόζοντος εἰς τὴν ρωμαντικὴν ποιητικὴν τέχνην. Ὁ Μυσσὲ ἐμφανίζεται τῷ 1829 μὲ τὰς «Poésies» καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος μὲ τοὺς «Contes d'Espagne et d'Italie», ἐνῷ ἐν τῷ μεταξὺ συνεχίζονται αἱ ἐκδόσεις τῶν ἔργων τῶν μεγάλων συναδέλφων του [1], λίαν δ' ἀξιόλογος κίνησις ἰδεῶν σημειοῦται περὶ τὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ τῶν νέων ποιητῶν «Muse française» (1823 ἐπ.) καὶ «Le Globe» (1824 ἐπ.). Ἐπακολουθεῖ ἡ ἔκδοσις τοῦ «Les orientales» τοῦ Hugo (1829), συλλογῆς ἐμπνευσθείσης ἐν μεγάλῳ μέρει ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τῶν «Harmonies poétiques et religieuses» τοῦ Λαμαρτίνου (1830) καὶ ἐν συνεχείᾳ πλείστων ἄλλων ποιητικῶν συλλογῶν τῶν ὡς εἴρηται τεσσάρων πρωτοπόρων τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος, μὲ ἔργα πλήρη πνοῆς καὶ πρωτοτυπίας καὶ ὑψηλοῦ συναισθηματισμοῦ.

Εἰς τὸ θέατρον ἡ ρωμαντικὴ κίνησις ἀρχίζει μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ δράματος «Cromwell» τοῦ V. Hugo (1827), ἔργου οὗτινος ἦτο τότε ἀδύνατος ἡ παράστασις λόγῳ τῶν ἀπιθάνων σκηνικῶν του ἀπαιτήσεων. Ἐν τούτοις ὁ πρόλογος τοῦ «Cromwell», γραφεὶς παρ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως καὶ ἐκθέτων τὰς ἀρχὰς τοῦ ρωμαντικοῦ δράματος, ἀφῆκε τότε ἐποχὴν διὰ τὰς ριζοσπαστικὰς θεωρητικὰς ἀπόψεις τὰς ὁποίας ἐδίδασκεν ἐν τῇ φιλολογίᾳ γενικώτερον καὶ πλέον συγκεκριμένως ἐν τῇ μορφολογίᾳ τῶν θεατρικῶν ἔργων [2]. Φθάνει δ' εἰς τὸ κορύφωμα αὐτῆς ἡ ρωμαντικὴ θεατρικὴ παραγωγὴ μετὰ τριετίαν. Ἱστορικὴ ἰδίᾳ ὑπῆρξεν εἰς τὸν τομέα τοῦτον τοῦ πνεύματος ἡ παράστασις τοῦ «Hernani» τοῦ Hugo τῆς 25 Φεβρουαρίου 1830, σημειώσασα θρίαμβον τῆς νέας σχολῆς. Ἐσυνεχίσθη δ' ἡ κίνησις αὕτη εἰς τὸ θέατρον ἐφ' ἱκανὰ περαιτέρω ἔτη (μὲ τὸ δρᾶμα «Chatterton» τοῦ de Vigny, 1835, κλπ.) [3].

---

1. Lamartine, Nouvelles méditations, 1823, V. Hugo, Odes et ballades, ἐκδ. τοῦ 1826 καὶ πρόλογος τοῦ Hugo εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην, διακηρύσσων τὰς ἀρχὰς τοῦ ρωμαντισμοῦ ἐν τῇ ποιητικῇ δημιουργίᾳ.

2. M. Souriau, La préface de Cromwell, 1920.

3. Τοῦ αὐτοῦ, De la convention dans la tragédie classique et le drame roman-

Μετὰ τοὺς ὡς ἄνω τέσσαρας μεγάλους ποιητὰς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ τὸν κριτικόν, ποιητὴν καὶ μυθιστοριογράφον Théophile Gautier, ὡσαύτως δὲ τὸ ἐκτεταμένον συγγραφικὸν ἔργον τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον George Sand βαρώνης Dudevant, τὰς μυθιστορίας τοῦ Henri Beyle, γνωστοῦ ὑπὸ τὸ φιλολογικὸν ψευδώνυμον Stendhal, τὸ εὐρύτατον κριτικὸν ἔργον τοῦ Sainte-Beuve, ἐμβαθύναντος ὅσον οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὰς πηγὰς—αἰσθητικάς, ἠθικάς, ἰδεολογικὰς κλπ.—τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, τοὺς ἱστοριογράφους Augustin Thierry, Guizot, de Tocqueville, Thiers, Michelet καὶ πολλὰ ἄλλα ἀξιόλογα ὀνόματα τῆς τόσον παραγωγικῆς ἐκείνης χρονικῆς περιόδου τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος.

Εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, μέχρι τοῦ 1817 ἡ κυριαρχία τῆς νεοκλασσικῆς σχολῆς τοῦ Ἰακ.-Λουδ. David (1748–1825) ἦτο ἐν Γαλλίᾳ πανθωμολογημένη. Ὁ ἀρχηγὸς—οὗτινος τὸ ὄνομα καὶ τὸ πανευρωπαϊκῆς φήμης ἔργον εἶχον τόσον πολὺ συνδεθῇ μὲ τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς πρώτης αὐτοκρατορίας—εὑρίσκετο ἀπὸ διετίας ἐν Βρυξέλλαις ὅτε ἤρξατο (1817) ἡ κατὰ τῆς σχολῆς του «ἐπίθεσις» τῶν ρωμαντικῶν εἰς τὰς ἐκθέσεις (Salons) ἐν τῇ γαλλικῇ πρωτευούσῃ. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Gros (1771–1835)—εἰς τὸν ὁποῖον ὁ David, φεύγων διὰ τὴν ἐξορίαν, εἶχεν ἀφήσει τὸ ἐργαστήριόν του καὶ τὴν ἡγεσίαν τῆς σχολῆς—καὶ Ingres (1780–1864), ὁ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Gros ἀρχηγέτης τοῦ «ἐξειλιγμένου κλασσικισμοῦ», ἀντεπεξήρχοντο κατ' ἀρχὰς ἐπιτυχῶς πως κατὰ τῶν αἰσθητικῶν ἀντιπάλων των, ὄντινες, ὡς οἱ ζωγράφοι Εὐγένιος Deveria καὶ Λουδ. Boulanger καὶ ὁ ἑλληνολάτρης γλύπτης Πέτρος David d'Angers [1] (1788–1856), ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀετώματος τοῦ Πανθέου ἐν τῇ γαλλικῇ πρωτευούσῃ, μετεῖχον καὶ τῶν ὑπὸ τὸν V. Hugo συγκεντρώσεων τοῦ second Cénacle. Εἰς τὴν σκληρότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν συνετέλουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κλασσικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ζωγραφικῇ ἦτο εἰσέτι ἐν ζωῇ καὶ ἐν δράσει ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ρηθέντος νεοκλασσικισμοῦ—ἐνῷ τοὐναντίον ἐν τῇ φιλολογίᾳ π. χ. ἀπὸ μακροῦ ἀνῆκον τὰ κλασσικὰ γράμματα εἰς τὸ παρελθὸν—ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ νεοκλασσικοί, κατέχοντες σπουδαιότατα «ὀχυρὰ» ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ τῇ Σχολῇ καλῶν τεχνῶν, διαθέτοντες δ' ἀφ' ἑτέρου καὶ πολυαρίθμους καὶ ἐπιφανεῖς αἰσθητικοὺς «συμμάχους»

---

tique. Nebout, Le drame romantique. Le Breton, Le théâtre romantique. Brunetière, Époques du théâtre français. J. Lemaître, Impressions de théâtre.

1. Luc Benoist, La sculpture romantique, 1927. Ἱστορικοί τινες τῆς τέχνης δὲν κατατάσσουν τὸν David d'Angers μεταξὺ τῶν γνησίων ρωμαντικῶν. Οἱ σύγχρονοί του ὅμως τὸν εἶχον συγκαταλέξει εἰς τὴν νέαν σχολήν των, ὁ δὲ V. Hugo, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ second Cénacle, ἦτο ἀνεπιφύλακτος θαυμαστής του.

ἰσχυρούς εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, ἰδίᾳ δ' ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ [1] καὶ ὀνομαστοὺς τεχνοκρίτας ἐν τῇ γαλλικῇ πρωτευούσῃ εὐνοϊκῶς διακειμένους.

Μετὰ τὰς ἐκθέσεις τοῦ 1817 καὶ τοῦ 1819 ἐπηκολούθησαν αἱ τῶν ἐτῶν 1822 καὶ 1824, ἔνθα ὁ Εὐγένιος Delacroix, ὁ Géricault καὶ οἱ ἄλλοι νέοι ρωμαντικοὶ καλλιτέχναι ἤρξαντο ἐπιβαλλόμενοι. Εἰς τὴν πρώτην ὁ Delacroix ἐνεφάνισε τὴν «Λέμβον τοῦ Dante», εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὰς «Σφαγὰς τῆς Χίου» (ἤδη μουσεῖον Λούβρου). Ἡ δ' ἔκθεσις τοῦ 1827 (Λουδ. Boulanger «Μαζέππας», Ary Scheffer «Σουλιώτισσαι» κλπ.) [2] ἐσημείωσε τὴν ὁριστικὴν ἧτταν τῶν νεοκλασσικῶν καὶ τὴν κοινὴν πανηγυρικὴν ἀναγνώρισιν τῶν νέων καλλιτεχνῶν, ὄντινων ἀδιαμφισβήτητος ἀρχηγὸς κατέστη—ἰδίᾳ βραδύτερον—ὁ E. Delacroix (1798–1863) [3], ὁ ἀριστοτέχνης τῆς γραμμῆς καὶ τοῦ χρώματος, ὁ ζωγράφος μὲ τὴν πλουσίαν φαντασίαν, μὲ τὴν τόσην ποικιλίαν θεμάτων, μὲ τὸ «αἴσθημα φυγῆς» εἰς τοὺς κόσμους τοῦ ὀνείρου καὶ τοῦ θρύλου, ὁ συνδυάσας ἄλλως τε τὴν λαμπρὰν ἐκείνην καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν μὲ τὴν ἀρίστην θεωρητικὴν κατάρτισιν, ὁ αἰσθητικὸς μὲ τὸ βαθὺ περὶ καλοῦ αἴσθημα καὶ τὴν ἔμφυτον καλλιτεχνικὴν συνείδησιν [4].

Τέλος εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μουσικῆς δημιουργίας διεκρίθησαν ἐν τῇ γαλλικῇ πρωτευούσῃ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τοῦ ρωμαντισμοῦ ὁ Ἕκτωρ Berlioz (1803–1869) [5] καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ 1826 ἐγκατασταθεὶς ἐκεῖ γερμανοεβραῖος J.-L. Meyerbeer [6] (1791–1864). Ἀμφοτέρους ὅμως τοὺς ρηθέντας συνθέτας μελοδραμάτων, μὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν χρωματισμῶν, μὲ τὰ νέα εὑρήματα ἐνορχηστρώσεως, μὲ τὴν ἐξεικόνισιν φλογερῶν παθῶν καὶ τὴν μεγαληγορίαν ἐν τῇ ἐκφράσει, μὲ τὰς θεαματικὰς σκηνὰς

---

1. H. Focillon, La peinture aux XIX et XX siècles, τόμοι 2, 1927 καὶ 1928. L. Réau, L'art romantique, 1930. L. Rosenthal, L'art et les artistes romantiques, 1928. L. Dimier, Histoire de la peinture française au XIX siècle, ἔκδ. 2α, 1926.

2. J. Blanche, Art vivant, 1927, σελ. 473–475. Marthe Kolb, Ary Scheffer et son temps, 1937. Ὁ Scheffer, ὁ ἀποκληθεὶς «ζωγράφος τῶν ψυχῶν» ἦτο ὁλλανδικῆς καταγωγῆς, ἀλλ' εἰργάζετο εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν. Δὲν ἔμεινε μέχρι τέλους πιστὸς εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Delacroix.

3. E. Piron, Eugène Delacroix, sa vie et ses œuvres, 1865. Ἐκ τῶν σχετικῶς νεωτέρων πρβλ. τὰς μονογραφίας τῶν Moreau-Nelaton (1916), H. Gillot (1928), Régamey (1928), L. Rudrauf (1942), ἐχούσας ὡς τίτλον τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνου.

4. E. Delacroix, «Journal», 3 τόμοι (ἔκδ. Joubin) 1932, τοῦ αὐτοῦ, «Correspondance», 5 τόμοι (τοῦ αὐτοῦ ἐκδ.) 1936–1938, τοῦ αὐτοῦ, Oeuvres littéraires (ὅρα ἐν τόμῳ 3ῳ τοῦ ἐν τῇ προηγ. σημ. βιβλίου τοῦ E. Piron).

5. Prodhomme, Hector Berlioz, 1905 (ἔκδ. Delagrave), P. Masson, Berlioz, 1930.

6. Πρβλ. Dauriac, ἐν τῇ συλλογῇ Maîtres de la musique (ἔκδ. Alcan) καὶ Henri de Curzon, ἐν τῇ συλλογῇ Les musiciens célèbres (ἔκδ. Laurens).

τῶν μεγάλων ἱστορικῶν δραμάτων καὶ μὲ τὰ «ἠχηρὰ» ἐν γένει μέσα, τὰ προκαλοῦντα καταπληκτικάς, πρὶν παροδικάς, ἐντυπώσεις, ἐπεσκίασεν ὁ πολωνὸς Φρειδ. Chopin [1] (1810–1849), χάρις εἰς τὴν «ἐσωτερικὴν» ἀξίαν τῆς σιγηλῆς καὶ «διακριτικῆς» δημιουργίας του εἰς τοὺς κόσμους τῆς ἁρμονίας. Εἰργάσθη καὶ οὗτος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Παρίσι, φθάσας ἐκεῖ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1831, ὅτε ἦτο ἤδη εἰς τὴν ἀκμήν του τὸ ρωμαντικὸν κίνημα ἐν τῷ καλλιτεχνικῷ καὶ γενικώτερον ἐν τῷ πνευματικῷ περιβάλλοντι τῆς γαλλικῆς πρωτευούσης. Ἦλθε δ' εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ὁ μάγος ποιητὴς τοῦ πιάνου ἐν εἴδει φωτεινοῦ μετεώρου, οὗτινος οὐδὲν εἶχε προαναγγείλει τὴν ἔλευσιν. Ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐμπνεύσεων οὔτε προδρόμους εἶχεν οὔτε ἀφῆκε σχολήν. Οὐδενὸς τὰ ἴχνη ἠκολούθησε καὶ οὐδεὶς μεταγενέστερος ἐτόλμησε νὰ τὸν μιμηθῇ. Περιορισθεὶς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ κλειδοκύμβαλον, ἠδυνήθη νὰ πλάσῃ ἐκεῖ ἐκτεταμένην καὶ ἀξιολογικῶς ἀσύγκριτον δημιουργίαν, ἀναδειχθεὶς ὡς ἄφθαστος ραψῳδὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου, τῆς στοργῆς καὶ τῶν εὐγενεστάτων αἰσθημάτων, ὡς ἀπαράμιλλος βάρδος τοῦ συναισθήματος καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐν γένει βίου, ὡς ἐμπνευσμένος προφήτης τῆς ἀπεραντοσύνης καὶ τῆς αἰωνιότητος, ὡς εὐγενὴς ἑρμηνευτὴς τῆς ἐγκαρτερήσεως ἐν τῇ ὀδύνῃ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλπίδος καὶ τῶν σεμνοτέρων ἰδεωδῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Συγχρόνως ὅμως—εἰς τοὺς πολωνικούς π.χ. χορούς του—ἐκδηλοῦται ὡς φλογερὸς πατριώτης, μὲ τὰς παθητικὰς ἐξάρσεις καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὴν πίστιν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνείρου, διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἡρωϊκῆς καὶ μαρτυρικῆς πατρῴας γῆς, πίστιν ἐναλλασσομένην πρὸς νοσταλγικὰς ἀναπολήσεις καὶ πρὸς διακριτικοὺς τόνους μυστικῶν φωνῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ρωμαντικοῦ κινήματος ἐν Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ, παρατηρητέον ὅτι καὶ εἰς τὰς τρεῖς μεσογειακὰς ταύτας χώρας τὸ πνεῦμα τοῦ ρωμαντισμοῦ μετεδόθη ἐκ Γαλλίας. Εἰδικώτερον εἰς τὴν Ἱσπανίαν [2] εἰσῆλθε τὸ πρῶτον ἡ ρωμαντικὴ κίνησις μέσῳ τῆς Καταλωνίας, δοθέντος ἄλλως τε ὅτι καὶ ἡ γειτνίασις τῆς Βαρκελώνης [3] πρὸς τὴν Γαλλίαν

1. Ἐκ τῶν πρώτων ἔγραψεν ὁ Fr. Liszt (1852) μὲ τίτλον τὸ ὄνομα τοῦ συνθέτου. Σχετικῶς νεώτεραι αἱ μονογραφίαι τῶν Guy de Pourtalès (1927) καὶ H. Bidou (1928), ἀμφότεραι ἔχουσαι τὸν αὐτὸν τίτλον.

2. De Trueba, España romantica, E. Piñeyro, El romanticismo en España, Παρίσι, 1903.

3. Ἀξιόλογος πνευματικὴ κίνησις ἐσημειώθη ἰδίᾳ περὶξ τοῦ ἐν τῇ καταλωνικῇ πρωτευούσῃ ἐκδιδομένου τότε φιλολογικοῦ περιοδικοῦ El Europeo. Πρβλ. καὶ τὴν Oda a la patria (1833) τοῦ Aribau. Μεταγενέστερον (1848) ἐξεδόθη ὑπὸ Milà καὶ Fontanals συλλογὴ καταλωνικῶν θρύλων, μύθων καὶ δημωδῶν ἀσμάτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Romancerillo».

ἀπετέλει τὴν πλέον πρόσφορον ἀνοικτὴν θύραν διὰ τὴν ἐκεῖθεν διείσδυσιν τῶν νέων ρευμάτων ἰδεῶν εἰς τὴν ἰβηρικὴν χερσόνησον. Αἱ ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ A. de Lamartine καὶ ἰδίᾳ τοῦ V. Hugo εὗρον πράγματι γόνιμον ἔδαφος ἐν Ἱσπανίᾳ, ὅπου ὑπῆρχε μακρὰ καὶ ἰσχυρὰ παράδοσις ἱπποτικῆς ζωῆς καὶ πνεῦμα ρέπον πρὸς τὴν φανταστικὴν ποίησιν. Μὲ θέματα στρεφόμενα περὶ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, τὴν φύσιν, τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην, τὸν ἔρωτα κλπ. ἐνεφανίθησαν ἰδίᾳ ποιητικὰ ἔργα τῶν José de Espronceda, E. Gil, G. Gomez de Avellaneda, κυρίως δὲ τοῦ Ariolas («Orientales») καὶ τοῦ duca de Rivas («El moro exposito» 1834, «Romances historicas», τὸ δρᾶμα «Don Alvaro» 1834 κλπ.)[1]. Εἰς τὸν τομέα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως καὶ εἰς τὸν τῆς μουσικῆς δημιουργίας οὐδὲν παρήχθη, ἐνῷ αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ τὸ μέγα ὄνομα τοῦ Goya (1746–1828)[2]—τοῦ ἐπισήμου προσωπογράφου τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, τοῦ περαιτέρω λαμπρῶς ἀπεικονίσαντος τὰς πολεμικὰς τῆς χώρας του καταστροφάς, διαρκοῦντος τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας κατὰ τῆς ναπολεοντείου κυριαρχίας ἀγῶνος τῶν Ἱσπανῶν—τοῦ ὁποίου τὰ κυριώτερα ἔργα εὑρίσκονται εἰς τὸ μουσεῖον Prado τῆς Μαδρίτης[3].

Εἰς τὴν Ἑλλάδα[4] ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ρωμαντισμοῦ ἦλθεν, ὡς εἴρηται, ἐκ δυσμῶν, ἡ δ' ἐπικράτησίς της ἐσημειώθη ἀβίαστος καὶ ἄνευ ἀντιδράσεων ἐπί τινας δεκαετίας, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἐκδηλωθεῖσα κυρίως εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὰς περὶ ζωῆς ἀντιλήψεις, εἰς τὰ ἤθη καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ εἰς λαϊκὰ ἄσματα, διότι περὶ ἄλλων τομέων τοῦ ἐθνικοῦ μας πολιτισμοῦ, ἰδίᾳ δὲ περὶ λογοτεχνίας ἢ κριτικῆς ἢ μουσικῆς δημιουργίας ἢ θεάτρου κλπ. δὲν ἠδύνατο κἂν νὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν νεοπαγῆ τότε νεοελληνικὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν

---

1. E. Allison Peers, Rivas and romanticism in Spain, Λίβερπουλ, 1923.

2. A. L. Mayer, «Goya», Μόναχον, 1923 (ἱσπαν. μετάφρ. τῷ 1925), Sanchez Canton, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, Μαδρ., (γαλλ. μεταφρ. τῷ 1929), J. Tild, μὲ τίτλον ὡσαύτως τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνου, Παρίσι, 1920.

3. «Οἰκογένεια Καρόλου τοῦ Δ'», 1800, «Maja vestida» καὶ «Maja desnuda», τοῦ αὐτοῦ ἔτους, κλπ.

4. Ἀλεξ.-Ρίζου Ραγκαβῆ, Histoire littéraire de la Grèce moderne, τόμ. 2, 1877 (καὶ ἐν γερμ. ἐκδόσει Geschichte der neugriechischen Literatur, 1885). Lamber, Poètes grecs contemporains, 1881. Ἐκ τῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 20οῦ αἰῶνος πρβλ. Philéas Lebesgue, La Grèce littéraire d'aujourd'hui, 1906, καὶ τὴν ὁλλανδιστὶ ἐκδοθεῖσαν (1921) πραγματείαν τοῦ D. C. Hesseling περὶ τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἧς γαλλικὴν μετάφρασιν ἐξεπόνησεν ὁ H. Pernot («Histoire de la littérature néo-grecque», 1924). Παρ' ἡμῖν Α. Καμπάνη, Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, 1924 (καὶ ἔκδ. 3η τῷ 1933), Ἠλ. Βουτιερίδη, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τόμοι 2, 1925 καὶ 1927, Γ. Ζώρα, Lineamenti storici della letteratura neoellenica, Ρώμη, 1931, κλπ.

ζωήν. Ἀνεπτύχθησαν δὲ τρεῖς ποιητικαὶ σχολαὶ κατὰ τὴν ρωμαντικὴν ἐν Ἑλλάδι περίοδον : ἡ τῆς φαναριωτικῆς παραδόσεως, ἡ ἑπτανησιακὴ καὶ ἡ «παλαιὰ ἀθηναϊκή», ἐξ ὧν ἡ ἑπτανησιακὴ ὑπῆρξεν ἡ μόνη κληροδοτήσασα ἔργα ἀληθοῦς ποιητικῆς τέχνης εἰς τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν.

Τῆς πρώτης τῶν ὡς εἴρηται σχολῶν—χαρακτηριζομένης ἀπὸ τὴν ἐν τῇ ἐκφράσει μεγαληγορίαν, ἀπὸ τὴν ἔμφασιν καὶ ἀπὸ τὴν προσήλωσίν της εἰς τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν—ἡγοῦντο ὁ Ἀλέξανδρος Ῥίζος Ραγκαβῆς (1809–1892), πνεῦμα πολυμερέστατον, ἐπιστήμων καὶ ποιητής, διπλωμάτης καὶ λόγιος, καταλιπὼν ἔργον μεγάλης ἐκτάσεως, πολλαχοῦ δὲ καὶ ἀξιόλογον ποιοτικῶς, καὶ οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι, μιμηταὶ τῆς βυρωνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς τῶν γάλλων ρωμαντικῶν, βάρδοι τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἰδέας τῆς πατρίδος, ὁ Ἀλέξανδρος (1803–1863) καὶ ὁ Παναγιώτης (1806–1868) («Odes d'un jeune grec», Παρίσι, 1828, «Ὁδοιπόρος» κλπ.). Σύγχρονοί των ὡς ἔγγιστα ἦσαν ὁ ἠπειρώτης Γεώργ. Ζαλοκώστας (1805–1853) καὶ κατόπιν οἱ σμυρναῖοι Ἰω. Καρασούτσας (1824–1873) καὶ Θεόδ. Ὀρφανίδης (1817–1886) καὶ ἄλλοι μὲ τὴν αὐτὴν περίπου τεχνοτροπίαν.

Ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας ἀξίας ἔργα ὀφείλομεν, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν σχολήν. Ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς καὶ ἐθνικὸς ποιητής μας Διον. Σολωμὸς (1798–1857) («Ὕμνος εἰς τὴν ἐλευθερίαν», «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι», «Εἰς τὸν θάνατον τοῦ λόρδου Byron», «Ὁ Λάμπρος» κλπ.) ἠξιώθη νὰ προκαλέσῃ εἰς τοὺς συγχρόνους του καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους βαθεῖαν αἰσθητικὴν συγκίνησιν μὲ τὸν ἁγνὸν πατριωτισμόν του, τὸν ἰδεαλισμόν του, τὴν προσήλωσίν του εἰς τὸ νόημα τῆς τέχνης, ἐπίσης δὲ μὲ τὴν μουσικότητα καὶ ἁπλότητα τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ἀποφυγὴν πάσης περισσολογίας καὶ μεγαληγορίας, μὲ τὴν βαθύτητα τῆς ἐμπνεύσεως, μὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ ὡραῖα ἰδανικά του καὶ μὲ τὸν πλούσιον ψυχικὸν καὶ συναισθηματικόν του κόσμον, τὸν ὁποῖον ἔχει ἐξωτερικεύσει εἰς στίχους ἀπαραμίλλου καλλιτεχνικῆς ἀξίας. Ἀκολουθοῦν ὁ ἐπίσης ζακύνθιος Γεώργ. Τερτσέτης (1800–1874), ὁ κεφαλλὴν Ἰούλιος Τυπάλδος (1814–1883), ὁ κερκυραῖος Γεράσιμος Μαρκορᾶς (1826–1911) («Ὁ ὅρκος», «Τὸ παράπονο τῆς πεθαμένης» κλπ.), ὁ λευκάδιος Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824–1879) μὲ τὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεγάλα εἰς ἔκτασιν καὶ μεστὰ πατριωτικῆς πάντοτε πνοῆς ποιητικά του ἔργα («Κυρὰ Φροσύνη» 1859, «Ἀστραπόγιαννος», «Ἀθανάσης Διάκος», «Φωτεινός», ἡ συλλογὴ «Μνημόσυνα» κλπ.), τὰ ὑπενθυμίζοντα μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἢ τὸ style τῆς γνησίας ἑπτανησιακῆς σχολῆς, καὶ ἄλλοι.

Ἡ «παλαιὰ ἀθηναϊκὴ» σχολὴ (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1880 περίπου) ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν ρητορικὸν καὶ στομφώδη Ἀχιλλέα Παράσχον (1838–1895), τὸν Ἄγγελον Βλάχον (1838–1920), τὸν μελαγχολικὸν καὶ προώρως ἐκλιπόντα Δημήτριον Παπαρρηγόπουλον (1843–

1873), τὸν αἰσθηματικώτατον Σπυρ. Βασιλειάδην (1845–1874), τὸν εὐγενῆ ἰδεαλιστὴν Ἀριστομένην Προβελέγγιον καὶ ἀπό τινας ἄλλους.

Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πεζογραφίας, σχεδὸν οὐδὲν ἀξιόλογον ὑπάρχει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ σημειώσῃ μόνον τὸ μυθιστόρημα τοῦ σμυρναίου Στεφάνου Ξένου (1821–1894) «Ἡ ἡρωΐς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως», βαδίσαντος ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς ἱστορικῆς μυθιστορίας τοῦ Walter Scott, καὶ ἀσήμαντά τινα καὶ ἄτεχνα μυθιστορήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου–Ρ. Ραγκαβῆ, τῶν ἀδελφῶν Σούτζων καὶ τοῦ Σπ. Ζαμπελίου. Ἐν γένει δ' ἐξ οὐδενὸς κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τοῦ ρωμαντισμοῦ στοιχείου ἐν τῷ ἑλληνικῷ πνευματικῷ χώρῳ θὰ ἠδύνατό τις νὰ προεικάσῃ τὴν μεγάλην ἀκμὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔμελλεν ἡ πεζογραφία νὰ ἐξιχθῇ βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι, μὲ τὰ διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη, μὲ τὰ ἠθογραφικὰ καὶ κοινωνικὰ μυθιστορήματα τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τέλος δὲ μὲ τὰ λαμπρὰ ἔργα τῆς συγχρόνου παρ' ἡμῖν λογοτεχνίας.

Ὡς πρὸς τὸν τομέα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ὁ ἀριστοτέχνης τοῦ χρωστῆρος Ν. Γύζης (1842–1901) ἀνήκει ἀναντιρρήτως εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἂν καὶ εἰργάσθη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐν Γερμανίᾳ. Μαθητὴς τοῦ Piloty ἐν Μονάχῳ, μετέφερε τὰς αἰσθητικὰς ροπὰς τῶν ρωμαντικῶν καλλιτεχνῶν τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης εἰς τὰς ἀλληγορίας του καὶ εἰς τὰς μεγάλας συνθέσεις του, εἰς τὰ σχεδιάσματά του καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πίνακάς του, συνδυάσας τὰς ἰδεολογικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς κατευθύνσεις τῶν ξένων διδασκάλων του πρὸς τὰς ἐκ τῆς νεανικῆς του ἡλικίας ἀναπολήσεις του ἐκ τοῦ φωτὸς τοῦ μεσογειακοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀρχιπελάγους ὅπου ἐγεννήθη, προσέτι δὲ καὶ πρὸς τὸν ἔμφυτον ἐν αὐτῷ βαθὺν ἰδεαλισμὸν καὶ πρὸς τὴν λυρικήν του διάθεσιν, ἥτις τοσοῦτον ἐμφανὴς καθίσταται εἰς τὰς «μορφὰς ὀνείρου» («Ἱστορία», «Δόξα» κλπ.), τὰς ὁποίας μᾶς ἀφῆκε.

Ἐν Ἰταλίᾳ [1] δ' εἰς τὸ ρωμαντικὸν κίνημα ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ τῇ ποιήσει ἐδόθη ὡς ἐκ τῶν ἐθνικῶν τῆς χώρας περιστάσεων ἐν ἱκανῷ μέτρῳ «ἀγωνιστικὸν» περιεχόμενον. Οὕτω δ' ἡ φιλολογικὴ παραγωγὴ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς «στρατευομένη», συγχρονισθεῖσα πρὸς τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἰταλῶν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας των, πρὸς τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς ἔτι μᾶλλον τονώσεως τοῦ ἐθνικοῦ των αἰσθήματος—δεδομένου ὅτι ἡ ἀφύπνισις τῆς ἐθνικῆς ἰταλικῆς συνειδήσεως εἶχεν ἤδη συντελεσθῇ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως, παραλλήλως πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης—καὶ πρὸς τὰς ἐπαναστάσεις των διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν βο-

1. G. Muoni, Note per la poetica storica del romanticismo, Μιλάνο, 1906, G. Tambara, La lirica politica nel Risorgimento italiano, Ρώμη, 1909, A. Farinelli, Il romanticismo nel mondo latino, 3 τόμοι, 1927, G. Citanna, Il romanticismo e la poesia in Italia dal Parini al Carducci, Μπάρι, 1935.

ρείων των ἐπαρχιῶν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τῶν αὐστριακῶν καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν ἕνωσιν τῆς χερσονήσου.

Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀδιαμφισβητήτων ἐκ Γαλλίας ἐπιρροῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἰταλικῇ πνευματικῇ ζωῇ ἀτμόσφαιρα κατάλληλος διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων τοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ τῶν αἰσθητικῶν τάσεων τῆς νέας σχολῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Dante καὶ τοῦ Petrarca καὶ τοῦ Ariosto καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῷ συνόλῳ της, προσέτι δ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, εἶχε προετοιμασθῇ τὸ ἔδαφος, εἰς τὰς σφαίρας ἰδίᾳ τῆς φιλολογίας, τῆς ποιήσεως, τῆς κριτικῆς, τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, τῆς ἱστοριογραφίας, τῆς πεζογραφίας ἐν γένει, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς μουσικῆς, διὰ τὴν προσδοχὴν καὶ τὴν ἀφομοίωσιν τῶν νέων κατευθύνσεων ἐν τῇ ὅλῃ πνευματικῇ δημιουργίᾳ.

Τυπικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ρωμαντικοῦ πνεύματος ἐν Ἰταλίᾳ εἶναι ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς καὶ λογογράφος τῶν Ἰταλῶν Ἀλέξανδρος Manzoni (1785–1873), ὁ τόσον ἐπιτυχῶς συνδυάσας τὴν φιλολογικὴν παραγωγὴν πρὸς τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν. Ἐν τούτοις τὸ ἔργον τῶν Ugo Foscolo καὶ Giacomo Leopardi εἶχε κατὰ σημαντικὸν μέρος προηγηθῇ. Μολονότι δ' ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των δὲν ἐγίνετο σχεδὸν ἀκόμη λόγος περὶ ρωμαντικοῦ κινήματος ἐν Ἰταλίᾳ, αἱ ἐν τῷ ἔργῳ ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων ποιητῶν διαφαινόμεναι καλλιτεχνικαὶ ροπαὶ εἶναι καθαρῶς ρωμαντικαί, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠδύνατο κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ τονισθῇ καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ ποιητικῷ ἔργῳ ἐμφωλεύοντος ἀνεκτιμήτου συναισθηματικοῦ πλούτου.

Εἰς τὸν ἑλληνοενετὸν ποιητήν, κριτικὸν καὶ πεζογράφον Ugo Foscolo[1] (1778–1827), γεννηθέντα, ὡς γνωστόν, ἐν Ζακύνθῳ ἐξ ἑλληνίδος μητρός, ὀφείλομεν τὰς «Ultime lettere di Giacomo Ortis», διὰ τῶν ὁποίων τὸ βερθερικὸν πνεῦμα εἰσήχθη εἰς τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ὁμοῦ μὲ τὸν πόνον διὰ τὰς δοκιμασίας τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος. Αἱ ὑπὸ τοῦ Foscolo γραφεῖσαι ἀφ' ἑτέρου ᾠδαὶ εἶναι ἀσυγκρίτου κάλλους, οἱ δὲ «Τάφοι» («Sepolcri») ἀποτελοῦν ἓν τῶν ὑψίστων λυρικῶν ἀσμάτων τῆς ἑλληνολατινικῆς ψυχῆς καὶ δικαίως καυχᾶται δι' αὐτοὺς ἡ ἰταλικὴ φιλολογικὴ παραγωγή. Ἡ βασικὴ τοῦ ἐκ τριακοσίων περίπου στίχων ἀπαρτιζομένου ἔργου τούτου—μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν τεχνοτροπίαν τῶν δαντικῶν καὶ τῶν σολωμικῶν ἑνδεκασυλλάβων, ἀλλ' ἄνευ ὁμοιοκαταληξίας—ἰδέα τελεῖ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν Εὐρώπην πεισιθάνατον ψυχικὴν διάθεσιν. Ἀλλ' ὁ μέγας ποιητὴς διαχέει βα-

1. C. A. Traversi καὶ A. Ottolini, Ugo Foscolo, Μιλάνο, 4 τόμοι, 1927–1928, V. Piccoli, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, Μιλάνο, 1927, παρ' ἡμῖν δὲ Σ. Μινώτου, Ἑλληνικὴ ψυχὴ τοῦ Φωσκόλου, Ἀθῆναι, 1928.

θύτατον αἴσθημα εἰς τὰ μελαγχολικὰ ἐκεῖνα θέματα. Καὶ εἰς μὲν τὸ σύνολον ποιητικὸν ἔργον καθίσταται ἱκανὸς νὰ παράσχῃ ἑλληνικὴν αὐτόχρημα καθαρότητα γραμμῆς, εἰς δὲ τὴν στιχουργίαν εὔρυθμον ἁρμονικὸν κυματισμόν, τέλος δ' εἰς τὰς ἐν τῷ ποιήματι ἰδέας χαρίζει ὕψος καὶ ἠθικὸν κάλλος σχεδὸν ἀπαράμιλλα ἐν τῇ ἰταλικῇ ποιητικῇ δημιουργίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Petrarca καὶ πέραν μέχρι καὶ τοῦ Leopardi.

Ὁ τελευταῖος οὗτος[1] (1798–1837) ποιητὴς καὶ πεζογράφος ὑπῆρξεν ἰδίᾳ ὁ ἀσύγκριτος ραψῳδὸς τοῦ αἰωνίου ἀνθρωπίνου πόνου. Ὡς γνήσιος ρωμαντικὸς ψάλλει τὸν ἔρωτα, τὴν πατρίδα καὶ τὴν φύσιν εἰς ποιητικὰ ἔργα παραμείναντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας ἀθάνατα διὰ τὸν πλούσιον λυρισμόν των καὶ τὰς τρυφερὰς ἐμπνεύσεις των («Il primo amore» 1817, «Il passero solitario» 1819 κλπ.). Περαιτέρω ὁ Giacomo Leopardi μᾶς ἀφῆκε τὴν σειρὰν διαλόγων «Operette morali», τὸν «Consalvo» καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν ὡραιοτάτων ᾠδῶν («Alla sua donna», «Amore e morte», «a Silvia» κλπ.), ὡς καὶ πεζογραφήματα ἐπὶ θεμάτων ἰδίᾳ φιλολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν, ἐκδοθέντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ ποιητὴς G. Scalvini ἀποδίδει πρῶτος εἰς τὴν ἰταλικὴν τὸν «Faust» τοῦ Gœthe, ὁ δὲ διάσημος εἰς τὴν ἐποχήν του κριτικὸς καὶ φιλόσοφος καθηγ. Fr. de Sanctis (1818–1883), ἔγκλειστος ἐπὶ τριετίαν ἐν τῷ φρουρίῳ Sant' Elmo διὰ τὰς πολιτικὰς πεποιθήσεις του, μεταφράζει ὡσαύτως ἔργα τοῦ Gœthe καὶ τοῦ Schiller καὶ γράφει πολλὰ ἐκ τῶν μετέπειτα ἐκδοθέντων κριτικῶν, ἱστορικῶν καὶ αἰσθητικῶν δοκιμίων του[2]. Ὁ νέος λογοτέχνης Ἱππόλυτος Nievo (1832–1860) εἰς τὴν μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδοθεῖσαν (1867) ἱστορικὴν μυθιστορίαν του «Confessioni di un'italiano» μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν δύναμιν ψυχολογικῆς ἀναλύσεως—προσέτι δὲ καὶ ἀναλύσεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων—δίδει ἓν ἀξιόλογον χρονικὸν τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς χώρας του, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1775 μέχρι τοῦ 1858. Καὶ οὗτος μὲν ἐξέλιπε πολὺ ἐνωρίς. Ἀσυγκρίτως δὲ μεγαλυτέραν ἀπήχησιν ἔσχον ἄλλα ὀνόματα τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς, ὡς τὸ τοῦ Giovanni Prati καὶ τὸ τοῦ Niccolò Tommaseo. Ὁ πρῶτος[3] (1814–1884) διακρίνεται διὰ τὸν αὐθορμητισμὸν τῶν ἠχηρῶν καὶ ὡραιότατα χρωματισμένων στίχων του καὶ διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ποιητικῶν του εἰκόνων. Ὁ Tommaseo[4] (1802–1874)

1. E. Rod, Giacomo Leopardi. Giosuè Carducci, Degli spiriti e delle forme nella poesia di Leopardi. Σχετικὰς κριτικὰς μελέτας ἐδημοσίευσαν καὶ οἱ Sainte-Beuve καὶ Fr. de Sanctis (1885) καὶ ἄλλοι.

2. «Storia della letteratura italiana», «Saggi» (1868 καὶ 1872), κλπ.

3. «Passeggiate solitarie», «Incantesimo», «Due sogni», «Canti del popolo», σονέττα τῆς συλλογῆς «Psichè», 1876, κλπ.

4. «Canti popolari», Βενετία, 1841, «Fede e bellezza», ἔνθα ἀντιμετωπίζοντα

εἶναι ὁ στοχαστὴς μὲ τὴν πολύπλευρον φιλολογικὴν καὶ δημοσίαν δρᾶσιν, ὁ πατριώτης, ὁ ποιητής, ὁ φιλόσοφος, ὁ κριτικός, ὁ αἰσθητικός, ὁ ψυχολόγος καὶ συγχρόνως ὁ ἀγωνιστὴς διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας του. Ἀφῆκεν ἐκτεταμένον φιλολογικὸν ἔργον, ἐν τῷ ὁποίῳ διαφαίνεται ὁ πόθος του διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν καὶ τὴν μόρφωσιν τῶν συμπατριωτῶν του καὶ διατρανοῦται τὸ ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῶν ὅρων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐν Ἰταλίᾳ κήρυγμα αὐτοῦ. Πνεῦμα ἰσχυρὸν καὶ καλλιτεχνικὴ ἰδιοσυγκρασία, γνώστης τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, μεταφραστὴς ξένων ποιημάτων εἰς τὴν δημοτικήν μας, ἐνδιεφέρθη καὶ διὰ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν ζωήν, συνδεθεὶς μὲ τοὺς περὶ τὸν Σολωμὸν ποιητικοὺς κύκλους κατὰ τὴν ἐν Κερκύρᾳ διαμονήν του.

Τὸ κύριον ἐν τούτοις κέντρον τοῦ ρωμαντικοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κινήματος ὑπῆρξε τὸ Μιλάνον. Ἐκεῖ συναντῶνται δύο μεγάλα καὶ συμβολικὰ διὰ τὸν ἰταλικὸν ρωμαντισμὸν ὀνόματα, τὸ τοῦ Silvio Pellico καὶ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Manzoni. Πατριῶται, ποιηταὶ καὶ λογοτέχναι ἀμφότεροι, θρησκεύοντες ψυχολογικοὶ τύποι καὶ συγχρόνως ἔνθερμοι ἀγωνισταὶ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας των, ἀφῆκαν τὰς χαρακτηριστικωτέρας ἀναντιρρήτως σελίδας τῆς ἰταλικῆς ρωμαντικῆς φιλολογίας. Ἔτη τινὰ μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν (1819) τῆς αἰσθηματικῆς καὶ πατριωτικῆς τραγῳδίας «Francesca da Rimini» τοῦ Pellico, ἥτις ταχέως ἔσχε βαθεῖαν ἀπήχησιν καὶ πέραν τῆς Ἰταλίας, ἀπηύθυνεν ὁ Manzoni τὴν πρὸς τὸν μαρκήσιον Cesare d'Azeglio γνωστὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας ἐπιστολήν του (1823), ἔνθα ἐχάραττε τὸ φιλολογικὸν πρόγραμμα τῆς ἰταλικῆς ρωμαντικῆς σχολῆς καὶ διετύπου τὰς κατευθύνσεις της, καθορίζων διὰ τὴν ποίησιν καὶ γενικώτερον διὰ τὴν λογοτεχνίαν «ὡς ἀντικείμενον μὲν τὸ ἀληθές, ὡς σκοπὸν δὲ τὸ ἠθικῶς ἐπωφελές, ὡς μέσον δὲ τέλος τὸ ἐνδιαφέρον». Ληγούσης τῆς δευτέρας τοῦ αἰῶνος δεκαετίας ὁ Pellico—γνωρισθεὶς ἤδη προσωπικῶς μὲ τὸν Byron, τοὺς Schlegel καὶ τὴν κ. de Staël—ἦτο ἐν Μιλάνῳ ὁ ἐμψυχωτὴς τοῦ «Il conciliatore», περιοδικοῦ ρωμαντικοῦ εἰς τὰς αἰσθητικὰς καὶ φιλολογικὰς τάσεις του, φιλελευθέρου δ' εἰς τὴν πολιτικήν του (ὅσην ἐπέτρεπεν ἡ αὐστριακὴ λογοκρισία) τοποθέτησιν, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντετίθετο ἡ αὐστριακόφιλος καὶ κλασσικιστικὴ εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς ροπάς της ἀντίμαχος περιοδικὴ ἔκδοσις «Biblioteca italiana». Μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὴν κάθειρξιν τοῦ Pellico (1820) ἡ φιλολογικὴ τῆς σχολῆς κίνησις ἀνεκόπη πως.

Μετά τινα ἔτη ὁ Al. Manzoni δημοσιεύει τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ περι-

---

προβλήματα ἀνθρωπίνης ψυχολογίας κλπ. Τὰ περισσότερον ἐνδιαφέροντα τοὺς ἕλληνας εἶναι «Il supplizio di un'italiano a Corfù», Φλωρεντία, 1855 καὶ «Il secondo esilio», Μιλάνο, 1862, περιέχοντα τὰς ἐκ Κερκύρας ἐντυπώσεις τοῦ ποιητοῦ, ὅτε ἦλθεν οὗτος ἐκεῖ ἐξόριστος τῷ 1849 ἐκ Βενετίας, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς τελευταίας ταύτης ὑπὸ τῶν αὐστριακῶν.

φήμου ἱστορικοῦ μυθιστορήματός του «I promessi sposi» (1827), μετὰ ἑξαετίαν δ' ἐκδίδει ὁ ἐν τῷ μεταξὺ (1830) ἀποφυλακισθεὶς Pellico τὸ ὑποβλητικώτατον εἰς αἰσθήματα ἐγκαρτερήσεως καὶ ἀνθρωπίνου πόνου ἔργον του «Le mie prigioni» (1833)[1]. Ἀλλ' ἰδίᾳ χάρις εἰς τὸ προμνημονευθὲν ἱστορικόν του μυθιστόρημα ὁ Manzoni κατέστη ὁ ἀδιαμφισβήτητος ἀρχηγὸς τῆς ἰταλικῆς ρωμαντικῆς σχολῆς, καταλαβὼν ἐν βορείῳ Ἰταλίᾳ οἵαν περίπου θέσιν κατεῖχε—τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν—κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἔγγιστα ἐποχὴν ἐν τῇ φιλολογικῇ Γαλλίᾳ ὁ V. Hugo. Ἡ δημοτικότης τοῦ λομβαρδικοῦ ἱστορήματος ἐπεσκίαζε, θὰ ἔλεγέ τις, τὴν ἄλλην λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τοῦ λίαν ἀξιολόγου ἰταλοῦ ποιητοῦ, τοὺς «Inni sacri», τὴν τραγῳδίαν «Adelchi», τὰς πατριωτικὰς ᾠδάς του κλπ., ἐκαθεῖσα ταχέως καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην. Διὰ τοῦ «I promessi sposi»—οὗτινος ἡ πλοκὴ ἀνάγεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 17ου αἰῶνος, τοποθετεῖται δ' εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μιλάνου—ἡ ἰταλικὴ παραγωγὴ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος ὑπερέβαλεν ἐμφανῶς εἰς «ἐσωτερικὴν» ἀξίαν τὴν ἀντίστοιχον ἀγγλικήν. Ἔναντι τῶν ἁπλῶν τερπνῶν ἀφηγήσεων, ἔναντι τῆς ἐξεικονίσεως ἠθῶν τῶν ἐποχῶν τοῦ παρελθόντος, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ χαρακτηριστικώτερον γνώρισμα τῶν μυθιστοριῶν τοῦ Walter Scott, ὁ Manzoni, μὲ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων τὴν ὁποίαν καταδείκνυται κατέχων, μὲ τὴν ψυχολογικήν του ἱκανότητα καὶ μὲ τὴν ὀξύτητά του ὡς κοινωνικοῦ παρατηρητοῦ, ἠδυνήθη νὰ δώσῃ ἔργον διαρκέστερον καὶ πολὺ βαθυτέρας πνοῆς, διακρινόμενον διὰ τὸν πλοῦτον τοῦ συναισθήματος ὅστις τὸ διαπνέει, διὰ τὴν ἠθικὴν ὡραιότητα καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῶν ἡρώων του καὶ τῶν ἐν τῷ «μύθῳ» τοῦ ἔργου ἱστορουμένων ἀνθρωπίνων πράξεων, διὰ τὴν βαθεῖαν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν μέχρι βαθμοῦ τινος μυστικισμοῦ ἐξικνουμένην ἐνίοτε ἐν τῷ ἱστορήματι ἀφήγησιν σειρᾶς ὅλης τεκμηρίων θείας προνοίας ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἀνανεώσεως σημείων προστασίας ἐξ οὐρανοῦ ἔναντι τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Manzoni, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ ἰδιότυπος αὕτη τάσις—ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ὑφῆς—τοῦ ἰταλικοῦ ρωμαντισμοῦ, κατέλιπε πολυμελῆ καὶ λίαν ἀξιομνημόνευτον σχολήν, ἀριθμοῦσαν μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τὸν ἀφιερώσαντα τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς χώρας του εὐπατρίδην Massimo d'Azeglio, τὸν ποιητὴν Tommaso Grossi καὶ ἄλλους. Ὁ γενουήνσιος Giuseppe Mazzini[2] ὑπῆρξεν ἀφ' ἑτέρου ὀνομαστὸς φιλόλογος, κριτικὸς καὶ πεζογράφος. Καὶ ἄλλοι δ' ἀφῆκαν εὐρὺ καὶ ἀξιολογώτατον ἔργον κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχήν, οὐ μόνον λογοτέχναι, ἀλλὰ καὶ ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ πολιτικοί.

---

1. H. Ritter, Silvio Pellico, ein Dichter der Freiheit, 1926.
2. F. Mannucci, Mazzini e il suo pensiero letterario, Μιλάνο, 1919.

Τέλος ἐκ τῶν ἰταλῶν ρωμαντικῶν μουσουργῶν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ ἱκανὸν ἀριθμὸν μεγάλων ὀνομάτων—Boito, Rossini, Bellini, Donizetti κλπ., ἰδίᾳ δὲ τὸν κατ' ἐξοχὴν ρωμαντικὸν Verdi—ἀνηκόντων κυρίως εἰς τὴν χορείαν τῶν συνθετῶν μελοδράματος, ὅπερ ἐσημείωσε τὴν γνωστὴν πλουσίαν ἄνθησιν ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα.

Τὸ ρωμαντικὸν κίνημα ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰς σκανδιναυϊκὰς καὶ εἰς τὰς σλαυϊκὰς χώρας, ἐν τῇ σφαίρᾳ ἰδίᾳ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς λογοτεχνίας. Πρόκειται κυρίως περὶ ἐπιρροῶν αἵτινες ἠσκήθησαν ἐκ νότου καὶ ἐκ δυσμῶν ἐπὶ τῆς φιλολογίας τῶν βορείων εὐρωπαίων, τῶν ρώσων καὶ τῶν πολωνῶν, ὁλοκλήρους δεκαετίας πρὶν ἢ ἐκδηλωθῇ ἡ πηγαία ἀκμὴ τῆς αὐτόχθονος νορβηγικῆς δραματουργίας καὶ τῆς σκανδιναυϊκῆς ἐν γένει λογοτεχνίας καὶ πρὶν ἢ ἄρξηται ἡ «μεγάλη ἐποχὴ» τοῦ ρωσικοῦ μυθιστορήματος. Ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Klopstock ἡ πρωτεύουσα τῆς Δανίας ἀπετέλει ἐπὶ δέκα καὶ πλέον ἔτη τὴν θύραν διὰ τὴν εἰς τὰς χώρας τοῦ βορρᾶ προώθησιν τῶν γερμανικῶν ρευμάτων ἰδεῶν ἐν τῇ φιλολογίᾳ. Ἡ τάσις αὕτη ἐσυνεχίσθη καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν μεγάλων γερμανῶν ρωμαντικῶν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ταύτης ἀνεδείχθησαν ὀλίγον βραδύτερον ἐν μὲν τῇ Δανίᾳ ὁ ποιητὴς Oehlenschläger καὶ ἰδίᾳ ὁ λυρικὸς ποιητὴς καὶ ἀριστοτέχνης πεζογράφος Hans-Chr. Andersen (1805–1875), ἀπαθανατισθεὶς κυρίως χάρις εἰς τὴν ἰδιοφυᾶ ἐπίδοσίν του εἰς τὸ βαθύτατα φιλοσοφημένον καὶ ψυχολογικὸν παιδικόν του παραμύθι (Eventyr)—λογοτεχνικὸν εἶδος ὅπερ πρῶτος ἐκεῖνος ἐδημιούργησε καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἔμεινεν ἔκτοτε ἀνυπέρβλητος—ἐν δὲ τῇ Νορβηγίᾳ ὁ ποιητὴς καὶ πεζογράφος καὶ φιλόσοφος Ἕρρικος Steffens (1773–1845), ἀνὴρ γερμανικῆς μορφώσεως καὶ πνεῦμα πολύπλευρον, ἀνεγνωρισμένος εἰς τὴν ἐποχήν του μᾶλλον ἐν τῇ ἰδιότητί του ὡς φυσιοδίφου καὶ καθηγητοῦ τῆς φυσικῆς εἰς γερμανικὰ πανεπιστήμια, ὀλιγώτερον δὲ γνωστὸς τότε ὡς ποιητὴς καὶ λογοτέχνης. Ἐξ ἄλλου οἱ νορβηγοὶ ποιηταὶ Wergeland καὶ Welhaven διεκρίθησαν τόσον διὰ τὸν πλούσιον λυρισμόν των καὶ τὸ ἀγνὸν ἐθνικόν των αἴσθημα, ὅσον καὶ διὰ τὰ θέματα τοῦ ἔργου των, ἅτινα ἀνέδειξαν αὐτοὺς ἰδίᾳ κήρυκας τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν ἐν τῇ χώρᾳ των, ὑπερασπιστὰς τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ προμάχους εἰς τὸν εἰρηνικὸν ἀγῶνα διὰ τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν νορβηγῶν χωρικῶν. Τέλος ἐν Σουηδίᾳ διεμορφώθη ἰδία φιλολογικὴ ρωμαντικὴ ὁμὰς ὑπὸ τὸν C. W. Böttiger [1].

Ἐκ τῶν σλαύων μόνοι οἱ ρῶσοι καὶ οἱ πολωνοὶ ἠδυνήθησαν νὰ ἐμφανίσωσιν ἀξιόλογον φιλολογικὴν παραγωγὴν κατὰ τὴν ρωμαντικὴν περίοδον. Τὰ νέα ρεύματα ἰδεῶν εἶχον καὶ ἐκεῖ νὰ παλαίσωσι πρὸς τὸ πεπαλαιωμένον

1. V. Vedel, Svenska romantik, Κοπεγχάγη, 1894, A. Nilsson, Svensk romantik, Lund, 1916.

ψευδοκλασσικὸν καὶ ρασιοναλιστικὸν πνεῦμα τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ παράγοντες ἐπιχώριοι, πολιτικοὶ μὲν καὶ ἐθνικοὶ ἐν Πολωνίᾳ, πολιτικοὶ δὲ καὶ κοινωνικοὶ ἐν Ρωσίᾳ, ἀνεμίχθησαν μὲ τὰς νέας ἐν τῇ φιλολογίᾳ τάσεις, χρωματίσαντες διὰ τῆς συμβολῆς των κατὰ τρόπον ἐκασταχοῦ ἰδιόμορφον τὸ νεωστὶ διαπλασσόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰς ρηθείσας χώρας ρωμαντικὸν πνεῦμα. Ὑπῆρξαν δ' ἐπὶ τῶν σλαύων αἱ γαλλικαὶ ἐπιδράσεις ἰσχυρότεραι καὶ αὐτῶν τῶν ἐκ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης προερχομένων ἐπιρροῶν, παρὰ τὴν ἄμεσον πρὸς τὴν Πολωνίαν καὶ τὴν Ρωσίαν γειτνίασιν τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ.

Μετὰ τὴν τελικῶς νικηφόρον ἔκβασιν τοῦ κατὰ τοῦ Ναπολέοντος ἀμυντικοῦ πολέμου ἀνεπτύχθη ἐν Ρωσίᾳ ἰσχυρὸν αἴσθημα ἀνάγκης μορφώσεως, πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ ἀμέσως προηγηθεῖσα μετὰ τῆς Δύσεως ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ ἐπαφὴ δὲν ἦτο παντελῶς ξένη. Οὕτω κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἤδη πλήρως ἀνεπτυγμένη ἡ ρωμαντικὴ λογοτεχνία ἐν Ρωσίᾳ. Ὁ δὲ ποιητὴς καὶ λογοτέχνης Ἀλέξανδρος Ποῦσκιν (1799–1837) («Εὐγένιος Ὀνέγιν», ἐπικολυρικὰ ποιήματα, διηγήματα, σκηνικὰ ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ περίφημον δρᾶμα «Βόρις Γκοντουνὼφ» κλπ.), ὁ ποιητὴς Μιχ. Λέρμοντωφ (1814–1841) καὶ ὁ οὐκρανὸς διηγηματογράφος καὶ μυθιστοριογράφος Νικ. Γκόγκολ (1809–1852) (μὲ τὰ ἔργα «Βραδυὲς εἰς τὸ χωριό», μὲ τὴν περίφημον ἐποποιΐαν «Ταρὰς Μπούλμπα», μὲ τὴν κωμῳδίαν «Ὁ ἐπιθεωρητὴς» κλπ.), ἔμειναν εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς τὰ μεγαλύτερα ὀνόματα τῆς περιόδου ταύτης τῆς ρωσικῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς.

Ὡς πρὸς τὴν Πολωνίαν, ἡ ρωμαντικὴ ποίησις ὑπῆρξεν ἐκεῖ «στρατευομένη», ὡς ἐν Ἰταλίᾳ. Συνεπείᾳ τῶν ἐθνικῶν τῆς χώρας περιστάσεων, ἀνεπτύχθη ἐν Πολωνίᾳ κατὰ τοὺς ἐπαναστατικοὺς χρόνους τοῦ τέλους τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ 19ου, ποιητικὴ δημιουργία τεθεῖσα αὐθορμήτως εἰς τὴν διάθεσιν ἑνὸς ὑψηλοῦ ἰδεώδους, πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτοῦ, διερμηνεύουσα δὲ τοὺς μυχίους πόθους τοῦ ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας λαοῦ. Οὕτω εἰς τὸ ἔργον τοῦ Z. Krasinsky καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ τοῦ φιλέλληνος Ἰουλίου Slowacky (1809–1849) («Λάμπρος», ποιητικὴ ἱστορία μὲ κεντρικὸν ἡρωϊκὸν πρόσωπον τὸν ὁμώνυμον Ἕλληνα ἁρματολόν, «Ὠδὴ εἰς τὴν ἐλευθερίαν» 1831, «Ἑλβετία» 1832, ὡραιότατον λυρικὸν ποίημα γραφὲν ἐν Γενεύῃ, κλπ.) ψάλλονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἀγῶνες τῆς ἡρωϊκῆς καὶ μαρτυρικῆς πατρίδος καὶ τονίζεται ἡ ἐπὶ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνείρου πίστις. Τὰ αὐτὰ εἰς τὰς κυρίας γραμμάς των θὰ ἠδύναντο νὰ λεχθῶσι καὶ προκειμένου περὶ τῶν λοιπῶν πολωνῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τῶν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1830 χρόνων. Τὸ ζωτικὸν καὶ ἐπίκαιρον τότε πρόβλημα τοῦ ἔθνους πληροῖ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὸ ποιητικὸν αὐτῶν ἔργον [1].

1. G. Sarrazin, Les grands poètes romantiques de la Pologne, Παρίσι, 1906.

Τοιαύτη ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς ὑπῆρξεν ἡ «ρωμαντικὴ» περίοδος τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δύσει. Συγκρινομένη πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν ἡ φάσις αὕτη τῆς ἐξελίξεως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ὑπῆρξε περισσότερον ὁρμητικὴ εἰς τὴν ἐκδήλωσίν της καὶ εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἐπέκτασιν αὐτῆς καὶ περισσότερον ἐπαναστατικὴ εἰς τὴν οὐσίαν της, κυρίως δ' ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἰδεολογικὰ αὐτῆς ρεύματα καὶ τὰς αἰσθητικάς της ροπάς. Ὑπεχώρησε δ' ἠρέμα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στάδιον πορείας τοῦ πολιτισμοῦ—ἀλλ' ὄχι ἐξ ἴσου ἐνωρὶς εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, οὐδὲ συγχρόνως εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ πνεύματος—καμφθὲν κατὰ μὲν τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνος ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν νέων κοσμοθεωρητικῶν ἀντιλήψεων αἵτινες ἐξεπήγασαν ἐκ τῆς αἰφνιδίας καὶ μονομεροῦς προόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐκ τῆς ἀπεριορίστου καί πως ἐπιπολαίας ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης (ὑλιστικαὶ μονιστικαὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ θεωρίαι, ἀπομάκρυνσις μεγάλου ἀριθμοῦ ἐπιστημόνων καὶ ἐν γένει διανοουμένων ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ ἀπὸ τὰ ἀγιώτερα καὶ σεμνότερα ἰδεώδη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, «θετικὸν» ἐν γένει πνεῦμα ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σκέψει: Auguste Comte, Büchner κλπ.), κατὰ δὲ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 20οῦ σβεσθὲν σχεδὸν ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν νέων ὅρων ζωῆς, οἵτινες διεμορφώθησαν συνεπείᾳ τῶν δύο φοβερῶν παγκοσμίων πολέμων (ὑλιστικὴ ἀντιμετώπισις τῆς ζωῆς, σημαντικὴ πτῶσις τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιῶν, ἀναρρίπισις τῶν χαμηλοτέρων ἐνστίκτων τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, ὡμὸς ρεαλισμὸς καὶ πράξεις ἀγριότητος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἑνὸς ἀδυσωπήτου νόμου τῆς ἀνάγκης) καὶ οἵτινες ἐπέδρασαν εἰς μὲν τὸν τομέα τῆς τέχνης ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς αἰσθητικῆς συνειδήσεως, εἰς δὲ τὸν τομέα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν πίστεως εἰς ἰδανικὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ποιὸν τῶν τελευταίων τούτων.

Ἀξιολογικῶς κρινομένη ἡ ρωμαντικὴ περίοδος ἐντάσσεται εἰς μίαν τῶν ὑψίστων βαθμίδων τῆς ἱστορικῶς πραγματοποιηθείσης πολιτιστικῆς πορείας. Δὲν περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν ἄρνησιν τοῦ κλασσικισμοῦ, ἀλλ' ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὴ μεγάλων ἔργων, ἅτινα ἐσημείωσαν σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ὑπερτερήσαντα ἀναντιρρήτως εἰς ἀξίαν ἔναντι τῶν ἔργων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπορρίψασα τὴν ἀντίληψιν τῶν κλασσικῶν περὶ τῆς τυπικῆς μορφολογικῆς ὑφῆς τῶν πολιτιστικῶν ἐνεργημάτων ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ τέχνῃ, ἀπηρνήθη ἡ ρωμαντικὴ ἐποχὴ τὰ κατὰ τὴν μορφὴν ἄμεμπτα, ἀλλὰ πολλάκις ἀβαθῆ καὶ ἀδυνατοῦντα νὰ μεταδώσουν πνοὴν ἔργα τῆς μουσικῆς δημιουργίας, τῆς ποιήσεως καὶ ἐν γένει τῆς λογοτεχνίας τῆς προλαβούσης χρονικῆς περιόδου καὶ ἐνεφάνισε συλλήψεις θαυμαστῆς ἐμπνεύσεως καὶ πρωτοτυπίας, ὧν τινες ἔχουν μάλιστα τὴν σφραγῖδα τῆς μεγαλοφυΐας, ἀποτελοῦσαι ὕψιστα ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (Fr. Schlegel).

Περαιτέρω ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος περίοδος ἐξελίξεως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκδηλοῖ ἐν μὲν τῇ ἐχούσῃ ὡς ἀντικείμενον τὸν ἄνθρωπον φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ περὶ τῆς ζωῆς θεωρίᾳ κατευθύνσεις κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπιστικὰς ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν τοῦ ὅρου σημασίαν, τείνουσα νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν δυνατὴν ἔκτασιν καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον κατάρτισιν συνισταμένην ὄχι εἰς ἁπλᾶς γνώσεις, ἀλλὰ μόρφωσιν ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἐγκειμένην εἰς καλλιέργειαν τῆς προσωπικότητος ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ νὰ ἐξυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐλευθέραν πνευματικὴν προσωπικότητα [1]. Εἰς τὸν τομέα τῆς ἠθικότητος ὁ ρωμαντισμὸς κηρύττει τὴν πίστιν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ τονίζει ὡς πρωταρχικὸν γνώμονα ἠθικῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ζωὴν τὸ νόημα τοῦ χρέους καὶ τὸν μέχρις ἐθελοθυσίας ἀγῶνα διὰ τὰς αἰωνίας πνευματικὰς ἀξίας καὶ διὰ τὰ ὑψηλὰ καὶ ὡραῖα ἰδανικά. Εἰς τὸν τομέα τῆς τέχνης ἀντιλαμβάνεται ὁ ρωμαντισμὸς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν ὄχι ὡς μίμησιν τῆς φύσεως (οὐδ' ἔστω ἐξωραϊσμένης), ἀλλ' ὡς σύλληψιν τοῦ βαθυτάτου νοήματος τῶν ὄντων, ὡς προσπέλασιν πρὸς μίαν πραγματικότητα ὡραιοτέραν καὶ ἀνωτέραν καὶ καθολικωτέραν τῆς ἁπτῆς πέριξ ἡμῶν πραγματικότητος. Οὕτω δ' ἠδυνήθη ἡ ρωμαντικὴ περίοδος νὰ ἐμφανίσῃ ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ δημιουργίᾳ τὸ μεγαλειῶδες, τὸ θαυμαστόν, τὸ ἰδεωδῶς ὡραῖον, τὸ «ὑψηλόν». Πλάττει «μορφὰς ὀνείρου» εἰς τὴν ζωγραφικὴν (π.χ. Delacroix), εἰς τὴν ποίησιν (π.χ. Novalis), εἰς τὴν μουσικὴν δημιουργίαν (π.χ. Chopin) καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν (π.χ. Bernandin de Saint-Pierre, V. Hugo, Mæterlinck «L'oiseau bleu», «Monna Vanna» κλπ.), προκαλούσας ἄφατον νοσταλγίαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ δέκτου, τὴν ὁποίαν οὐδεμία μορφὴ «εὐτυχίας» ἐκ τῶν ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τῆς ζωῆς ταύτης γνωστῶν καὶ πραγματοποιηθεισῶν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κατασιγάσῃ, ὡσαύτως δὲ προκαλούσας ἀκαταμάχητον ἔλξιν πρὸς ἕνα ἰδεατὸν κόσμον, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδεὶς γνωρίζει ἂν ἀνταποκρίνεται εἰς πραγματικότητά τινα.

Εἰς τὸν τομέα τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἡ ἐποχὴ αὕτη ἐδονήθη ἀπὸ βαθεῖαν θρησκευτικότητα καὶ διεποτίσθη ἀπὸ κήρυγμα ἀγάπης—ὄχι βεβαίως ὡς κυριαρχοῦντα ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ κανόνα, διότι τοῦτο οὐδεμία τῶν φάσεων τοῦ ἱστορικῶς πραγματοποιηθέντος πολιτισμοῦ κατώρθωσε μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς σφαίρας ταύτης, ἀλλὰ τοὐλάχιστον εἰς τὰ ἔργα τῆς λογοτεχνικῆς, ποιητικῆς καὶ μουσικῆς δημιουργίας καὶ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ δοκίμια—καὶ ἀπὸ θερμὴν συναισθηματικὴν ἔλξιν πρὸς τὸ θεῖον. Εἰς τὸν τομέα τῆς καθόλου φιλοσοφίας καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τὸ στάδιον τοῦτο τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἄγει τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν ὑψηλά, εἰς ἀνωτέρας σφαίρας, διαπνεόμενον ἀπὸ ἔκδηλον ἰδεοκρατικὸν πνεῦμα. Ἡ δ' ἐν τῇ ἰδεαλι-

1. H. K. Korff, Humanismus und Romantik, 1924.

στικῇ ταύτῃ περὶ κόσμου ἀντιλήψει ἐνυπάρχουσα κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ρωμαντικὴν περίοδον μυστικοπάθεια εἶναι συνηρτημένη μὲ εὐαισθησίαν καὶ μὲ ἐσωτερικὴν δίψαν δι' ἕνα ἄλλον ὡραιότερον κόσμον, δι' ἕνα βίον ψυχοπνευματικὸν ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν πέριξ πεζὴν ζωήν, «ἀνώτερον» ἀπὸ τὴν πεπερασμένην ἀνθρωπίνην μοῖραν, λυτρωμένον ἀπὸ τὸ στυγνὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν περιβάλλον τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος. Ὑπὸ δὲ τὸ κράτος τοιούτων μυστικιστικῶν ροπῶν ἐπανέρχονται παλαιὰ ρεύματα ἰδεῶν, ἀπὸ τὰ βάθη τῶν ἀρχαίων ἀσιατικῶν πολιτισμῶν (ἰνδικαὶ κοσμοθεωρητικαὶ τάσεις), ὡς καὶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος (ὀρφικοὶ) καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων νεοπλατωνικῶν. Ἀλφ' ἑτέρου δὲ τείνει νὰ ἔχῃ καὶ ἡ τέχνη τὸν χαρακτῆρα ἀποκαλύψεως, ὡς ἡ θρησκεία. Ἡ μορφὴ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ τοῦ προφήτου συγχέονται πάλιν, ὡς κατά τινας ἐποχὰς τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Ἡ δὲ διαίσθησις παρωθεῖ εἰς τὴν θεώρησιν ἐνιαίας τινὸς Πηγῆς τῆς τε καλλιτεχνικῆς δημιουργίας (εἰς τὰ πολὺ μεγάλα ἔργα) καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος (εἰς τὰς ὑψίστας του ἐκδηλώσεις) καὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως (εἰς τὰς μεγάλας αὐτῆς ἐξάρσεις, π.χ. πλατωνικὴ ἰδεοκρατία) καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου (καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου οὐ μόνον νὰ τὸν τηρῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν βλέπῃ τηρούμενον) καὶ τῆς κοσμοθεωρητικῆς συλλήψεως (εἰς τὰς ἀνωτάτας αὐτῆς σφαίρας) καὶ τῶν ὑψηλῶν ἰδεωδῶν (ἐλευθερίας, δικαιοσύνης, ἀγάπης).

Εἰς τὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ἡ ἐποχὴ αὕτη ἐμπνέει ὡραῖα καὶ ὑψηλὰ ἔργα, ἔστω καὶ ἂν ταῦτα ὁλοκληροῦνται εἴς τινα κύρια σημεῖα αὐτῶν βραδύτερον [1]. Εἰς τὸν τομέα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν συναφῶν πρὸς ταύτην ἀγώνων τὸ πνεῦμα τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου συνεδέθη, ὡς ἦτο ἐπόμενον, μὲ τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς της καὶ μὲ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφανίσῃ ἐπιτεύγματα καθολικώτερα, συναφῆ μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ μὲ τὴν παγκόσμιον ἀδελφωσύνην καὶ μὲ ἀγῶνας καὶ θυσίας διὰ τὰ ἰδανικὰ ταῦτα, ἂν ἦσαν ἄλλοι οἱ ὅροι τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Τὸ πνευματικὸν κίνημα τοῦ ρωμαντισμοῦ διεπνέετο ἀπὸ πίστιν εἰς τὰ μεγάλα πεπρωμένα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀπὸ λατρείαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Διαδοθὲν τοῦτο ἐν μέσῳ λαῶν καταπιεζομένων, ἀλλαχοῦ μὲν ὑπὸ ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων, ἀλλαχοῦ δ' ὑπὸ ξένου δυνάστου, καὶ συμπεσὸν χρονικῶς μὲ τὴν τόνωσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἥτις ἀποτελεῖ ἓν τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐπραγματοποίησε τὴν εἰς τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς

1. Ὑπὸ τύπον ἁπλοῦ παραδείγματος πρβλ. τὴν ὑπὸ τοῦ J.-H. Dunant ἱδρυσιν τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, τὴν συναφῆ σύμβασιν τῆς Γενεύης (1864) καὶ τὸ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκδοθὲν φυλλάδιόν του «Διεθνὴς ἀδελφωσύνη καὶ εὐσπλαγχνία ἐν πολέμῳ».

καὶ τοὺς παροιμαρτοῦντας ἐπαναστατικοὺς ἀγῶνας ἀξιοποίησιν τῶν ἀρχῶν του κατὰ τρόπον ἀντίστοιχον πρὸς τὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς. Τὰ ἰδεώδη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα ἐμορφοποιήθησαν οὕτω εἰς τὰ πλαίσια τῶν χρόνων ἐκείνων. Εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἦτο ἐπόμενον νὰ δοθῇ περιεχόμενον ὄχι φιλοσοφικόν, ὡς εἰς τοὺς χρόνους τῆς σωκρατικῆς διδαχῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημείας, ἀλλὰ πολιτικὸν (ἐθνεγερσία καὶ συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι). Εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἦτο ἐπόμενον νὰ δοθῇ περιεχόμενον ἐθνικόν, νὰ διαμορφωθῇ δ' ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη εἰς πλαίσια εὐρύτερα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ πολίτου τῆς ἀρχαίας π.χ. ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, τὸν ὁποῖον θὰ ἐξένιζεν ἡ σκέψις ὅτι ὁ σπαρτιάτης φέρ' εἰπεῖν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ξένος δι' αὐτὸν οὐδ' ἐχθρός. Οὕτω π.χ. διὰ τὸν Ἰταλὸν τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἰταλικὴ πατρὶς εἶναι ἐνιαία—πρᾶγμα ἄγνωστον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προλαβουσῶν ἑκατονταετηρίδων—ὁ δ' ἐνετὸς καὶ ὁ γενουήνσιος δὲν αἰσθάνονται ὡς ξένον τὸν ρωμαῖον ἢ τὸν σικελόν. Ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑπὸ τὸν αὐστριακὸν ζυγὸν ἰταλικῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἑνότητος τῆς χερσονήσου προκαλεῖ ἐκρήξεις ἐνθουσιασμοῦ καὶ παρέχει τὴν ὥθησιν εἰς πολυετεῖς ἀγῶνας αἱματηροὺς—καὶ ἐπιτυχοῦς τελικῆς ἐκβάσεως—ἀναδεικνύει δὲ μεγάλας φυσιογνωμίας πατριωτῶν (Garibaldi, Ἰωσὴφ Mazzini), ἡρώων τῆς δράσεως ἢ τοῦ πνεύματος. Πλὴν τῆς Ἰταλίας, ἐπαναστάσεις γίνονται παντοχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης—εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Πολωνίαν, εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν Αὐστρίαν κλπ.—ἰδίᾳ κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ 19ου καὶ περὶ τὸ 1848, μὲ αἰτήματα τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἀπόκτησιν συνταγματικοῦ χάρτου ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῶν ἐπὶ μέρους εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Ὁ ρωμαντισμὸς τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἔθνους ἐνεφάνισεν οὕτω κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὰ ὡραιότερα καὶ ἀξιώτερα ἐπιτεύγματα ἐξ ὅσων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῶν λαῶν εἰς παγκοσμίαν κλίμακα. Ζῶμεν πάντοτε ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῶν ὑψηλῶν τούτων ἰδεωδῶν. Πρόκειται περί τινων ἐκ τῶν αἰωνίων ἐκείνων ἀξιῶν, τῶν ὁποίων μεταπλάσσονται μὲν ἴσως σὺν τῇ παρόδῳ τῶν ἑκατονταετηρίδων τὰ πλαίσια καὶ ἡ εἰδικωτέρα ἑκάστοτε ὕψις ὑφ' ἣν ἐμφανίζονται αὗται κατὰ τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας—ἰδίᾳ δὲ μεταβάλλεται τὸ διαμέτρημα τῶν συγκεκριμένων μορφῶν αἵτινες ἐκφράζουσι καὶ εἰκονίζουσιν αὐτὰς—ἀλλ' αἵτινες οὐδέποτε αὐταὶ αὗται σβέννυνται, οὖσαι ἀείζωοι ὡς ἐκ τῆς ὑφῆς καὶ τῆς οὐσίας των. Ἐνθουσιάζουσι τοὺς λαούς, οἵτινες ἐνίοτε—ὡσεὶ ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῶν ἰδεωδῶν τούτων ἀφυπνιζόμενοι ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν νάρκης—καθίστανται ἱκανοί, ἂν μάλιστα ἤθελον λάχει αὐτοῖς ἄξιοι ἡγέται, νὰ ἐπιτελέσωσιν ἔργα μεγαλόπνοα καὶ ἐξόχως ἡρωϊκὰ καὶ νὰ φέρωσιν ἀποτελέσματα δυσχερῶς πιστευτά, πάντως δὲ δυσανάλογα πρὸς τὰς μὲ τὸ μέτρον τῆς λογικῆς μετρουμένας δυνάμεις των, ὡς

π.χ. οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὠθούμενοι ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, οἱ γάλλοι κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς ναπολεοντείου ἐποποιΐας ὠθούμενοι ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς διαδόσεως τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν Εὐρώπην κλπ.

Ἐν τούτοις, εἰδικώτερον προκειμένου περὶ ἰσχυρῶν καὶ πολυπληθῶν φυλῶν, θεωρητικοί τινες τοῦ πολιτισμοῦ [1] ἐπεσήμαναν τὸν κίνδυνον τὸν δυνάμενον νὰ προέλθῃ ἐξ ὑπερτροφικῆς τινος ἀναπτύξεως τοῦ αἰσθήματος τοῦ «ρωμαντισμοῦ τῆς φυλῆς» παρ' αὐταῖς, αἰσθήματος ὅπερ οἱ θεωρητικοὶ οὗτοι προσομοιάζουσι πρός τινα πολιτικὸν ἢ ἐθνικὸν μυστικισμόν, ἀνάγοντες εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τὰς ἀπωτάτας τοῦ τοιούτου ὁμαδικοῦ ψυχολογικοῦ φαινομένου ρίζας (πεποίθησις περὶ «περιουσίου λαοῦ» καὶ περὶ ἀποκλειστικοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς προστασίας τῆς θεότητος, «συλλογικὴ μεγαλομανία» περὶ λαοῦ προωρισμένου ἐκ θείας βουλήσεως νὰ μεγαλουργήσῃ, πίστις περὶ τοῦ ἡγέτου ὡς «ἐκλεκτοῦ τῆς Μοίρας» ἢ «ἀπεσταλμένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ» καὶ ὡς ἐμπνεομένου παρ' Αὐτοῦ καὶ ὡς ἐκτελοῦντος ἐντολὰς Αὐτοῦ κλπ.) [2].

Ἡ χρονικὴ περίοδος τοῦ ρωμαντισμοῦ ὑπῆρξεν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἐποχὴ ἀναντιρρήτου ἀκμῆς τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἰδίᾳ δ' εἰς τοὺς τομεῖς τῆς καλλιτεχνικῆς, ποιητικῆς καὶ μουσικῆς δημιουργίας, εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, εἰς τὰ κυριαρχοῦντα ρεύματα ἰδεῶν, εἰς τοὺς πολιτικοὺς καὶ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κίνησιν καὶ τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὰς πραγματοποιήσεις ὑψηλῶν ἰδεωδῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀκμὴ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀπετέλεσεν ἀποκλειστικὴν συνάρτησιν τοῦ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος πνευματικοῦ κινήματος τῶν εὐρωπαίων, οὐδ' ἐπῆλθεν οὕτως εἰπεῖν αὐτομάτως καὶ αὐτοφυῶς ἅμα τῇ ἐμφανίσει καὶ τῇ ἀναπτύξει τοῦ ρωμαντισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν. Προετοιμασία ὁλοκλήρων αἰώνων εἶχε προηγηθῇ, μὲ τὴν Ἀναγέννησιν ἐν Ἰταλίᾳ, μὲ τοὺς κλασσικοὺς ἐν Γαλλίᾳ καὶ μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς Διαφωτίσεως ἐν Γερμανίᾳ. Εἶχε διαμορφωθῇ περιβάλλον κατάλληλον διὰ νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ ἀκουσθοῦν

---

1. Μεταξὺ πλείστων ἄλλων πρβλ. τὸν Ernest Seillière, Les origines romanesques de la morale et de la politique romantique, 1919. Ἰδὲ (τοῦ αὐτοῦ) καὶ Le péril mystique dans l'inspiration des démocraties contemporaines, 1920. Ὁ ἐπιφανὴς συγγραφεὺς ἀναφέρεται ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἐκ τοῦ «ἐθνικοῦ μυστικισμοῦ» τῶν γερμανῶν κινδύνους διὰ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης.

2. Πράγματι δέ, πλὴν τῆς ἀναγομένης εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν ἐποχῆς, καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἠκούσθησαν πολλάκις ἑκατέρωθεν τοῦ Ρήνου ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ : «Dieu nous mène» (V. Hugo εἰς τὸ «Tout l'avenir» κλπ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ : «Gott mit uns» (Herder, Hegel, Fichte κλπ.), ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς πνευματικούς—μὲ τὴν ρωμαντικὴν ψυχοσύνθεσιν—ἀνθρώπους τοῦ 19ου αἰῶνος.

τὰ μεγάλα ἐκεῖνα πνεύματα, ὡς καὶ κλῖμα πρόσφορον διὰ τὴν ὀρθὴν ἀξιολόγησιν καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν. Ἡ αἰσθητικὴ καινὴ συνείδησις εἶχεν ἐξυψωθῇ—ἐξιχθεῖσα εἰς ἐπίπεδον δυνάμενον νὰ παραλληλισθῇ πρὸς τὸ ἀντίστοιχον τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος—ἡ θρησκευτικὴ πίστις εἶχε τονωθῇ καὶ ἡ κλασσικὴ διανόησις εἶχεν ἐπαρκῶς διαδοθῇ, μεταλαμπαδεύουσα τὰ ἰδεώδη της (πατρίς, ἐλευθερία, δικαιοσύνη, δημοκρατία, ἀνθρωπισμὸς) καὶ τὰς ἀπαραμίλλους ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτῆς ἀξίας παντα-χοῦ εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν γένει δὲ τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα εἶχε καταστῇ ὥριμον ὅπως προσδεχθῇ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔργα καὶ τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα νοήματα καὶ ὅπως ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν ὁλόκληρον ἐκεῖνον τὸν πνευματικὸν θησαυρόν. Ἄνευ τῆς ὡς εἴρηται μακροχρονίου καὶ ἀποτελεσματικῆς προετοιμασίας ὁλοκλήρων γενεῶν, ἡ ρωμαντικὴ διάθεσις τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ἤθελεν ἴσως ἐκτραπῇ εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἀνουσίων τινῶν φανταστικῶν ἔργων, ἐμπεποτισμένων ἀπὸ πνεῦμα ἀπαισιοδοξίας διὰ τὴν ζωήν, ἀπὸ μελαγχολίαν, ἀπὸ κενὴν μεγαληγορίαν ἐν τῇ ἐκφράσει, ἀπὸ νοσηρὰν τάσιν «φυγῆς» ἐκ τῆς πέριξ πραγματικότητος, ἐστερημένων δ' οὐσιώδους τινὸς αἰσθητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀξίας, ὡς καὶ βαθυτέρας «ἀξίας στοχασμοῦ». Θὰ ἔδει κατ' ἀκολουθίαν νὰ τονισθῇ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ λίαν βαρύνουσα συμβολὴ τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ ἀξιόλογος ἐν γένει σημασία τῶν ὅρων τῆς καθόλου κοινωνικῆς ζωῆς διὰ τὴν διάπλασιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ὡρισμένης τινὸς ἐποχῆς.